

ПРЕЛАЗАК ВИКТОРА ТОМИЋА И ЊЕГОВЕ ЗЛОЧИНАЧКЕ ПРАТЊЕ ИЗ ВУКОВАРА У СРЕМСКУ МИТРОВИЦУ

Цела Томићева околИна приметила је да се Виктору Томићу страшно журило последњих дана боравка у Вуковару. Видећи смо да је 25. viii 1942. године убијено неколико стотина лица, ваљда све што је било у затворима у Вуковару и колико је екипа аскера физички могла да стигне. Зашто се тако журило Виктору Томићу и Покретном преком суду, који је стојао под његовим надлештвом? За то је, свакако, морало бити озбиљнијег разлога. Један изненадни долазак усташког конзула у Београду др Анте Никшића, каснијег министра за унутрашње послове „НДХ“ у Вуковар, навестио је промену курса у ВРП. Никшић је дошао оног дана у Вуковар када је Томић отишао на један дан до Сремске Митровице, а прави разлог његовог пута, кроз несигурну територију, био је значајан за даљи развој догађаја у Срему.

Усташки конзул у Београду Анте Никшић, стигао је у Вуковар ноћу, око 21 час. Чим је дошао у зграду Жупске редарствене области затражио је састанак са Кватерником. Заправо, Никшић је тражио пријем код Кватерника. Не зна се да ли је његов долазак био најављен раније. Неке околности говоре да није. Јер, када је Никшић стигао у Вуковар Кватерник је, са Драгом Јилеком, саслушавао једног ухапшеника из Земуна. Многе околности говоре да је то могао бити Славољуб Јовановић, о којем смо напред говорили. Никшића је довео до Кватерника лично Октавијан Свјежић, Томићев заменик, јер се Никшић, најпре, јавио у канцеларију ВРП. Кад су Свјежић и Никшић ушли у собу, где је затвореник саслушаван, затвореник је одмах изведен напоље, а Никшић је поднео опширан реферат Кватернику о ситуацији у Београду, створеној Томићевим злочинима у Срему.

Састанку, у једној соби Жупске редарствене области на првом спрату, присуствовали су Еуген Кватерник, Драго Јилек, Октавијан Свјежић и Анте Никшић. Већ из првих Никшићевих речи Кватерник је схватио да је повод изненадној посети озбиљан.

— Кругови око Недића у Београду веома су узнемирени због рада ВРП — биле су прве речи усташког конзула Анте Никшића. Дола-

зак Томића у Срем сматрају тамо као отворен знак за прогон српског становништва... Поготово што у Београду знају добро, од раније, Виктора Томића...

Нишић је, очевидно, путујући у Вуковар, припремио опширан реферат. На то указује околност што је говорио брзо и чињенички.

— Недић тражи енергичну интервенцију од немачке окупационе команде за Србију. У противном, боји се да ће злочини Виктора Томића имати тешке последице за мир у Србији...

Према Никшићевим речима неки немачки функционери у немачкој окупационој команди у Србији (Нојхаузен) били су вољни да предузму дипломатске кораке преко немачког посланика Кашеа и немачке команде у Загребу.

Но, иако је овај моменат био главни разлог Никшићевог доласка у Вуковар, он није био и једини. Никшић је у својој белешци имао још неколико важних обавештења, а која су се односила на став другова око Нојхаузена у Београду. Она су била у вези и са држањем водећих људи у Културбунду у Срему. Истина, Кватерник је о томе имао много података и са друге стране и знао је њихово држање по овом питању. Али Никшић му је донео нешто ново из тог домена. Никшић је тврдио да велики жупан за Велику жупу Вука, Јакоб Еликер, који седи ту у Вуковару, свега неколико кућа даље од ВРП, кује неке планове с немачким представницима у Загребу и представницима немачке окупационе управе у Београду. Практично ради на томе да усташе истисне из Срема и да фолксдојчери заузму власт у Срему. Усташке главешине су схватиле прави значај ових фолксдојчерских намера, али су то намерно желели да скрену с правог пута. Они су то протумачили као интервенцију Немаца у корист српског становништва. Штавише, очекивали су и предузимање неких корака од стране Немаца у том правцу. То ће се касније видети још боље, нарочито из поступка и изјава Кватерника. Добиће то касније, кад се Томићево злочиначко деловање заврши, шире размере, а и специфичну тежину. Довешће то до атентата и покушаја убиства једних на друге, а постаће то права рак-рана у односима усташа и фолксдојчера у Срему. С овим проблемом је „НДХ" рођена, живела и с њим је и пропала.

Слушајући излагање Никшића, Кватерник је још у тим разговорима доста уздржљиво изјављивао да он још не види никакве опасности по усташке интересе, јер су и сами Немци били заинтересовани да Томић направи злочине у Срему. Чак су то и захтевали лично од Павелића, тражећи да се осигура пљачка жита у овом крају, која је била ометана и спречавана партизанским акцијама. Ипак, опраштајући се од Никшића, Кватерник му је препоручио да будно прати развој догађаја у Београду. Посебно је нагласио да га о томе лично оба-

вештава, нарочито око односа Недић-Нојхаузен. Јер, како је рекао, само би у таквим случајевима могао благовремено на надлежним местима да интервенише. Цео тај састанак Никшића, Кватерника, Јилека и Свјежића трајао је око један час. Затим се друштво разишло, свако на своју страну. Међутим, тиме није и све решено. Чини нам се да Кватерник ни сам није веровао у оно што је Никшићу говорио, да Немци имајући у злочинима своје интересе неће нешто учинити.

После одласка Никшића Кватерник је о томе разговарао и са Свјежићем и то насамом. Како је касније Свјежић изјавио, Кватерник је тада открио своју узнемиреност услед настале ситуације, па је упозорио на опрезност „Јер није искључено — рекао је он — да Нијемци, а посебно они из руководства, спремају неку свињарију!”

Изгледа да су Никшићеве информације биле досата тачне. Није прошло ни три до четири дана од његове посете, а делатност Јакоба Еликера, великог жулана, почела се одвијати онако како ју је Никшић наговестио. Долазио је неколико пута до Кватерника и Томића, а ови су опет неколико пута одлазили до њега. Еликер је почео да наговештава како „није згодно” да се седиште Вишег редарственог повереништва убудуће налази у Вуковару. Подсетио је на свој став приликом састанка са среским начелницима, када је рекао да на подручју вуковарског среза влада релативан ред и мир и да нема никаквих партизанских акција и да „комунистичка активност гравитира на подручју од Шида до Земуна”. Закључак који је из овога за Кватерника и Томића произишао био је јасан: Еликер ставља до знања да је даљи боравак ВРП у Вуковару непожељан. Томић и Кватерник су се дали на лосао. Почели су да траже неко друго место у Срему, у које би поставили седиште своје злочиначке централе. Из онога што је Еликер рекао то може бити само неко место на територији од Шида до Земуна.

И о самом Еликеровом ставу мора се још нешто рећи. Није он имао за циљ да заштити српски народ у Срему, већ да заштити немачке интересе овде. То се најбоље може видети из једног разговора који је Еликер водио за време ручка, приликом његовог боравка у Загребу. Радило се о једном разговору у Градском подруму у Загребу, којем су присуствовали др Милутин Тичак, адвокат из Вуковара, др Јакоб Еликер, шеф Гестапоа за НДХ Карл Струве и још један секретар Немачког посланства у Загребу. Струве је тада рекао Еликеру: „Ипак ти, Јакобе, ниси требао дозволити да Томић дрђе у Срем!” Еликер је озо једва дочекао. Дошло му је као поручено! Зато је тако брзо и оштро одговорио: „Немојте бити тако безобразни! Сада тако говорите, а онда сте ми знали послати Кашеа да ме приволи на ту акцију”.

Скидање одговорности за Томићеве злочине у Србму Еликер није могао очекивати ако седиште ВРП и даље остане у Вуковару, где је било и његово седиште. Но, Еликер то није могао да отворено каже Кватернику, па је опет позвао у Вуковар немачког посланика у Загребу Зигфрида Кашеа.

Свега неколико дана после одласка Никшића из Вуковара, овде се појавио Каше. Био је у пратњи Кина, саветника посланства. Обојица су били у униформи, Каше у одори СА, а др Кин као СС официр. Тога истога дана Еликер је приредио ручак на којем су били само њих петорица: Каше, Еликер, Кватерник, Кин и Томић.

О чему се говорило на овом скупу? Постоје подаци да је Еликер и даље инсистирао на „енергичној акцији против лартизана и комуниста“, али је опет нагласио да на подручју вуковарског среза нема никаквих субверзивних акција. „Стрељање таоца— рекао је том приликом Еликер — на овом подручју може само уродити супротним резултатима него што се жели и што је сврха ВРП“.

Еликер је отворено изјавио да се плаши побуне и немира. Јер, према његовим информацијама, у народу влада велика узнемиреност и негодовање, ла је у присуству Кашеа замолио Кватерника да се седиште ВРП премести у Сремску Митровицу. Тај захтев је образложио и предстојећом акцијом у Фрушкој гори и „да ће у таквој ситуацији полицијски апарат бити потребнији ближе терену предстојећих операција, а не да се налази на периферији Срема, у руковару“.

Еуген Кватерник је дао конкретан одговор на Еликеров захтев. Рекао је само да, „о томе мора обавестити Павелића“. Еликеров захтев подржао је и Каше.

Последица ових разговора било је изненадно путовање Кватерника у Загреб. Он је, заправо, отпутовао исти тај дан, са својим секретарем Драгом Чубелићем и Драгом Јилеком. Интересантна је и изјава Драге Јилека, коју је дао приликом поласка за Загреб. Он је рекао да није задовољан истрагама у Срему, односно, резултатима тих истрага, јер да није нашао подесна лица која би могао заврбовати за обавештајну службу. Колико је ова изјава била стварно Јилеково расположење или је Јилек то рекао да би само замаскирао свој рад и заинтересоване каналисао у другом правцу, за сада нисмо у могућности одгонетнути.

Сутрадан после састанка, у Загреб су отпутовали и Каше и Кин. Све то говори да је питање због којег се скуп одржао било решено.

Иако смо рекли да Јилековој изјави нисмо могли дати право значење, ипак можемо рећи неколико речи о његовом боравку у Срему. Све околности говоре да Јилек није говорио истину. Он је у то време већ имао у ташни признање и пристанак Славољуба Јовановића из Земуна и Немање Катића из Митровице. Изгледа, како се

касније и утврдило, они нису били и једини. Али, ипак, с обзиром на врло велику фреквенцију лица и за Јилека изузетно повољну ситуацију, може се сматрати да је Јилек имао разлога да не буде задовољан резултатима истрага и њиховим радом.

Кватерник је отпутовао из Вуковара 20. или 21. августа, а већ 24. или 25. августа је телефоном позвао Томића да одмах дође у Загреб. Томић је још истога дана отпутовао... Тамо се, најпре, састао са Кватерником, а онда су обојица били код Павелића. О чему се тамо разговарало, најбоље говоре даља Томићева недела и махнитовања. Уследили су још већи злочини и још преданије спровођење детаљно разрађеног плана о убијању и уништавању српског народа у Срему. Поред ликвидирања преко назови суда, уследила су и ликвидирања талача. Уз то, дошле су још и акције „чишћења“, заједно са војним јединицама.

На овом састанку код Павелића донесена је и одлука о преселењу ВРП из Вуковара у Сремску Митровицу. Последњи дан боравка ВРП у Вуковару може се сматрати 26. август 1942. године. Већ тога дана Виктор Томић је лично пошао за Сремску Митровицу, заједно са својим агентима, шофером Иваном Трнским и дактилографињама Бранком Кос и Златом Кањух. То друштво представљало је неку врсту „претходнице“ свеукупној злочиначкој свити, које ће се кроз дан-два окупити у Сремској Митровици. Они су имали задатак да припреме просторије за рад ВРП. Томић је, пре поласка за Митровицу, отишао и до Еликера да га обавести да се ВРП сели у Сремску Митровицу. Другим речима, да га обавести да је удовољено захтевима и жељи фолксдојчера. Касније је Томић о томе причао и рекао да је Еликер већ био обавештен о томе. Тиме је хтео рећи да је његова посета Еликеру била више формалне природе. Одлазећи из Вуковара за Митровицу Томић је собом повео и један број затвореника који још нису били саслушани, које су пратили десетак наоружаних усташа из концентрационог логора Јасеновац.

За Томићем је остало у Вуковару 9 великих хумки у Дудику, пуних људских лешева, а зјапиле су још и 4 велике ископане гробнице, предвиђене за нове жртве. Ако је Томићу могло бити ишта жао што одпази из Вуковара, онда је то могло бити само то што и те 4 рупе није испунио људским лешевима.

У Сремској Митровици Томић је наставио са својим злочинима, а остао је у њој све до половине септембра 1942. године. Пошто је овде пролио још више крви Митровчана, Шиђана, Илочана, Буковчана и других људи широм Срема, вратио се у Загреб. „Хрватски лист“ из Осијека је 4. септембра 1942. године, објавио једну кратку вест да је, одредбом Павелића, Виктор Томић, усташки натпоручник, унапређен у чин активног сатника, у Павелићевој телесној бојни.

Кватерник, Томић и њихова свита су се брзо уверили да нису имали разлога да се љуте на Кашеа, Еликера, Кина и остале немачко-швапске главешине, што су их „истерали“ из Вуковара и сместили у Сремску Митровицу. Они нису схватили Еликера. Нису схватили шта је он хтео. Еликер је настојао да злочине усташа приказује као необузданост појединих усташких руководећих личности, а не као политику окупаторско-квислиншких власти. Још мање као политику Немаца и њих фолксдојчера. Али ако се злочини дешавају сваког дана, па још и у истом месту где и Еликер седи, онда је немогуће такву политику одржати. Значи, дужим боравком Томића и свите у Вуковару, и Еликер би се компромитовао као злочинац. А он баш то није хтео. У таквом случају сва одговорност за злочине свалила би се на леђа Еликера, односно фолксдојчера, па наравно и Трећег Рајха. Премештањем ВРП из Вуковара у Митровицу ипак је постојала могућност да Еликер, бар за догледно време, спроводи своју политику: гурање усташа у злочине, а да се он приказује да је то против његовог знања и воље, да су то ексцеси појединих усташких силника. Можемо рећи да је Еликер у томе и прилично успевао. Код једног дела неупућеног света владало је мишљење, бар до тог времена, као да Еликер није за злочине, да је он против усташа. Поготово је то добијало такав привид када би Еликер прихватио да интервенише за неки појединачни случај.

Усташка гарнитура, на челу са Кватерником и Томићем, прво се љутила што их Каше и Еликер терају из Вуковара. Међутим, када је мало боље размислила видела је да није било разлога за љутњу. Напротив, више је било разлога да се захвале Кашеу и Еликеру, јер су им омогућили да изврше још веће злочине. У Митровици су Кватерник и Томић имали боље услове за извршење својих злочина. Ту су постојали многи фактори којих у Вуковару нису имали. Пре свега, у Митровици се налазила Казниона, зграда која је Томићу и свити дошла као поручена. Она је могла да прими далеко већи број ухапшеника него импровизовани затвори у Вуковару.

Други важан фактор је чињеница што Митровица није исто што и Вуковар. Митровица се може сматрати средиштем, а Вуковар периферијом Срема. Ово је тим интересантније јер су усташе главни свој ударац усмерили на део Срема од Шида до Земуна. Виктор Томић и његова свита су из Митровице лакше долазили до лица која су хапсили. Они су после сами говорили да су им сада „лица ближе руци“.

У самој Сремској Митровици фолксдојчери су имали мању власт него у Вуковару. У Митровици су усташки елементи имали превагу у локалној власти. Тиме су се Томић и свита, прво, „удаљили“ од Ели-

кера, наравно са његовим мигом и вољом, и друго, дошли су у среди-
ну где је мања фолксдојчерска власт и утицај.

Још једна предност стекла се Томићу у Митровици. Тих дана немачко-усташка власт отпочела је и велику војну офанзиву на народ и партизане, првенствено у Фрушкој гори, а затим и на остале делове Срема. То је имало велике реперкусије и на Томићеве злочиначке планове и делатност. Из Митровице је могао да брже и боље контактира са војном Командом офанзиве. Томић је њима давао податке до којих је дошао, о снази и локацији партизана у Фрушкој гори, а Команда је Томићу предавала ухапшена лица, за која су сматрали да су интересантна. Нарочито она лица која је ухватила по фрушкогорским селима, а таквих је било доста. И, најзад, само још једна узредна напомена о одласку Томића и његове свите из Вуковара у Сремску Митровицу. Реч је о изјави Здравка Жежића, среског начелника из Сремске Митровице, датој после рата пред органима народне власти. Жежић је рекао да је чуо, пре Томићевог преселења у Митровицу, да је Томић намеравао да свој уред пресели у Руму, али да је од тога одустао јер није имао погодних просторија, као што их је имао у Сремској Митровици. Жежић је ово чуо од Јакоба Еликера, великог жупана који је био у току догађаја, па у истинитост ове изјаве нема потребе сумњати. Међутим, разлози који су руководили Томића да не оде у Руму, као недостатак погодних просторија, нису били најважнији. Прави разлози су на другој страни. Локална власт у Руми припадала је фолксдојчерима, и у толикој надмоћи да су они радили просто шта су хтели, у односу према усташама. Наравно да фолксдојчери нису хтели дозволити Томићу да дође у Руму, у којој сви знају да су фолксдојчери власт, па би оно што Томић ради непосредно падало и на њих. Другим речима, упрегли би се у усташка кола, а они су настојали да усташе упрегну у своја кола.

Прве гласине у Митровици о Томићевом доласку

Становницима Сремске Митровице Томићев долазак није пао изненадно. С обзиром да је већ велик број Митровчана био похапшен и стрељан у Вуковару, за Томића и његову злочиначку свиту се добро сазнало. Међутим, иако се то зло могло и наслућивати, ипак се у тако нешто нерадо хтело и веровати. Горка истина тешко се примала, чак и онда кад је за њу било и озбиљних индиција, па и чињеница. Требало је више обратити пажње оним вестима, које су тих дан струјале кроз град, о доласку усташке црне легије, на челу са Францетићем. Без обзира што су усташке власти често махале са овом усташком јединицом, специјализованом за вршење најтежих

масовних злочина, иако она стварно није могла доћи, ипак је тој вести требало обратити више пажње, да се неко веће зло спрема и може очекивати.

У таквој атмосфери градом су кружиле и многе друге информације. Нису све оне биле, као ова о доласку Францетићеве црне легије, на граници пропагандне „патке“ и реалне чињенице. Неке од њих биле су реалније, па и конкретније. Једна од таквих била је и она за коју се знало да је „процурила“ из Домобранског попунидбеног заповедништва (Војног округа), а која је гласила да је ту ноћ у Војни округ дошао курир, из Винковаца или Загреба, и наводно реако: „Децо, богами, овде ће бити клања!“ Свакако да је овај курир испричао још понешто, али изгледа да ни то још није био довољан знак за узбуну и повећану опрезност. Велики број грађана, под утиском трагедије у Вуковару, повукао се у куће и не слутећи да несрећи није крај.

Долазак Виктора Томића у Сремску Митровицу

Напред смо већ рекли да је Виктор Томић, са неким својим партиципима, стигао у Сремску Митровицу 26. августа 1942. године. Сутрадан је стигао и остали део Томићевог апарата. Пошто је то била повећа екипа, нису били смештени сви у једну зграду. Највећи број својих сарадника Томић је сместио у куће похапшених, или већ и стрељаних Митровчана. Неке је сместио и као подстанаре у становима Срба. Лично се сместио у стану гостионичара Билића, а ВРП у зграду Парохијског звања (Протин стан), у центру града, преко пута градског парка. У хотелу „Централ“ сместио је најкрволочнији део своје екипе-аскере и усташе из обезбеђења. У гостионици „Златни јелен“ сместио је свој стални штаб. Ивица Шарић, за којег смо рекли да је био лични обавештајца Еугена Кватерника и да је у овој злочиначкој екипи служио као Кватерникова контрола Томића, сместио се у стан стрељане Вере Томић. Агента је Томић сместио у кућу Милене Рајић, која је била ухапшена и отерана у логор. Др Стјепан Блажековић се сместио у кућу Николе Радојевића, митровачког адвоката. Ипак, главна зграда у којој је Томић одлучио да „послује“ била је сремскомитровачка казниона, на првом месту њена „младићка зграда“. У овој згради је било и седиште Видњевићевог Покретног преког суда, за све време рада ВРП у Митровици. У овој згради су били затвореници осуђени на смрт, или као таоци одвођени на сремскомитровачко православно гробље на стрељање.

Немир и неспокојство у граду

Појава аскера, агената, усташа и осталог особља из Томићеве свите, а нарочито појава „плавих аутобуса“, које је Томић добио од загребачке општине, а за које се знало да превозе само ухапшенике и осуђенике на стрељање, а који су били паркирани на „Житној пијаци“, тадашњем центру града, унела је немир, неспокојство и несигурност међу грађане Митровице. Иако сами аскери нису говорили о разлозима свог доласка у Митровицу, злочини су мирисали „у ваздуху“. Многи становници су то предосећали. Вероватно је то био разлог да су аскере и осталу Томићеву свиту, многи посматрали испод завеса на прозорима. Само ретки појединци су осетили право стање и успели побећи у Мачву. Митровицом је тих дан-два владао привидан и злослутан мир. У ствари, за то време вршене су последње припреме за највеће злочине које је Срем икада доживео.

Спискови лица одређених за хапшење и стрељање

Ноћу између 29. и 30. августа зла слутња се почела и да обистињује. Почела су хапшења у граду. Спискови ових лица састављени су у „логору“ усташког покрета у Митровици. Ево неких сведочанстава о томе. Здравко Јежић, срески начелник у Митровици, о томе је изјавио:

„У недељу изјутра (30. августа 1942.) скупио се велики број жена пред мојим станом... ја сам од њих сазнао да је у ноћи, од суботе на недељу, у Митровици обављено масовно хапшење. Од мене је тражено да интервенишем и учиним што могу, па сам и обећао. Већ око 7 часова отишао сам са свима њима до усташког логора. Оне су остале напољу, а ја сам ушао. Ту сам затекао (Андрију) Крзмановића, (Мату) Ципријановића, (Фрању) Бриндла и још неколико усташких дужностника. Са Крзмановићем сам отишао у посебну собу и запитао га о каквом се масовном хапшењу ради и зашто се оно у Митровици спроводи. Он ми је одговорио „да се и он чуди“, додајући да се ово хапшење врши мимо консултовања са логором, а да то не би смело да буде, јер је логор постављен за то да даје мишљење о људима.

На моје питање како би се сада могло помоћи и коме да се иде, он ми је одговорио да ће бити „најбоље да пођемо усташком бојнику Илику и с њим о томе разговарамо“. Прихватио сам, и одмах смо отишли у суседну зграду, а Крзмановић је успут обећао женама да ће се за чланове њихових породица заузети.

По начину како су се Крзмановић и Илик срели, схватио сам да Крзмановић игра дволичну улогу, а да га Илик у томе помаже. Илик је обећао да ће он предузети потребне кораке и одмах је отишао према протином стану где се налазило ВРП. Ја сам, изашавши, обавестио жене шта је Илик обећао, а рекао сам и то да ћу са своје стране о свему обавестити великог жупана Еликера и затражити његову помоћ.

Обећање сам извршио истог доподнева и разговарао сам телефоном са Еликером, који је обећао да ће лично доћи у Сремску Митровицу... Он је стигао у уторак и ја сам му изложио да знам врло добро, и да могу јемчити да су многа недужна лица ухапшена. Молио сам га да ослободи др Саву Шијака, среског лекара... Скренуо сам му пажњу да ће одговорност за ово пасти на њега као великог жупана... На ово ми је Еликер одговорио да он „није у могућности да спречи Томићев рад, јер да Томић има овлашћења са највишег места..."

Еликер ми је касније рекао да је био с Томићем и да му је он обећао да ће ослободити лекара, а да је „изричито нагласио да ће др Шијак следећег дана бити на слободи". Када се Еликер вратио дан-два касније, скренуо сам му пажњу да др Шијак није још ослобођен. Он је поново отишао у ВРП, а када се вратио саопштио ми је да је од Томића чуо како је др Шијак забуном стрељан већ пре његове интервенције..."

Сасвим је ово у стилу Томићевог поступања. Наиме, он је пред својим ближим сарадницима уобичавао да каже: „Кадгод ми неког Србина ослободе, као да ми комад тела одсеку!" Наравно, овог пута обману је и Еликера и наредио да се др Шијак убије.

Али, заиста шта се догодило неколико дана пре овог хапшења у усташком логору у Сремској Митровици? Да ли је Андрија Крзмановић заиста био „необавештен" о оном што се догодило поменуто ноћи? Ево о томе још једног записа.

„...Ја сам о начину како је дошло до хапшења у Сремској Митровици — изјавио је Жежић — стекао сазнање тек негде у лето 1943. из разговора са Еугеном Ђурићем. Кад сам му саопштио да чланови усташког логора на њега бацају кривицу и говоре да је он дао Томићу на располагање своју полицијску картотеку, Ђурић ми је рекао „да је од њега картотеку пријавног оделења тражио Крзмановић и усташки логор", наводећи да им та картотека треба ради узимања имена за списак лица која ће радити на прузи. Он је удовољио њиховом захтеву, а они су напросто из картотеке преписали сва имена мушкараца — Срба која су у картотеци нашли.

Овом „преписивању" претходила је, по Ђурићевом казивању, седница усташког логора (чији су чланови били Андрија Крзмановић, Драга Комерички, Иван Матијашчић, Фрања Бриндл, Влада Меса-

рош, Карло Хелбих), а њој је присуствовао и Мата Ципријановић, усташки таборник. На том састанку је одлучено „да се на сѝсак ставе сви Срби“, а преписивање картотеке и попис били су поверени Мати Ципријановићу. Вероватно да је он преписујући картотеку, ту и тамо, испуштао само понеке старије. То би било у складу са оним што сам касније чуо од Андрије Махача, који је такође био члан усташког логора, а који је рекао да је др Карло Хелбих, у критичној прилици, изнео педлог да на списак треба ставити „све што је способно за сполни акт!“

Састављајући списак, Ципријановић није одмах стављао и адресе, па је касније у полицији, пре самог хапшења, давао упутства онима који су хапсили. С њим је у то време био и Андрија Крзмановић, али је ипак главни посао око списка обавио лично Мата Ципријановић.

Јежић је даље изјавио да су за време састављања списка, у једном меоменту у полицију дошли Томић и Кватерник, па су разговарали са Крзмановићем и Ципријановићем...

Касније је Ђурић такође причао, да је „главну реч код хапшења водио Андрија Крзмановић и да их је лично и спроводио. Но, чињеница је да је пре састављања списка за стрељање Митровчана у град долазио и др Петар Гвоздић, „на косултацију“. Путујући у возу за Сремску Митровицу, он је једном свом познанику рекао да ће Срби у Срему бити радикално очишћени и да их не сме остати више од 5 одсто способних. Занимљиво, то је Гвоздић рекао првих дана еептембра 1942. године. Дакле, у јеку масовних убистава у Срему.

Данас се поуздано зна да су сремскомитровачке усташе у три маха тражиле у Загребу ликвидацију српског становништва у граду. Даке, Крзмановић није био „необавештена“ личност о овом крвавом злочину, већ је заједно са Ципријановићем био главни протагониста злочина над српским живљем у Сремској Митровици, а др Петар Гвоздић је тај злочин сматрао „вишим државним интересима“, како је то изјавио пред једним сведоком.

Стравична ноћ

Како је спроведено то хапшење у Сремској Митровици у ноћи од 29. на 30. август 1942. године? Послужићемо се опет оригиналним документима.

„На наређење усташког таборника и заповедника усташке припремне бојне (која је бројала око 500 лица) Мате Ципријановића скупило се нешто преко 30 најпоузданијих усташа, чланова припремне бојне у усташком логору у 9 сати увече. Одавде су кренули наоружа-

ни пушкама у просторије ВРП и ту се задржали до 11 сати. Тада су постројени, изведени на улицу и аутобусом пренети до градске полиције. Ту су већ затекли око 50 што митровачких полицајаца, што грађана-усташа и преко 20 Томићевих „извидника“, а затим су образоване групе за хапшење. Оне су биле састављене од једног „извидника“ и више Митровчана, припадника усташке бојне, митровачких полицајаца и грађана-усташа. Извидници, наоружани револверима имали су у рукама цедуље са тачном ознаком улице и куће где је требало спровести хапшење.

Виктор Томић, који се налазио у згради полиције давао је гупама пред њихов одлазак упутство да не хапсе жене и мушкарце старије од 55 ни млађе од 15 година. Групе су се после тога разишле по граду (на оглашавање пушком са све четири стране града) и отпочеле са хапшењем... Неке групе су ухапшене одмах спроводиле у полицију. Неке су опет пошле аутобусом, па кад су више лица похапсиле, потерале су их у аутобусе и превезли у полицију. Неке су усташе спроводиле ухапшене без речи, а други су везивали и тукли. Многи спроводници у овом хапшењу нашли су „прилику“ да покажу свој „смиао за иницијативу“ и почели су злостављати ухапшена лица.

Митровчани-усташе пролазећи поред неке зграде, која није била на списку, говорили су да „и ту има Срба“. Многи сведоци, ослушкујући крај прозора, разабирали су њихове речи: „И ово је српска кућа!“... „Свратимо и овамо!“ Том приликом хапшена су лица и преко 55 и испод 15 година.

У ходнику митровачке полиције број ухапшених се брзо повећавао, просто гомилао. Да би се то избегло приступило се пописивању приспелих, претресању њихових џепова, везивању оних који још нису били везани и превозењу истих у Казнени завод. Једни су кундачени и шамарани у полицији, а други у аутобусу. Неке усташе су искористиле прилику да се шегаче и подсмевају здравом разуму, па су натеривали појединце да певају, док су се у исто време у аутобусима чули јауци тучених и ножевима бодених. Прва група затвореника била је уједно и сведок одвођења претходних жртава из Казненог завода на стрељање, које је тог дана почело на сремскомитровачком православном гробљу. Видели су и једну жену која је полудела од ужаса, која је стално ломатала рукама и викала „Не дам га, не дам га!“

Исказ саучесника и очевидаца

На дан 23. маја 1945. године, приликом откопавања стрељаних лица на православном гробљу, био је присутан и један од саучесника у овој крвавој ноћи. Он је био један од оних усташа које су у напред

поменутој ноћи ишле градом и хапсиле Митровчане. Сад је он у улози сведока, потребног да дб многа објашњења и податке Анкетној комисији за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача у Војводини. Митровчанин је касније осуђен од народних власти. Овај сведок је тога ддна дао изјаву која баца више светла на злочине усташке бојне из Сремске Митровице, као и на имена неких од чланова „група за хапшење“. Поред осталог у његовој изјави пише:

„Мене је Мата Ципријановић још 1941. године позвао на једномесечну војну вежбу. Пре тога они су нас сматрали усташама, премда ја нисам нигде никакву приступницу потписао ни дотле положио заклетву... Прва партија усташке бојне била је месец дана пре нас позвана и положила заклетву. Бар тако су ми причали из те партије Мијо Винек, Паја Ђајић и неки Полимац. У тој партији је било око 40 лица. Ја нисам по позиву ступио у усташку војну службу, а целу моју војну дужност, са прекидима на допусту, обавио сам у Бешеновачком Прњавору, све до октобра 1942. године.“

Очито се види да овај сведок није говорио праву истину. По њему испада да је Мата Ципријановић, као таборник усташког покрета и побочник усташког логора, имао тек онако, спучајно, толико поверење у њега. Без обзира што се може уважити и изјава да он није морао положити усташку заклетву, ипак је он морао својим држањем доказати да је Ципријановић дошао до убеђења да је он усташа. У том стилу овај сведок и даље наставља:

„Матија Ципријановић је нас позивао и раније у логор, сматрајући да се на нас може ослонити. Одалзили смо у логор обично у 6 увече, па нам је он давао упуте како ћемо морати, кад год то буде устребало, држати стражу, и добијати пушке и муницију од усташког логора. Говорио нам је да морамо пазити на кретање свих цивилних лица, а нарочито на кретање Срба, пратити њихово кретање и састајање и о томе обавештавати усташки логор... Ја сам шест пута присуствовао таквим састанцима у усташком логору, али нисам присуствовао и не знам када је закључено да се Томић позове. Верујем да је позив Томићу да дође у Сремску Митровицу потекао од усташког логора, јер се без њиховог питања у Сремској Митровици ништа није могло догодити, па чак ни у околини. Такве ствари су се решавале на седници усташког логора, а ту су увек били присутни Андрија Крзмановић, Јакоб Ковач, Мата Ципријановић, Милан Гашпаровић, Фрања Бриндл, Фарња Кадеј, Драга Комерички, Фрања Гашпарац... Скоро месец дана пре доласка Томића у Митровицу, био сма на вежби у Бешеновачком Прњавору. Пред конач 1942. (22. августа нап. Д. Л.) добио сам пар дана одсуства. Када сам хтео да се вратим, мислим да је била субота, Мата Ципријановић ми је рекао: „Ти се данас нећеш

вратити у Прњавор! Мораш овде остати један дан дуже, а јаћу ти дати писмено оправдање... Дођи у логор у 9 часова!"

Пошто сведок више пута у изјави спомиње Бешеновачки Прњавор и каже да је тамо био на вежби, потребно је рећи неку реч и о Бешеновачком Прњавору у то време.

Бешеновачки Прњавор за цело време рата није био оно што је био пре и после рата — изузетно мало насеље при бешеновачком манастиру. Пре свега, потребно је имати у виду да је у Бешеновачком Прњавору изведена прва партизанска акција у Срему (5. августа 1941. године). Нешто касније у најближој његовој околини сместили су се и ослобођени комунисти из сремскомитровачке казнионе (22. августа 1941. године). Одмах затим у његовој околини, на Фрушкој гори, основан је и Фрушкогорски НОП одред. Од тога времена Бешеновачки Прњавор се налазио у жижи народноослободилачке борбе и револуције у Срему, а касније и Војводини. У таквим условима сведок није никако могао ићи на „вежбу" у Бешеновачки Прњавор, већ само у борбу против народноослободилачког покрета.

Описујући даље његово задржавање у Митровици сведок изјављује:

„Пошто је он (Мата Ципријановић—Д.Л) био заповедник припремне бојне ја сам послухао и у 9 сати отишао у логор. Тамо ме је дежурни (Антун Морак радник са електричне централе) упутио да идем у протин стан и да се тамо јавим. Тамо сам већ затекао Мату Ципријановића, Перу Харамину, неког зидара, Мију Винека, Илију Колца, Милана Гашпаровића и више усташа из Сремске Митровице, а чијих се имена не сећам.

Око 11 сати Ципријановић нас је постројио рекавши: „Сви у аутобус, за мном! ..." Пред зградом сремскомитровачке полиције стајала су те ноћи два аутобуса плаве боје. Из њих су изашли припадници припремне усташке бојне. Тог тренутка пришао им је крупан човек у усташкој униформи око кога је стајало неколико наоружаних усташа. То је био лично Виктор Томић, који се обратио Ципријановићу:

— Колико имате извидника?

— Мислим око 30! — одговорио је усташки таборник Ципријановић.

Укупно оних који ће те ноћи хапсити било је око стотину. Међу њима су били и агенти Виктора Томића, а на сваког од њих додељена су по два домаћа усташе. Један од њих је и митровачки фотограф...

„Ја сам требао да ухапсим Косту Живковића — изјавио је он на саслушању — односно, да покажем где он станује. Кад смо дошли до његове куће он је већ улазио у аутобус. Затим сам у полицији добио налог да ухапсим Владимира Мединца, Лазара Кљајића и Владу

Тешића. Ухапсили смо Мединца и Каљајића, а Тешић је већ умакао у Београд..."

Када је хапшење завршено, три аутобуса била су пуна затвореника. У сваки од њих могло је стати 36 лица. Око 3 сата изјутра последњи аутобус превезао је затворенике-до казнионе, а онда су се усташе, око 5 сати, разишле својим кућама.

Томићева мистификација састављача списка похапшених Митровчана

Хапшење Митровчана обављено је у ноћи између 29. и 30. августа, а сећ следећег уторка, дакле 1. септембра, у Сремској Митровици се обрео и Јакоб Еликер, велики жупан из Вуковара. Он је, како је то изјавио. Јежић, дошао на Јежићеву интервенцију у вези са масовним хапшењем у граду.

Еликер је, по доласку у Митровицу, сматрао да је најбоље да се прво нађе са Јежићем, од кога је и чуо о чему се ради. Сумњало се да међу ухапшенима нема „криваца“, а посебно је Јежић захтевао ослобођење Саве Шијака, среског лекара.

Што се само споменутог списка тиче он је годинама био „нерешена тајна“. О њему су постојале најразличитије претпоставке. Једна верзија око састављања списка кривицу приписује Андрији Крзмановићу, усташком логорнику и Мати Ципријановићу, усташком таборнику у Сремској Митровици. Ова верзија потиче од изјаве Еугена Ђурића, шефа Испоставе Жупске редарствене области у Сремској Митровици. Чињеница је да су обојица учествовала у састављању списка. Али постоји и једна Томићева изјава о томе која, ма и не била тачна, заслужује да се помене. Томић је, разговарају и са својим сарадницима, а пре свега са Октавијаном Свјежићем, једном приликом рекао да је „у Сремској Митровици имао најбоље обавештајне податке које му је дао Карло Хелбих, лекар, а иначе у то време управник сремскомитровачке болнице. Он ми је дао имена многих Митровчана — рекао је Томић — које треба стрелјати, јер је дуго живео у граду и познавао људе и прилике“. Неке околности говоре да је у овој Томичевој изјави било неке истине. Доводи се то у везу са оним, док је Томић још пре овог хапшења боравио у Митровици, да се Крзмановић и Ципријановић нису одвајали од њега. Тачније, њих двојица нису избијали из канцеларије градске полиције, у којој је Томић обитавао. Сам Томић је опет често одлазио код Хелбиха у болницу.

Постоји и трећа верзија о састављачима списка Митровчана. Она се везује за „плавокосу девојку“, која је још раније ухапшена и саслушавана у Вуковару. На њу се годинама бацала сумња да је она да-

ла податке за састављање списка, још док је била у затвору у Вуковару. Пажљивом провером касније се могло утврдити да је она са тим списком имала мало везе, иако је испод њега стајао њен потпис. Истина, њен потпис није био сам. Поред његовог потписа био је још један потпис. Лице чији је био овај други потпис већ је било стрељано, на једном од стрељања у Вуковару. Међутим, о томе се није никад ништа говорило. Ширењем гласина на рачун „плавокосе“ хтело се наметнути такво мишљење грађанству. Јежић је, наиме, тврдио да се на његовом столу у канцеларији нашао тај списак, а да он сам није знао како је тај списак дошао на његов сто. Претпостављао је да се ради о „провокацији“, а касније је чак пред М. Б. индустријалцем из Митровице рекао да „он мисли да је неко од митровачке буржоазије желео да, спакује левичарима, да су они саставили тај списак и дотурили га усташама“.

О томе се доста говорило са прилично непознавања ствари, па је чак у неким изјавама „плавокоса девојка“ сматрана да је саставила тај списак. На страну стварно њено слабо држање пред усташким испедницима и на суду, и без обзира колико су њене изјаве могле да послуже усташким властима за састављање списка, она тај списак није саставила. Касније ће се видети и због чега. Стварању таквог мишљења допринела је и једна Томићева изјава, која је заправо њему више требала да се правда пред Еликером него да некога оптужује. Како је Еликер ову Томићеву изјаву пренео Јежићу, а Јежић опет даље својим саговорницима, „патка“ коју је Томић конструисао стекла је „право грађанства“. Постигнут је пун погодак. Уврежило се мишљење да је списак Митровчана, који су ухапшени у ноћи између 29. и 30. августа, саставила „плавокоса девојка“.

На основу упоређења многих докумената, стварних околности и односа, који су тада владали у Митровици и међу Митровчанима, добија се другачије објашњење у вези са састављањем списка и његовим састављачима. Ево најважнијих поставки.

Списак садржи, како је познато, преко 100 имена за које „плавокоса девојка“ никада није ни чула, нити их је знала, а поготово није могла знати да су та лица давла прилоге за „Црвену помоћ“. О томе у једном документу, а који је сачињен по исказу Окатавијана Свјежића, Томићевог заменика, пише:

„По доласку у Сремску Митровицу — пише у том документу — Томић је у овом граду дао ухапсити више од 100 лица. Наводно, хапшења су уследила као продужетак раније истраге у Вуковару по кривњи „Црвене помоћи“, иако је та истрага, по једној Томићевој ранијој изјави била завршена (подвукао Д. Л.).

У вези са овим је интересантан и долазак Јакоба Еликера 1. септембра у Сремску Митровицу. Како смо већ напред рекли Јакоб Ели-

кер је дошао у Сремску Митровицу на позив Здравка Јежића, среског начелника, а са сврхом да интервенише за нека ухапшена лица. Дошавши у Сремску Митровицу, Еликер се нашао и у канцеларији ВРП. Пошао је Томићу, да са њим лично разговара. Тамо, међутим, није било Томића па је Еликер разговарао са Томићевим замеником Октавијаном Свјежићем. Свјежић, и сам нерасположен да се Еликер меша у њихове злочине, дочекао је Еликера доста хладно, рекавши само то да Томић није у канцеларији. Међутим, Еликера то није истеоало из колосека, а још мање из оквира како се газда понаша према слуги, па је рекао:

— Господине Свјежићу, желим да разговарам са Томићем и ради се о неодложним стварима и важним питањима... Пре свега о оном лекару Шијаку...

Еликерова упорност да разговара са Томићем и да се заузме за спасавање Шијака објашњава се жељом Еликера да што више учврсти положај свог среског начелника Јежића. И то не без разлога, а најмање што би желео да спасе иеког од ухапшених. Јежић је био познат као изразито Еликеров човек. Он је свесрдно подржавао Еликера у свим његовим, сукобима са усташама. Али ни Свјежић није био наиван. Он је настојао да Еликеру истера аргументе из руку: Доста службеним тоном одговорио је Еликеру да су они пустили она лица која су била невино ухапшена. Тиме је разговор постајао све конкретнији и дубљи. Еликер није хтео да се задовољи таквом једном општом формулацијом. Тражио је од Свјежића да му каже нешто конкретније ко су та лица која су они пустили. Одговор који је Свјежић дао очигледно није задовољио Еликера. Сазнао је само толико да су пуштена два старија Митровчанина и да су пуштена на интервенцију команданта Попунидбеног домобранског заповједништва (Војног округа) у Сремској Митровици. Да Еликер није био задовољан одговором Свјежића видело се одмах. Еликер је затражио још једном од Свјежића да хитно позове Томића, који се тог тренутка налазио у сремскомитровачкој казниони, на крвавом послу. Свјежић је, не баш драге воље, позвао Томића. Док Томић није стигао Еликер и Свјежић нису могли седети један поред другог ћутке. Свјежић је настојао да Еликеру да још неку информацију, али такву која би га више разоружала пред Томићем него што би нешто озбиљније сазнао.

— Пустили смо и неке друге. На пример све оне чије су мајке Хрватице и оне који су неопходни за рад у подузећу! — рекао је Свјежић.

Еликер је то примио тек онако да га време прође. У међувремену стигао је и Томић. Свјежић је и даље остао присутан, па је чуо све шта су Еликер и Томић говорили. Отуда су и његове касније изјаве изворно сведочанство о овим разговорима. Еликер је тражио од То-

мића објашњење о „кривици“ неких Митровчана и на основу чега је састављен списак ухапшених. Томић није имао вољу да Еликеру да ове податке. Али у том моменту стално му се вртило у глави наређење Еугена Кватерника, да Еликеру мора излазити у сусрет и давати му обавештења. Имајући то у виду Томић је рекао:

„Те податке сам добио још у Вуковару.“ На Еликерово питање од кога, Томић је споменуо име „плавокосе девојке“ и име једног омладинца из Сремске Митровице. Очито да Еликер није био задовољан. По његовом лицу се могло видети да је сумњао у тачност ових података. Због тога је одмах затражио да види тај списак. Томић је рекао да може, па је одмах отишао у другу собу, одакле се вратио са неколико листова хартије у рукама. Пружајући ове листове Еликеру, Томић је рекао:

— Ето, ту вам је слисак, господине докторе. То су сва лица која су давала прилоге за „црвену помоћ“ у Сремској Митровици, или су била у вези са тим...

Еликер је узео списак и загледао су у задње редове и потписе испод њих. Заиста, испод тих редова од три куцане стране, иако је била су се два потписа. Један је „плавокосе девојке“, а други младића из Митровице. Чудно му је што у том списку стоји само једно питање! „Ко је давао добровољни прилог за „црвену помоћ“? Значи то није само списак већ записник о саслушању... Али на њему нема никаквог другог одговора, сем око 100 имена и она два потписа. Еликер одмахује главом, немоћан је ма шта да каже, али му не излази из вида да се поред имена и презимена, иако се ради о записнику окривљених, нигде не наводи како је и у ком виду давана та „црвена помоћ“, што је у ранијим записницима ипак било наглашавано.

Томић је приметио Еликерово неповерење, а и збуњеност, па је решио да он узме иницијативу и одређује ток разговора.

— Господине жупане, са тим подацима ја већ одавно располажем. Имао сам их, како видите, још у Вуковару... Нисам извршио раније никаква хапшења, јер сам проверавао податке.

Наравно, Томић није говорио истину. Он је лагао. Из извештаја УНС-е, а и из записника о саслушањима ухапшених чланова Томићеве свите, види се да је последњим стрељањима Митровчана у Вуковару 22. августа, случај са „црвеном помоћи“ у Митровици био „окончан“.

Још једна чињеница, која би могла и да збуни неупућене. О том списку у Томићевој свити нико није знао. Нико, па ни његова најближа околина. Ипак, многе околности говоре да су о том списку морале знати, односно, морала је знати бар једна од Томићевих дактилографкиња, Бранка Кос или Злата Кањух. Једна од њих је куцала

овај списак, али када и где? У Вуковару или у Сремској Митровици? То је касније проверено и права истина утврђена.

Немогуће је било утврдити ни ваљаност потписа. Бар не оног омладинца, који је тог тренутка већ био стрељан. Остала је жива једино „плавокоса девојка“, али она је пуштена на слободу. Но, што се тиче „проверавања“ података, које је Томић поменуо у разговору са Еликером, то је иронија. Томић не само да никада у Вуковару и Митровици није проверавао тачност добијених података већ је, напротив, изнуђивао и неистините податке. И на основу таквих података он је убијао људе.

Томић је, знајући да га Немци контролишу, а брижљиво чувајући тајну директиву добијену од Павелића на састанку у Загребу, за потпуну ликвидацију Срба у Вуковару исфабрицирао овај списак, заједно са усташким логором из Митровице. А од „плавокосе девојке“ тражио је да она потпише тај списак. Услов, односно, награда, пуштање на слободу. Тако је и било. Радило се о личности која психички није била способна да поднесе тортуре, нити свесна да својим несхватљивим признањима о непостојећем чини услуге Виктору Томићу и његовој, односно њиховој злочиначкој работи. То најбоље говоре и чињенице да је „плавокоса девојка“ говорила као „вергл“. За све што су је агенти питали имала је одговоре. Илустрације ради навешћемо и један случај „плавокосе“ приликом саслушања омладинке Софије Сремац, која је херојски умрла, не признајући ни своју ни туђу кривицу.

Светли ликови

У пресуди Покретног преког суда у Вуковару, од 19. августа 1942. године, стоји да је међу десет осуђених родољуба из Митровице на смрт осуђена и погубљена Софија Сремац, осамнаестогодишња ученица гимназије из Сремске Митровице. Она је ухапшена 11. августа, у зору, заједно са Милевом Рајић Секом, и одведена у „Кустодију хонесте“, односно, затвор који се налазио у згради старе казнионе. Саслушавао ју је Иво Корски, адвокатски приправник из Осиека, за којег се у широј околини Томићеве свите говорило да је покрштени Јеврејин. Он Сремчеву није тукао, јер је његово саслушање третирано као „уводно“, па је за тучу било времена. Али, он ју је водио у друге затворске просторје да види како други испредници туку. Софија је на све то опћутала и ни једне речи није рекла.

Ноћу, 12. августа, заједно са својим другарицама, Софија је пребачена у Вуковар, у затвор који се налазио у магацину грофа Елца. Истога дана вођена је на саслушање, а када се вратила у затвор била

је претучена. Ни речи није признала нити некога одала. Нико од ухапшених није вођен да буде суочен са њом. Ипак, била је оптужена да је скојевка, да је активно радила за ИОП...

Томић, његови агенти Крмпотић и Вркљан, па и сам Еуген Квартнерик, нису имали никаквог обзира према омладини приликом саслушавања. Према устаљеној усташкој пракси 'бикаче' су немилосрдно ударале по младима, остављајући кржаве трагове по телима саслушаваних. Али шта је то било у односу према бодену ножевима, скидању коже са тела или лица, засецању носа, уха, језика и још безбројним свирепостима... У истој затворској просторији биле су Вера Томић, Сека Рајић, Вера Терзић и Софија Сремац. Једну по једну одводе на саслушање, муче, туку, али признања нема...

Усташе настоје да сломе вољу затвореница. 15. августа у затвор долази агент и одводи Софију Сремац, Милену Костић, Веру Мрђанов, Веру Томић и Софију Сремац. Речено је да их води на саслушавање. Међутиим, вратиле су се врло брзо бледе и претучене. Усташе су им рекле: „Водимо вас на стрељање!“ И, заиста, одмах послесаслушања, које је било сасвим кратко, оне су све одведене на Дудик, али нису стрељане. Присуствовале су само стрељању једне групе Јарчана, а смисао је био тај да се заплаше и да усташе изнуде признање. Међутим, 'усташки' сценарио, иако крајње сулуд и опасан, ипак није успео. Ухапшенице се нису заплашиле. Дан-два касније Софију Сремац поново је агент одвео на саслушање код иследника. Улазећи у собу где су ухапшеници саслушавани, Софија је за тренутак застала, као скамењена. Пред иследником је стајао њен професор... Погледи су им се срели, само за тренутак. Професор је брижно гледао у тек узрело дете, нежно девојче, бледо и модро од бездушних удараца, који нису поштедели ни њено детиње лице. Шта ли ће сада да каже она, Софија, његов ђак, ученица 7. разреда гимназије која је седела пред њим у клупи, само још пре два месеца? Памтио је професор добро тај лик још из школе, а што је важније знао је добро да је она и скојевка, да активно ради међу ђацима за ИОП... Али, радило се о њему, професору, о његовом животу. А, ево, шта се догодило у том неочекиваном сусрету између професора и његове ученице пред усташким крвником:

„У Вуковару су ме испитивали — изјавио је касније професор — да ли сам ја био вођа комуниста у сремскомитровачкој гимназији. Да ли сам ја тај који мрзи Немце? Да ли сам ја говорио ученицима да ће Русија добити рат и томе слично. На моју срећу, ђаци који су били затворени изјавили су да то није истина и, захваљујући њиховом сведочењу ја сам пуштен... Изгледа да је мене само један од ђака оптужио, а тај је вероватно био у групи ученика који су ме у лето 1942. кадасмо се срели на плажи, питали: „Хоће ли Совјетски Савез издржа-

ти борбу са Немцима и ко ће победити?" Одговорио сам им: „Иако сада има пораза, Немци могу доћи само до Волге, руски народ је то лико јак да ће све издржати и на крају победити...”

Настављајући описивање овог догађаја, поменути професор каже:

„Било је присутно пет до шест ђака, а неко ме је због ове моје изјаве тужио. Но, други су били заиста наклоњени мени и Совјетском Савезу и тврдили су да ја то нисам рекао... Мене су суочавали са ђацима, питајући их да ли нешто знају о мени. Већина је рекла да сам ја миран човек, да се не мешам у политику, да нисам ништа радио, а нарочито ме је спасла једна ученица, која се звала Софија Сремац... Та девојчица је била моја ученица у 7 разреду гимназије, а доцније је стрељана. Она је много радила за НОП, а ја сам за то знао. Држала се јуначки и није одала нити једну другарицу или друга, иако је за све у затвору понешто знала...”

Професор је рекао истину о својој ученици. Ученица Софија Сремац је ћутала као заливена, као да је њено крхко тело било од челика и неосетљиво за ужасна батинања и мучења. Остале су забележене и неке сличице из овог момента. Нису неинтересантне да бисмо их изоставили.

Иследник је још са врата запитао Софију Сремац:

— Птицо, познајеш ли овога?

Софија се намрштила. Још једном је бацила поглед на професора, стиснула уснице и кратко рекла:

— Да, то је мој професор!

— Твој једномишљеник! Шта знаш о његовом раду? Говори!

— Ништа ја не знам о његовом раду! Први пут чујем да је он нешто радио. Знам га само као професора, који се ни у шта није мешао.

— Говори истину! — узвикнуо је иследник.

— Немам више шта да кажем о професору... рекла сам све што знам.

Професор је ћутао и посматрао своју ученицу. Осећао је да је то за њега спас... Њега о њој нису ништа питали. А он, заиста, да је хтео, могао је и нешто да каже. Ништа није рекао, баш као што није рекла ни његова ученица.

Професор можда и није знао да се о његовој личности још разговарало пред иследником, да је Софија поднела јуначки ударце, 'бикачом'. Па иако је и она чула шта је професор причао на плажи, о Совјетском Савезу и да ие воли Немце, ни речи није рекла, није га издала. Вероватно из захвалности према Софији професор је, кад год је био у прилици, говорио о овом случају.

Али није само овај професор говорио о јуначком држању Софије Сремац. Слично је рекла и једна од њених другарица, Вера Терзић,

«

која је заједно са њом била ухапшена и спроведена у укуварски затвор. Терзићева је рекла:

„Агент Шимунић ме је испитивао и тукао по лицу и рукама, а како нисам хтела ништа да признам, оставио ме је на миру... У међувремену у собу је доведена на саслушање и Софија Сремац... Рекли су јој одмах да сам и ја учествовала у давању помоћи партизанима. Софија је одговорила:

— Не, она ништа није давала. Она о томе ништа не зна.

— Лажеш, а ко је онда давао помоћ партизанима?

— Она није, то је сигурно. Знам само за себе да сам ја радила и давала помоћ за партизане.

Тог тренутка у собу је ушао агент Милан Крмпотић, онај исти који ће касније становати у кући стрељане Секе Рајнџ, када Томићева екипа буде стигла у Митровицу. Тај Крмпотић је стајао неколико тренутака у соби, а онда је рекао агенту Шимунићу: „Остави је на миру... Признаће она све.”

Терзићева је после тога изашла из собе и седела неко време у ходнику, све док из собе није изашла Софија Сремац. Али шта се догађало у међувремену? Ево сведочанства Vere Терзић:

„Када је изашла из собе где је била саслушавана, Софија ми је причала како су је бездушно тукли, стављали јој мараму у уста, под нокте забадали нож. Показала ми је и место на битини где су јој забадали нож и тражили да све призна. Ја сам видела како су њени нокти били модри и скоро одваљени, а рана на бутини била је страшна...”

Но, исти сведок, Вера Терзић, памти и држање једне затворенице за коју смо већ рекли да је говорила као „вергл”. То је она „плавокоса девојка” о којој је већ било рачи. Ево неких појединости из сведочанства Терзићеве:

„У ћелији смо биле мирне све до 2 сата после поноћи када је дошао агент Крмпотић и одвео ме на саслушање. У соби се већ налазила „плавокоса девојка”, па су ме одмах пред њом питали да ли ћу сада све да признам. Рекла сам да немам шта да признам, а они су ми наредили да изађем напоље. Један од испедника се тада смејао и рекао: „Сада ће ова све да нам призна!” При томе је показао главом на Н. Н. („плавокоса девојка” - нап. Д. Л.).

Док сам седела у ходнику чула сам Н. Н. како се дере. Верујем да су је тукли. Како врата нису била потпуно затворена, чула сам добро како спомиње нека имена Митровчана...”

„Плавокоса” која је у први мах теретила и Терзићеву одједном је пред њом повукла свој исказ као да га никад није ни дала. Но, отпуштање Терзићеве из затвора било је више последица држања Софије Сремац, него „плавокосе девојке”.

И на крају завршимо са овим: И професор и Терзићева имали су срећу што су наишли на праву ученицу, односно, дугарицу. Софија Сремац је отишла у смрт уздигнуте главе, заједно са Вером Томић и још осморо Митровчана. Одвели су их на стрељање око 8 часова изјутра и погинули су јуначком смрћу.

Још нештс о списку ухапшених Митровчана

Разговор између Виктора Томића и великог жупана Јакоба Еликера, вођен у Сремској Митровици, завршио се једном неуспелом интервенцијом Еликера за ослобађање из затвора среског лекара Саве Шијака. Томић је Шијака намерно стрељао, а Еликеру је рекао да га је „случајно“ стрељао и то пре његове интервенције. Друга Еликерова интервенција била је нешто успешнија, вероватно због Тога што је Еликер имао код себе списак од 25 лица. Ко су била та лица не зна се тачно. Међутим, из једног извештаја којег је Октавијан Свјежић, Томићев заменик у Митровици, упутио из Митровице у Загреб Кватернику, види се „да се само интервенцијом Еликера може објаснити пуштање 25 ухапшених Митровчана на слободу.“

Што се тиче састављача списка затвореника, треба рећи још и то да је сам др Хелбих, када се нашао у затвору народних власти, признао да је „списак састављао Андрија Крзмановић и Мата Ципријановић, али да га ником нису показивали, већ су заједно отишли код Томића“.

Тај списак, заиста, сем Томића и Еликера, а и његових састављача Ципријановића и Крзмановића, касније нико није видео. Међутим, лица која су ухапшена у ноћи између 29. и 30. августа 1942. године, немају никакву везу са списком лица која су давала „црвену помоћ“, о којој је Томић говорио Еликеру, мешајући у читаву ствар „податке које је добио ислеђењем још у Вуковару“.

Ипак је тај списак некако реконструисан. То је извршено на основу списка лица која су стрељана на гробљу, или убијена у Казниони у Сремској Митровици. Наравно, сем оних 25 који су ослобођени. Тај списак дат је у прилогу ове књиге.

Зашто смо се оволико позабавили на реконструкцији списка ухапшених Митровчана? Циљ нам је био да докажемо да лица са овог списка немају никакве везе са „црвеном помоћи“ ни са оним које је Томић „добио у Вуковару“. Лица која су у Митровици стрељана од 2. до 8. септембра 1942. године, сурељана су по тајној директиви коју је Томић добио од Павелића и Кватерника, да се у Срему ликвидира српски живаљ, а што су они назвали „чишћењем“.

Усташки обавештајац Драго Јилек на сцени

На основу документације из усташке поверљиве архиве и изјаве др Октавијана Свјежића, који је током усташких злочина у Срему подносио писмене извештаје Еугену Кватернику, Душан Бањанин, Емил Скалицки, Павле Вујашковић и Немања Катић били су означени као организатори партизанске делатности и организатори „црвене помоћи“ у Сремској Митровици. Према ислеђењима Виктора Томића, Катић је био означен чак и као „главни“. Томић је тврдио за Катића да је „руководилац групе“.

Овакви утисци Томића нису остали без последица. Томић је о томе причао лично Кватернику и једном од Кватерникових најближих сарадника, у јавности мање познатом Драги Јилеку. Јилек? То име је било одавно познато у усташкој емиграцији. О њему се знало да је тај дотерани и беспрекорно обучени усташа био један од главних обавештајаца Павелићеве усташке службе, формиране још пре формирања НДХ. Јилек је у Вуковару имао посебан задатак: заврбовати један број затвореника и усавршити их у „занату“. Он се није много мешао у Томићеве кољачке акције. Као да је био потпуно независан у свом „раду“. За Јилека се знало да је био један од оснивача Усташке надзорне службе и заменик Еугена Кватерника. Један од првих задатака у Срему био му је да организује Повереништво Усташке надзорне службе за Велику жупу Вука и град Земун, са седиштем у Земуну. Касније се потпуно посветио обавештајној служби, па је једно краће време био и шеф усташке обавештајне службе. Једно време руководио је оним сектором Усташке обавештајне службе који је имао задатак борбу против КПЈ и иародноослободилачког покрета.

Дан-два по хапшењу Немање Катића и његовом пребацивању у вуковарски затвор, Катић се нашао у четири ока са Јилеком. Судићи по ономе што је Катић касније изјавио на саслушању пред органима народне власти, Јилек је на њега оставио фасцинирајући утисак. Рафинираном обавештајцу није промакла чињеница да се Катић занимао за Ничеа. Но, у први мах, због онога што је Јилека и довело у Вуковар, Немања Катић је био најзанимљивија личност. Али и Катић је од првог сусрета са Јилеком био изненађен. Управо толико да сам себи није могао да поверује да ли је то сан или јава.

Прилично брзо Јилек је дознао да Немања Катић, крајем школске 1941. године, заједно са још неколико сремскомитровачких матураната није добио „јубиларно сведочанство о завршеној гимназији, без полагања матурског испита“. Знао је и за Бањанинову изјаву да Катић радо чита Ничеа, али и све друго што се тичало политичке прошлости. Све што се даље догађало између Јилека и Катића говори да је Јилек пошао „добрим путем“. Јилек је посебно тражио пода-

тке о Катићевој изузетној амбицији, испитујући и његово порекло а опширније се заинтересовао за један, такорећи безначајан детаљ о Катићевој личности. Наиме, Катић је имао на лицу један ожиљак и Јилек је пошао од претпоставке да је Катић због тога комплексиран. Резоновао је то овако. Ако је то тачно, а сви су изгледи да јесте, онда је Јилеку отворен пут за његове даље комбинације. Природа комплекса је та да комплексирани, у овом случају Катић, има осећање мање вредности. Корак даље, у таквим случајевима, јесте да та лица желе своју „умањену вредност“ надокнадити нечим другим. Да би то постигла она се обично оријентишу на нешто, у то улажу велике напоре да би у томе и постигла успех. Од конкретног случаја и околности зависи на чега се оријентишу. Јилек је доста сигурно „читао“ Катићеву психичку личност. Оцнио је да је Катић изнад просечне интелигенције. То су му, стварно, и сви признавали. Због тога је ударио на ту карту: истицати и признавати Катићу његову „изузетну“ интелигенцију. На тој основи Јилек је изградио свој обавештајни план. Погледајмо како га је и остварио.

У тренутку када Немања Катић улази у Јилекову собу, овај се учтиво подиже од стола и показујући Катићу столицу, благонаклоно, рече:

„Изволите сести!“

Катић је збуњен, скоро да не верује да се налази у соби усташког иследника.

„Знам, све знам о Вама! Били сте у партизанима, зар не? Уосталом вратили сте се! То све може бити и последица неке случајности.“

Катић ћути и нетремице гледа у Јилека. Он гледа, а Јилек наставља:

„Чини ми се да баш нисте били најлепше примљени у партизанима? Хтели су Вас стрељати, зар не?“

Потом је Јилек, за тренутак, прекинуо свој монолог, а онда, загледавши се Катићу у очи продужи:

„Желео бих искрено са Вама да разговарам. Не интересује ме шта сте радили као партизан у Србији, ни као скојевац у Сремској Митровици. Мени је потребна Ваша интелигенција.“

Катић диже главу и пажљиво слуша. Налазио се на граници да ли да верује својим очима и ушима? Шта ли се то догађа? Да ли је могуће да усташки иследник овако поступа? Каква разлика између Јилека и Томића и осталих његових сатрапа! Томић га је саслушавао са ножем и скидањем коже са леђа. И док се Катић у мислима врти око ових поређења Јилек мало повишеним гласом, рече:

„Катићу! Да ли сте икада слушали, или бар чули, за Интелигенс сервис? Шта мислите о енглеској обавештајној служби?“

„Посебна интелигенција" је стављена на испит. Таквим питањима Катић се није надао. У свом исказу пред органима народне власти Катић је опширно говорио о садржају тог разговора... Но, Јилек је у једном моменту прекинуо Катића следећим питањем:

Катићу! Које језике говорите? Како стојите са немачким и мађарским?

Катић је почео да „пада на испиту". Одговорио је да мађарски не зна, али да би немачки сасвим добро говорио, када би се месец или више дана налазио у Немачкој. Тад је уследило и највеће изненађење за Катића.

„Послао бих Вас у Немачку, Катићу! Размислите о свему томе до сутра. Сутра ћете ми дати Ваш одговор. Но, пре него што се растанемо, да још поразговарамо о Интелигенс сервису. Дали су Вам познати методи његовог рада? Шта мислите о људима који су у његовој служби?"

Катић је за то време забезекнуто гледао у Јилека. Једног тренутка синило му је кроз главу: Јилек је енглески обавештајац! Зар је могуће? И тако су се питања, веома чудна за Катићева схватања, настављала: „Шта он мисли о односима Енглеске и Немачке? Шта мисли о Енглезима уопште? Шта мисли о светској ситуацији? Катић је стекао убеђење да се иза усташког официра крије енглески агент. До таквог закључка Катић је дошао и на основу тога што га је Јилек питао о свему и свачему, само не о његовој „кривици", због сарадње са народнослободилачким покретом. То је сам Катић изјавио на ислеђењу пред органима народне власти. Катића је бунило, нарочито, што је Јилек рекао: „Видећете касније зашто желим да Вас пошаљем у Немачку!"

Наравно, Катић је пристао на сарадњу са Јилеком, али је овај пре тога тражио од Катића и неку гаранцију. Недвосмислено му је рекао „нека то буду Ваши родитељи." Катић је пристао и на такву гаранцију.

После прихваћене сарадње са Јилеком, Катић је очекивао да ће одмах бити пуштен на слободу. Али, од тога није било ништа. Напротив, одмах после разговора Катић је био пребачен у сремскомитровачку казниону. Стигао је већ и септембар, а Катић се и даље налазио у затвору. Чињеница да му не дозвољавају никакве везе са осталим затвореницима, оптерећивала је Катића из дана у дан. Томе су допринели и сви, безуспешни, његови покушаји да се јави родитељима. Онда, једног септембарског дана, врата на његовој ћелији су се отворила. Пред њим се појавио човеку цивилном оделу. Катић га није познавао. Ипак, тај незнанац донео му је пријатну вест: „Вистеод овог тренутка слободни!" Потом га је одвео у Управну зграду Казнионе, где су обављене све формалности око пуштања на слободу.

Катић, нашавши се у таквој ситуацији, запитао је непознатога ко је. Ко га шаље? Без икаквог околишавања и у доста поврељивој атмосфери, реткој у сусрету таквих лица, непознати је одговорио да се зове Петар Видовић и да га шаље Драго Јилек. Међутим, пуштање на слободу није било онакво како га је очекивао Катић. Изашавши из Казнионе, Видовић се није одвајао од Катића. И, уместо кући, Катић је заједно са Видовићем сео на воз и кренуо право за Загреб. Од овог тренутка Катић је почео да живи другим животом. Све потребне перипетије око путовања: карту, новац за храну, бидовић је организовао. У Загребу, Видовић је одвео Катића у свој стан и рекао му да ће сутра доћи лично Јилек и да ће се ствар даље развијати онако како буде Јилек рекао. Речено и обистињено. Јилек је, стварно, суτραдан дошао у стан код Видовића. Катић је тад био веома исцрпен и уморан. Време проведено у Казниони учинило је своје. Јилек је хтео и то да искористи. Ведевши га таквог, Јилек је Катићу рекао да ће му бити потребно месец дана одмора. „Одмарајте се. Али морате ми се сваки дан јављати телефоном — рекао је Јилек Каткћу". Охрабрен таквим Јилековим ставом, Катић је запитао да ли може да се јави и родитељима да је жив и здрав. Јилек је одговорио: „Како да не!" Ухватио је затим за кваку врата и изгубио се.

И дани су почели да пролазе. Јилек није тражио Катића за све време које му је предвидео за „одмор", а Катић се опорављао од тешког живота у Казниони.

Неколико дана по доласку у Загреб, Катић је послао писмо на једну адрвсу у Земун. Јавио се да је жив и здрав, а онда је опет прошло неколико дана у неизвесности. Катић је и даље остао у стану Видовића који више није долазио, а Катић је у том стану остао сам. Јилек је заиста тестирао свог искушеника. После једно десетак дана, у тренутку када је Катић лежао у кревету и читао неку књигу, звонце на вратима стана одједном је zazвонило. Кад је Катић отворио врата није се појавило ни једно познато лице, Видовић или Јилек. Пред њим су стајала два потпуно непозната човека. „Да ли сте Ви Немања Катић? — запитао је један од њих.

„Да, ја сам."

„Ми долазимо из Београда! дозволите да уђемо. Шаље нас мајор Грујић."

То су била два четничка официра. Немогуће! Четнички официри усред Загреба!

Тог тренутка, а био је октобар 1942. године, појава четничких официра у Загребу заиста је била атракција. Али, сумње није било. Оба посетиоца, као да су прочитала у очима Катића његову збуњеност, и да би га разуверили у сваку сумњу и провокацију, извадили су скоро једновремено своје легитимације, четничке.

Поменуто је и Катићево писмо из којег је Грујић сазнао за његов „случај”. Али, како је сам Катић рекао, та два четничка официра нису долазила у Загреб само зог њега, већ неким пословима по линији четничке организације. А онда, када су већ у Загребу, мајор Грујић им је рекао да наврате и код Катића. Повео се и веома занимљив разговор. С једне стране је агент Усташке надзорне службе, а са друге четнички официри! Оба четничка официра су знала за „случај” Катића и гледали су на њега кроз своју призму.

Но, да ли је за овај састанак знао и Јилек? Можда! Неких конкретних доказа за то немамо, али немогуће је замислити да је Катић проводио дане у Видовићевом стану без контроле. Али оставимо то другима. Пређимо на разговор између Катића и четничких официра.

Један од четничких официра је рекао Катићу да их шаље мајор Грујић и да ће му он дати задатак.

Катић се збуњено загледао у официра:

„Задатак?”

„Да, овде у Загребу ћете прикупљати податке о усташама и, уопште, о овдашњој ситуацији.”

Други официр је упао у реч:

„Ви ћете одавде побећи чим вам се пружи прилика.”

Катић је оберучке прихватио ове сугестије.

Неко време после посете четничких официра Катић је провео мирно у Загребу. Није имао никаква „задужења”. А кад се тих дана први пут јавио телефоном Јилеку, овај му је заказао састанак. То је био први „службени” састанак. Једноставно, без окопишења, Јилек је наредио Катићу:

„Обилазићете кафане и друга јавна места и све што чујете о политичкој ситуацији, или мишљења појединаца, написаћете и предати мени лично. То је био и почетак шпијунског рада Немање Катића по задатку Усташке надзорне службе. Он обилази важнија јавна састајалишта у Загребу, послушкује приче, слуша шта људи говоре, против чега негодују, како коментаришу ситуацију на фронтovima. Извештај за извештајем почео је да пристиже Јилеку. Катићев досије у Јилековој фиоци почео је нагло да се увећава. Из онога што ће Јилек Катићу рећи, после неколико добијених извештаја, види се да је он био задовољан са Катићевим радом. У скраћеној верзији ево тог дијалога:

„Катићу! Желите ли да се упишете на Универзитет? Како напредујете с немачким? Ви ћете у иностранство отићи као студент.”

„Али, ја не могу на факултет, немам матурског сведочанства”, рекао је Катић Јилеку. И тада је наступио повољан моменат, а Катић га је искористио, да каже због чега нема тај докуменат. Испричао му је цео случај у сремскомитровачкој гимназији. Слушајући Катића, а и раније је знао нешто о томе, Јилек се насмешио, одмахнуо руком и

рекао: „Формалност!“. Мало је застао и погледао Катићево осмехнуто лице и наставио: „То 'ћу ја средити са надлежнима“. И, заиста, Јилек је тих дана послао захтев Министарству за наставу и богоштовље, па се очекивало сваки дан да тај документ и стигне. Но, у међувремену, Катић се срео са једним човеком у некој улици у Загребу. Звао се Фрања Сас... Разговор се водио о свему и свачему, али како изгледа, њих двојица су се чешће састајали. Катићев нови познаник није имао много лепих речи на рачун такозване Независне Државе Хрватске. То је била и прва шпијунска рибица која се ухватила на Катићев мамац, и изгледа доста лако: Било је потребно да Катић само каже да је био неко време у партизанима и да се у Загреб склонио од прогона усташке власти. Катић је дознао да његов нови познаник, Фрања Сас, симпатише народноослободилачки покрет. То је било довољно да његово име спомене у првом наредном извештају. За Јилека и усташе то је било довољно да тај човек нестане заувек.

Иако је Катић задовољавао Јилека, ипак то није био главни његов задатак. То смо видели и из прве Јилекове „приче“ са Катићем још на такозваном саслушању у Сремској Митровици. Из тога, а и из онога што је даље уследило, да се закључити да је то била само проба, проверавање Катића. Прави задаци које је Јилек наменио Катићу тек ће да дођу.

Крајем октобра Јилек је опет зазвонио на вратима Катићевог стана. Катић тврди да је Јилек био нешто замишљен, као кад човек има неких озбиљних задатака или чак и проблема. Но, ипак је брзо одагнао такав утисак. Поздравивши се, сео је, загледао се у Катића и рекао:

„До сада је, Катићу, све ишло добро! Но, сада ћеш имати мало тежи задатак.“

Заиста, задатак који му је тада поставио, био је на вишем „нивоу“. Можда проба пред његов одлазак у Немачку? Катић је могао претпоставити такав обрт ствари, у његовој компликованој ситуацији, али ни за тренутак није смео губити из вида оно што су му рекли четнички официри и предложио је да се из затвора у сремскомитровачкој казниони пусти и његов друг и пријатељ Н. Н.

Јилека то баш није обрадовало. Са малим подозрењем је запи-тао Катића — зашто. „Зар није боље да Ви сами станујете у стану?“

Катић је и даље инсистирао на свом захтеву, образлажући да ће тиме бити слободнији у акцији, разбијаће личну монотонију и нервозу, имаће садржајнији живот и сл. Јилек се није много опирао Катићевим захтевима. Откуда тако попустљив Јилеков став према Катићевом захтеву, није могуће одгонетнути. Углавном, Катићев пријатељ Н. Н. је после неколико дана стигао у Загреб. Становао је код Катића и са њим заједно „радио“.

Пошто се сагласио са Катићевим захтевом, разговор између њих је настављен. Џеџајући се по соби, уз крајњу озбиљност, Јилек је рекао:

„Овога пута ваш задатак ће бити да дознате којим каналима одлази злато из НДХ у Бугарску? Имам о томе нека обавештења, међутим још не знамо тачно ко стоји иза те контрабанде... Да ли бугарски амбасадор Мечкалов, или неко други?"

Катић је добро наћулио уши. За њега је то био веома важан задатак. Можда ће му та прилика омогућити да се пребаци у Србију? Или да учини корак даље и оде у Немачку? Посматрао је сваки Јилеков покрет на лицу, настојећи да реши загонетку и добије одговор на питање: Да ли је тај усташа агент Интелиџенс сервиса?"

Али Јилекова посета Катићу овога пута није била као раније. Разговор се брзо претворио у саопштавање Катићу директива за будуће задатке. Јилек је био доста конкретан, па и опширан. Упућујући Катића у поменут задатак он је рекао:

„Постоје сумње да бугарски амбасадор Мечкалов шурује нешто са савезницима. Иедавно је интервенисао у вези неких бугарских држављана у НДХ. Имао је чудан став. У свему томе осећају се прсти оних са запада."

Потом је Јилек дошао до прозора стана, загледао се у пуну улицу, а онда нагло окренуо и, направивши неколико корака према Катићу, рече:

„Катићу! То неће бити лако дознати. Важно је да откријете тај канал."

Катић је нетремице посматрао и слушао Јилека. Шта је ово требало да значи? Чудна промена у његовом понашању. Овога пута му није личио на британског агента.

Јилек је, одједном, заћутао. Очито се видело да нешто размишља. Он је био такав тип који није скривао своја емотивна стања. Али, ако их није скривао, он их је плански испољавао. Све је било срачунато. Све у духу функције, у духу задатка. А онда, опет тако нагло како је заћутао, проговорио је:

„Слушајте, Катићу, у Бугарској амбасади у Загребу налази се неки Никола Грделев... Он је службеник амбасаде и било би идеално ако би се са њим могли повезати. Чини ми се да би од њега могли нешто више сазнати о 'златном путу' од Загреба до Софије."

Оно што је Јилек рекао о Грделеву било је Катићу довољно за полазак на пут. Катићу је остало да смишља „случајан" сусрет са Грделевим. Прилика за такав један сусрет било је напретек. Ипак је била најбоља прилика чињеница да је Катић по народности Србин и као такав у Загребу непожељан. На тој чињеници, у тадашњим политичким приликама у Загребу и НДХ, могле су се правити најразличи-

тије комбинације. И, заиста, убрзо је између Грделева и Катића дошло до „сусрета“ и познанства. Разговарали су више пута, а разговори су им бивали све приснији. Очеvidно да је Катић играо на „српску“ карту, поткрепљујући је чињеницом да у Земуњу и Београду има рођака преко којих би се могло много шта урадити за везу са Бугарском. У том погледу добро му је дошла и недавна посета четничких официра. Али, што се тиче „опипавања пулса“ амбасадора Мечкалова, Катић је био сувише опрезан. Могао је претпоставити да је у питању и нека кнопка коју му Јилек поставља. Због тога се и клонио да нешто поближе дозна о утицају Енглеза и Американаца у Бугарској амбасади у Загребу, а посебно о ставу амбасадора Мечкалова. На једном од наредних састанака са Јилеком, Катић је сасвим кратко рекао:

„У погледу Мечкалова не бих Вам могао ништа да кажем... Података нема никаквих. Али што се тиче Николе Грделева, могу Вам сасвим сигурно рећи да преко њега иде главни канал шверца злата за Бугарску.“

Јилек је помно слушао Катића. Прекинуо га је опет тако изненадно као што је и раније чинио:

„Одлично! То сте добро урадили Катићу. Добро сте то извели!“

Изгледа да се случај са шверцом злата из Загреба у Бугарску није завршио на овоме. Крајем новембра Јилек је дошао Катићу, али овога пута не сам. Са њим је био још један човек којег Катић, наравно, до тог времена није познавао. Представио му се као Удовић, свакако да и он ради у Усташкој надзорној служби. То није био за Катића безначајан догађај. То произилази и из оног што је Јилек рекао Катићу. Јилек је рекао да је он смењен са дужности, на којој је до сада био, да одлази на другу и да до његовог повратка везу одржава са Удовићем. Пословним језиком речено, била је то „примопредаја“. Свакако да је то изненадило Катића. Таквом обрту ствари се није надао. Катић је посматрао Јилека и у својој глави постављао себи питање и покушавао да даје одговоре. Најпре га је интересовало куда Јилек одлази. Значи ли то да Јилековим одласком падају у воду и сви њихови планови на пољу шпијунаже. Нарочито га је интересовало шта ће бити са путем у Немачку, а и обећањем о упису на факултет.

Одпазак Јилека је имао и није имао непосредне последице на Катићев даљи шпијунски рад. Пре свега, ово је било за Катића и последње виђење са Јилеком. Везу је даље одржавао са Удовићем. И та веза, гледајући је кроз наочаре шпијунске, није била неинтересантна. Пажњу привлачи један састанак који је одржан у Катићевом стану, у већ поодмаклом децембру месецу. Упад Удовића у стан и такорећи с врата, одмах после пар речи поздрава:

„Момци, имам задатак за једног од вас.“

Задатак је био веома деликатан, па је Удовић одмах прешао на ствар:

„Данас смо добили обавест да су партизани оборили авион у којем се налазио пуковник Јуре Францетић. Неко од вас ће морати да оде до Карловца и дозна да ли је Францетић још жив. Ако јесте, ми ћемо одмах предложити партизанима замену за неког њиховог.“

Катић је одлучио да иде он. Видовић се ухватио руком за џеп и на сто ставио 10.000 куна. Тај новац је био намењен Катићу за пут. На крају, Удовић је рекао само још то да се Катић потруди да задатак успешно заврши.

Катић пре тога никад није био у Карловцу и у том граду никог није познавао. Видовић му је дао везу, на име и презиме лица којем треба да се јави када стигне у Карловац. Уговорени су још и многи други детаљи око Катићевог поласка за Карловац.

После обављених краткотрајних, али ипак темелјних припрема, Катић је кренуо возом за Карловац. Међутим, у путу се десило нешто што нису предвидели ни Катић ни Удовић. Катић је осетио јаку грозницу. Све време вожње од Загреба до Карловца био је у бунулу. Температура је стално расла. Кад је, најзад, стигао на карловачку железничку станицу снага му је била на измаку. Обратио се првом усташу у униформи којег је срео и тражио да га упути на адресу коју му је Удовић дао. Онда је и болест достигла врхунац. Онесвестио се.

У Карловцу је одлежао две недеље. Потом се вратио у Загреб. О усташком пуковнику Јури Францетићу ништа није могао да сазна. Новац који је понео на пут неко му је извукао из џепа, док је лежао у Карловцу.

Вративши се у Загреб, Катић се јавио Удовићу. Испривавши како је прошао и да је тешко исцрпљен и онемоћао, тражио је од Удовића да га пусти кући на опоравак. Удовић се није двоумио:

„Идите код господина хи он ће Вам дати објаву за пут.“

Ипак, све није ишло тако лако као што је изгледало. Катић је отишао код „господина х“ али га није било код куће. У стану је била његова супруга. Ипак, „господин х“ је оставио непопуњени формулар објаве за Катића. Сам Катић је касније изјавио да никада није знао ни име ни презиме тог човека, већ само његово конспиративно име и адресу стана. Некадашњи покушаји Катића да путем подмићивања некога у „вагону-ли“ буде пребачен до Београда, о чему је било неких комбинација и у преписци са рођацима, пали су у воду. Такав потез више није био потребан. Он сада има у рукама службени путни документ. По усташком речнику он се звао „Отворена заповијед“. Гласила је да њен ималац може путовати до Земуна.

Био је, ваљда, последњи или претпоследњи дан децембра. Немања Катић је мирно сишао на сремскомитровачкој железничкој станици из вагона брзог воза који је јурио перма истоку. У град улази без икаквих потешкоћа, иако је то било време када је усташка полиција веома будно контолисала сваки улазак у град. Разумљиво, он је био „имун“ са легитимацијом RAVSIGUR-a⁸⁾ у џепу. Све оно што се после догађало указује да се није радило ни о каквом Катићевом боловању. Катић је врло кратко време био у Митровици. Продужио је за Земун. У Земуну је добио лажна документа и пребацио се за Београд.

По преласку у Београд животни пут Немање Катића био је још бурнији и замршенији. Одвео га је чак до четничког конгреса у селу Ба, јануара 1944. године. Сам је касније изјавио да је на конгресу било агената Гестапоа, Интелиценс сервиса и ко зна све чијих. „Шетао“ је Катић тако све до ослобођења. Догодило се са њим још много шта. На крају, јануара 1946. ухапшен је и осуђен у Новом Саду.

Хапшење Земунаца

До 19. и 20. августа 1942. године, у последњим масовним хапшењима у Земуну је лишено слободе око 250 младића и девојака. Хапшење је трајало четири дана, а у Вуковар је после тога отишао вагон пун затвореника. Податке за ова хапшења дао је Славољуб Јовановић.

Шта се догодило са осталим Земунцима, који су остали у земунском затвору после одласка групе затвореника у Вуковар?

О томе постоји једно сведочанство из кога наводимо појединости које верно приказују даље догађаје везане за судбину те групе ухапшених Земунаца:

„Ја сам ухапшен наколико дана по завршеном хапшењу, па сам се придружио групи која је остала у Земуну. Већи број Земунаца одведених у Вуковар стрељан је. Нешто је отишло за Јасеновац, неколико их је доведено у Сремску Митровицу, а неки су опет пуштени. Ми који смо остали у Земуну били смо у затвору до 2. септембра, а тад је између нас извршен избор. Скоро смо сви изабрани, па је за Сремску Митровицу отишло два пуна вагона Земунаца. Нас су спроводили: Рудолф Ретл, Иван Вркљан, Чизмек, Јакшић и још неки други агенти. Ретла сам видео у возу између Руме и Митровице, а пре тога сам га видео у Земуну када смо седали на камион. Значи да је он учествовао у одабирању и спровођењу затвореника... Са мном је

8) RAVSIGUR — Равнаатељство за јавни ред и сигурност

је био и Душко Михајиловић, апсолвент права, који је знао Ретла из кафане и уздао се да ће га он спасити. У Сремску Митровицу смо стигли између 10 и 11 увече. Сат касније пошто смо стигли у казниону, појавио се Виктор Томић у друштву са др Јежићем, Ретлом, Вркљаном и још неким иследницима и агентима. Били су удворишту, пред степеништем улаза у „младићку зграду“. Том приликом Томић је одржао кратак говор и саопштио нам „да они имају о свима нама исцрпне податке па уколико не признамо, не говоримо истину, да ћемо проћи као и раније групе Земунаца“. Затим је Томић ишао од једног до другог и појединачно питао зашто је ухапшен. Том приликом је ударао руком или ногом... Када је све ово завршено, пребацили су нас у затворске просторије... Сутрадан, око подне, доведени смо у ходник управе где су нам узимали опште податке и испуњавали личне картоне. Ретл је присуствовао одузимању ствари, али је и саслушавао неке ухапшене Земунце. Међу њима и Божану Дивнић и Пешићеву из Земуна... Оне вечери када је извршено последње масовно стрељање (8. септембар) негде после осам сати, Земунци су били у ходнику ради саслушавања... Саслушавање је обављено у три ћелије. У једној је саслушавао Октавијан Свјежић, у другој сам видео Вркљана, а у трећој је био Францетић. Најстрашнија саслушања су била у ћелији где је радио Вркљан. Они који су тамо ушли, враћали су се потпуно испребијани или су били изнесени. Тако је Душко Михајиловић био претучен да није могао бити ни иошен већ је изнет замотан у ћебе. Сутрадан, на дан масовног стрељања, он је однет на стрељана. Вркљан је тукао моткама и сваких десетак минута избацаивао је из собе сломљену мотку... Сви су се Земунци отимали да би некако доспели у друге две ћелије, па сам и ја био саслушаван од Францетића, а њега је касније заменио Свјежић. У соби за саслушавање био је и балон са вином. Иследници су пили, па је Францетић, кад је одлазио, био сасвим пијан. И Свјежић^А је исто тако пио и због напитости није ни завршио моје саслушање, већ ми је дао парче хартије да га сам завршим у ћелији. Францетић је тукао жицом, а Свјежић пендреком. Осим иследника у соби је била и једна дактилографкиња. Чекајући на ред да будем саслушан, видео сам Мату Фунделића, који се враћао са саслушања. Он је био цео сат саслушаван. Био је црвен у лицу, са масницом на оку и разбијеним носем. Кад је изашао из ћелије, изашли су Свјежић, Ретл и дактилографкиња. Ретл је према томе био стално у ћелији за време његовог саслушања.

Виктор Томић је ходао од ћелије до ћелије, задржавао се свуда неко време, стално је форсирао да се „ради брже“, да се нема обзира приликом саслушавања и сваки пут је некога тукао. И Стјепан Блажековић је шетао по собама и помагао иследницима... Овај Блажековић био је један од најопаснијих испитивача, јер је на све начине по-

кушавао да извуче признање па се служио психолошким методама и триковима. Тако ми је познато, што ми је причао Сима Туцић који је био у Вуковару па дошао у Сремску Митровицу, да је Блажековић наговарао Земунце у Вуковару, да потпишу „колективну изјаву“ како су, заведени, помагали партизански покрет новчаним прилозима. Он им је говорио да ће на тај начин побољшати своју ситуацију, да ће се њихова кривица само на то ограничити, а они спасити своје животе. Мали Влајко Пешић ми је причао када је био пуштен, да је он одбио да потпише сличну изјаву па га је зато Блажековић тукао. На тај начин изнуђена колективна изјава постала је главни доказ на основу кога су Земунци у Вуковару суђени на смрт. Вештина којом је Блажековић ухапшенима у Вуковару приказивао ствари, нарочито сељацима из других места, имала је за последицу да су ту изјаву потписала и таква лица која никада нису давала никакву помоћ. Блажековић је био тога свестан, али је плански ишао циљу, да пошто-пото што више људи изведе на губилиште. Ми Земунци смо саслушавани сваки од 3 до 5 пута и сваки пут смо били тучени. Блажековић је између осталог имао обичај да доведе и друге затворенике па је њима наређивао да туку своје другове. Уколико они не би на то пристали, агенти су њих тукли све док их не би натерали да и они почну тући. Многи су за то тешко испребијани, јер нису хтели да туку своје другове. Он је на тај начин хтео да створи мржњу међу затвореницима. Ипак, од затвореника су прихватили да туку своје другове само Славољуб Јовановић и Јозефина Мењак, то јест они који су већ били агенти Вишег редарственог повереништва“.

Што се тиче поменуте Јозефине Мењак потребно је рећи неку реч више о њој. Јозефина Мењак је родом из Земуна. Била је сиромашна и од ране младости се наша, као служавка, по земунским богатим породицама. Као сиромашну девојку прихватили су је и неки активисти НОП-а па су је временом укључили и у покрет. Убрзо она се наша и у Фрушкогорском партизанском одреду. Била је и секретар СКОЈ-а у 2. чети Одрода. За време велике непријатељске офанзиве на пратизане у Фрушкој гори Мењакова се на неки начин, ухапшена или се предала, наша у рукама фашиста. Један Земунца дао је о Мењаковој овакве податке:

„Јозефина Мењак је радила као собарица код мог рођака Јована Карамате. Ту сам је и упознао долазећи код рођака. Једно време је код мог рођака радио један врло добар друг који се звао Ипија Рајчевић-Брка, који је са њом одржавао контакт и повезао је да ради за НОП. Првих дана окупације Мењакова је била два пута хапшена, али је оба пута пуштена на слободу. Касније, видећи да ће им направити неприлике, другови су је послали у јединицу. Била је склона проституцији и покушала је да заведе једног друга, па је од стране команде

била осуђена на смрт стрељањем. Успела је да побегне и ставила се у службу усташких злочинаца, којима је служила као потказивач. Један старжар у земунској полицији рекао је да је Мењакова учинила много услуга усташкој полицији и зато је била добро плаћена. Неколико дана пре него што сам био ухапшен, чуо сам да се Мењакова налази у Земунској полицији као агент и потказивач. У поноћ је пред мој стан, 12. новембра 1942. године, стигао полицијски аутомобил у којем су већ била два ухапшена лица. На путу до затвора, поред кола, видео сам Мењакову у богатој бунди како се увија око агената и полицајаца. Ту ноћ су у Земуну извршена још нека хапшења. Током саслушавања у присуству Балжековића, Шкарпе и неког Саве из Земунa, била је присутна и Јозефина Мењак. Хтела је од мене да дозна по сваку цену где се налази Брка, кога је тржила земунска полиција..."

Мењакова је у партизанима имала име Каћа и по таквом имену су је познавали у партизанској јединици и партизанском покрету. Она је одлазила и у Вуковарски затвор, теретила и откривала полицији неке другове које је познавала. Обично су ти људи после тога били стрељани. Но, врхунац издаје и зверског понашања показала је Мењакова у Митровици. Тачније, у сремскомитровачкој Казниони. Ту је она не само издавала, већ и тукла ухапшенике. О томе постоји једнст сведочанство у којем пише:

„1942. године одпазила сам на Рохаљ базе код Дивоша, где је био мој муж у партизанима и тамо видела Каћу. Она се касније предала, односно побегла из јединице. После тога, августа месеца, почело је хапшење и одвођење у логор свих оних који су одржавали везу са одредом у којем је она била. За време офанзиве цело је село било избегло у шуму, а међу њима и ја са дететом. Нисам успела да побегнем испред фашиста, па смо и ја и мој муж били заробљени. Каћа је довођена у логор и свакога за кога је знала да је одржавао везу са партизанима, или био у одреду, потказивала је усташама и сви су стељани, па и мој муж. Ја сам имала срећу да ме није препознала..."

На дан 8. септембра 1942. године, др Видњевић, председник Покретног преког суда у Сремској Митровици изрекао је своју последњу пресуду у „Томићевој акцији" у Срему. Несрећа је тада највише погодила затворенике из Земуна. Већ сутрадан се појавио „оглас" у коме су била наведена имена Земунаца који су стрељани 8. септембра 1942. године. У том „огласу" наведени су: Бошко Хацић, Иван Вес, Петар Болић, Трифун Моросан, Петар Марић, Ђура Маронић, Зоран Докић, Милан Влаховић, Ружица Скерлић, Бошко Бањеглав, Сава Зељуг, Бранко Вукотић, Мирко Поповић, Влада Вукајловић, Станко Гајатовић, Милица Делић, Ђорђе Јеловац, Исмет Куленовић, Жарко Ђукић, Олга Малетић, Душан Михајиловућ, Мил-

ан Милеуснић, Лазар Лежајић, Младен Балабан, Јован Мартић, Олга Радмановић, Јован Трајковић, Игњат Сарајлија, а из Визића Милорад Чалманац и Јова Комнебић, из Чортановаца: Милан Влаховић, из Стејановаца: Стеван Маријановић, из Нових Карловаца: Петар Опсеница, Славко Маринковић и Стеван Орешчанин, из Војке: Миливој Чортановачки и Стеван Марић, из Лаћарка: Крста Матијашевић, Милева Матијашевић, Савка Павић, Мирослав Недић и Стеван Војиновић, за кога није речено из којег је места.

„Сутрадан по одвођењу Земунаца на стрељање ја сам са једном групом затвореника — изјавио је један очевидац — доведен у ходник „младићке зграде“, где су се налазила одела и ствари стрељаних. Биле су то велике гомиле ствари. Паковали смо их у велике пакете, а куда се то слало, не знам. Неколико дана иза тога, пронела се вест да је Ретл побегао у Београд. После 8. септембра више није било злостављања и саслушавања, као до тада, но ипак су Стјепан Блажековић и још неколицина агената ударили и тукли. Негде средином септембра нестала је велика група затвореника, тако да нас је остало свега 200...“.

Но, у време злочина Виктора Томића, изгубили су животе и други Земунци. То су они који су 22. августа 1942. године, осуђени иа смрт од Покретног преког суда у Вуковару. То су:

Душан Бунош, Мирко Чучковић, Душан Дамјановић, Драгица Дејановић, Коста Драгичевић, Немања Драгичевић, Милан Драгутиновић, Миленко Дукић, Раденко Ђорђевић, Крста Ђуровић, Бошко Гавриловић, Бошко Голић, Богољуб Горановић, Мира Цвијовић, Мата Фунтек, Михајло Фунтек, Лазар Илић, Бранислав Јаковљевић, Србислав Јовановић, Лазар Југовић, Драгомир Кајалић, Славко Крњешевац, Сава Крњешевац, Никола Лепотић, Миленко Максимовић, Димитрије Марчетић, Миодраг Михајиловић, Стеван Мирковић, Сава Недељковић Милош Ненадов, Славко Недељковић, Бошко Новаковић, Душан Новаковић, Никола Новаковић, Мирко Озмец, Ђура Проле, Драгомир Ранков, Либерат Рибић, Сава Романовић, Михајло Салата, Славко Самочета, Михајло Стојковић, Стеван Стојић. Нада Страјин, Александар Угљешић Ђорђе Виг, Бора Вранешевић, Јован Вукмировић, Душан Зделар, Никола Зделар, Иван Шикић и Светозар Зорић.

Хапшење Дивошана

У рано лето, некако пред саму жетву, на захтев усташких власти у Срему, а нарочито по повратку „делегације“ из Сремске Митровице од Павелића, о чему смо већ говорили, Павелић је донео одлуку

да у Срем пошаље један одред домобрана — пољопривредну домобранску стражу, под командом мајора барона Мирослава Турковића Недуго затим Турковић је стигао са домобранима у Срем. Сместио се углавном у Дивош, а мањим делом и у Чалми. Та јединица из Загреба је кренула са 300 домобрана, али јој се успут прикључило још више мањих група и јединица тако да је по доласку у Дивош имала око 700 домобрана, устројених у четири сатније (чете). Већ смо напред рекли, а сада само да подсетимо да је ова јединица имала искључиви задатак да „спасава“ жетву и вршидбу. А онима који су Павлића молили да је пошаље у Срем, речено је да је сместе где сматра¹ ју да су најугроженији. И заиста, по доласку у Дивош, Турковић се углавном оријентисао на „заштиту“ жетве. И то само у селу и најближој његовој околини. Око села је ископао ровове, поставио страже, завео контролу излаза и улаза из села и у село. Истини на вољу ова јединица није припадала „елитним“ јединицама домобранства. У већини су у њој били старији људи, који су силом мобилисани, а сами нису баш много марили за усташе и њихову власт. Усташе су то добро знале па су за сваки случај убациле међу домобране и већу групу усташа и нешто жандарма. Задатак им је био да контролишу држање домобрана и да им подижу крајње пољугљани борбени морал.

Оваква јединица, иако је била за једно село и велика (на свака два становника један домобран) ипак није била тако јака да је могла да обустави захуктали развитак народнослободилачког покрета. У Дивошу је постојала комплетна организација НОП-а; Партијска организација, СКОЈ, МНОО, а из села је у партизане отишло преко 100 људи. На шумском делу дивошког атара оперисале су две партизанске чете, Друга и Пета чета Фрушкогорског НОП одреда. Месни народнослободилачки одбор се већ огласио као нова народна власт. Његову одлуку да се обуставља било какав извоз пољопривредних производа на фашистичко тржиште и удовољавање фашистичким властима, покушао је да прекрши само један усташки функционер. Покушао, али не и извршио. Кажњен је онако како се тада кажњавало за таква дела — стрељањем. Једне ноћи (15. априла 1942.) „сређе-но“ је и стање у фашистичкој општини. Општински бележник, Мартин Гргуровац, усташки таборник Маријан Анић и још три издајника су ухапшени, осуђени на смрт и стељани. Све то није се много крило, ни од народа, ни од окупаторско-квислиншке власти. О осуђенима и стрељанима написане су пресуде и излепљене на најпрометнија места у селу. Вероватно да су неке стигле и у канцеларије окупаторско-квислиншких власти. У њима је речено због чега су исти осуђени и ко их је осудио. Много чега речено је и на збору који је одржан у Ди-

вошу, 9. јула те године. На њему је објављен план НОП-а у борби за жетву.

Све ово сазнали су и барон Турковић и његови домобрани, приликом доласка у Дивош. То им је била и опомена како да се владају. Први извештаји руководства НОП у селу, по доласку домобрана указивали су на то да се не даје нека паушална оцена „какви су“. Показало се да је овде било потребније него игде другде ићи од једног до другог конкретног случаја. Сазнавши шта се све у Дивошу већ десило, немали број домобрана се у првим контактима са становницима правдао да нису усташе, да су силом доведени и да неће чинити злочине. Заиста, знатан број их је тако и поступао. Нашло се и таквих који су за ракију, хлеб или слично дали и понеку пушку, муниције, део опреме и друго. Нарочито су то били они који су радили као пекари или месари, у сеоској пекари и месници, па су више и тешње били у додиру са месним становништвом. Много шта су „кроз прсте гледали“. Током времена неколико њих су се усталили и као сарадници покрета. На крају је испало тако да се у истој пекари пекао хлеб и за њих и за партизанае, с тим што су они давали дрва и послугу.

Међутим, нису сви домобрани били такви. Највећи број њих, нарочито усташе и жандарми међу њима, а посебно командант Турковић, били су фашистички настројени и спремни на злочине сваке врсте. Сам Турковић, знајући у каквом се селу налази, имао је сталну личну пратњу од неколико домобрана. Пред кућом у којој је Турковић становао, цело време, и ноћу, кад је он у њој, стајала је стража. Најгори су међу њима били неколико агената војне обавештајне службе, који су првенствено контролисали саме домобране а онда и становништво. Настојали су како би нешто прокљували о конкретним случајевима сарадње становништва са партизанима.

Напред описано стање било је све до доласка Виктора Томића и његове злочиначке свите у Вуковар. Већ после одржаног састанка са среским начелницима и логорницима у Вуковару, о којем је напред било речи, Турковић је добио задатак да осим заштите жетве може вршити и масовна хапшења. То се приметило и по држању појединих домобрана. Заведена је и нека строжија контрола над становништвом. Ишло је то доста тихо, без буке, али сигурно. Неки од домобрана су о томе понешто и рекли својим најпознатијим. Веза између Турковића и његовог штаба с једне стране и фашистичког гарнизона у суседној Чалми са друге, појачана је. Спољни посматрачи могли су приметити неку ужурбаност, као да се одржава нека конференција или договор. На дан 18. августа 1942. године, све је говорило да ће се нешто непријатно догодити. Јабрањен је сваки излазак из села. Обустављено је и издавање пропусница. Од неких домобрана је добијено обавештење да ће бити хапшења и препоруке да се народ

припази и склони. Ту ноћ народ Дивоша провео је у зебњи и ишчекивању какво ће се зло десити. Многи поједници су тешили сами себе, сасвим неосновано; можда баш њих неће то задесити. Дошао је и 19. август, дан који ће се у Дивошу дуго памтити и спомињати. Један од очевидаца га је овако описао:

„Освануо је 19. август 1942. године. Ведро и веома топло. Спирина је почела од самог свитања. Ко год је од Дивошана покушао да изађе из села заустављен је од фашиста, а њихове патроле по селу су биле нешто бројније него од тада. Нешто касније у село су упале чалманске Швабе и усташе. Тиме су само потврђене вести које су кружиле народом о доласку усташа ради масовног хапшења становништва.

Из општинске зграде нико се не појављује. Међу народом се проноси вест да фашисти имају у рукама списак становника по којем ће да хапсе. Ко је то први рекао не зна се, али ће се брзо установити да је то тачно. У општини се договарају о хапшењу. Формирају групе од месних редара, пољара, усташа, домобрана и културбундаша, који ће да зађу од куће до куће и хапсе. Групе су биле подељене по сеоским улицама, а пољарима и редарима је стављено у дужност да показују које су то куће које се налазе на списку.”

Док се овај злочин припремао у општини, многи становници Дивоша су и сами видели да је зло дошло и да је ту. Поред постојећих домобрана, жандарма и усташа из Турковићеве јединице, препознали су ту још и културбундаше и усташе из Чалме. Од најококорелијих фашиста из Чалме препознали су: Никлоза Фелингера, Филипа Филера, Вендел Кифера, Венделин Крчмара, Андрес Каталу, Јозефа Хаса, Јакоба Вајса, Франца Хаса, као и усташе Владу Амана, Анту Гајтана, Божу Гајтана, једног од браће Гојевића, те Марка Ковача, усташу из Гибарца. Они су били главни помагачи Турковића. Заправо чалманске Швабе су биле и главни иницијатори и покретачи оваквих злочина, Истини за вољу ове Швабе су одавно тражиле да се над мештанима Дивоша изврши једна већа одмазда. Још 6. априла 1941. године» они су дојурили у село са неком јединицом немачке војске, опколили село, сакупили све мушкарце од 10 до 70 година пред општину и вршили претрес села. Команданту немачке јединице су представили да се у селу налази скривено више официра старојугословенске војске, попова и четника. Уствари, хтели су да испровоцирају и да изврше масовно стрељање. Нешто касније, половином априла 1942. године, они су често тражили од својих претпостављених да се над народом Дивоша изврши одмазда због убијених: општинског бележника, усташког таборника и три издајника. Тражили су да се за сваког убијеног убије 50 лица, што би значило да убију 250 људи. И трећи пут, о томе се касније сазнало, чалманске Швабе су биле већ

на прагу остварења својих замишљених злочина. Било је то само неколико дана пре овог случаја. Успели су да доведу једну казнену експедицију у Чалму, са задатком да изврши масован покољ и запали Дивош. Сви документи који потичу из непријатељске архиве, говоре да их је на путу, у последњем часу, спречио велики жупан Еликер, јер се бојао да од таквих злочина имају више штете него користи. Он је то протумачио да би тиме „отерали у партизане“ још толико људи. И, ето, сада се чалманским Швабама поново указала прилика за своје злочине. Зато су они тако и активни.

Формирање група у општини је завршено. Није оно дуго ни трајало. Можда пола сата или нешто више. Групе су се разишле по селу и хапшења и одвођења су отпочела, скро у исто време. Били су то први јутарњи часови, негде око 6 часова. Почеше од улице која се по локалном називу зове „Чатлов“. Уђоше одмах у другу кућу, кад се у „Чатлов“ улази са северне стране, из Кувеждина. У њој ухапсише и истераше домаћина и домаћицу, Јована и Ленку Окановић, старе око 40 година. Питају их где су им синови. Наравно да им ови нису рекли да су им синови, Гавра и Ђорђе, обојица скојевци, у партизанима. Одатле продужише јужно, ривичким шором. Бануше у 8. или 9. кућу са десне стране, у кућу Стевана Авакумовића. Из овог дома ухапсише четворо: Стеву, његову жену Олгу и две ићерн Славицу и Милицу, тек стасале девојке. Славица се одупире, а два домобрана је вуку. Озлојеђена Славица је викала: „Нас терате! У шуму не смете! Покушали сте неки дан па сте побегли!“ Смела и храбра, Славица је пљувала домобранима и усташама у очи. Није хтела да иде. Просто су је одвукли.

Равно преко пута од Авакумовићеве куће, усташе и домобрани упадоше у кућу Николе Крстића. Из ње, ни мање ни више, истераше десет лица: Николу, његову жену и осморо деце. Шесторо малолетних.

У Црквеном шору рација бесни још жешће. Почело је од куће браће Вељка и Пере Окановића, која се налазила на крају „Чатлова“, а окренута лицем према Црквеном шору. Ово је, ваљда, јединствен случај у целом Срему, па можда и шире, па је о њему потребно рећи и нешто више:

Породицу, а можда бисмо могли рећи и задругу, Окановића сачињавао је 21 члан. Настала је она од два брата, Вељка и Петра Окановића, који са својим породицама живели у једном домаћинству. Сваки од њих имао је по петоро деце. Вељко 5 синова, а Петар 4 сина и 1 кћер. Најстарији синови су дорасли и оженили се, па и они добили децу, а остали су да и даље живе у овом заједничком домаћинству. Тако је ово домаћинство нарасло до 21 члана. Петоро деце, а остало су били одрабли. Петорица су били организовани у

НОП-у од 1941. године, а сви остали од почетка 1942. године. Двојица су били у партизанима.

Кад домобрани уђоше у кућу Окановића ухапсише њих петоро Перу, његову сестру Десанку, синове Богдана и Ђорђа и снаху, Богданову жену Милу. Истераше их из куће на улицу. Домобран, који је држао списак у руци, кад је видео да их је само петоро, изненађено је узвикнуо: „Двадесет требамо! Двадесет их има!“ И стварно, двадесет их нису могли наћи, али у самом тренутку хапшења, ту пред очима, уз помоћ једног домбранског официра, склонила се Стана Окановић, Вељкова снаха, жена његовог најстаријег сина Милана, са три мале кћеркице. На крају, из Соколеког дома, где су били сви дотерани, успео је да побегне и најмлађи ухапшени Ђорђе Окановић и да се тако спасе логора, односно смрти. Преко пута од Окановића фашисти упадоше у кућу сиромашног сеоског ковача Данила Вујића, човека којег је цело село волело због његовог поштења и вредноће, а сажалеваало због сиромаштва. Ухапсише Данила, његову жену Јелену и четворо мале деце.

Мало ниже од Вујићеве куће, домобрани упадоше у једну кућу са леве стране, кућу Бранка Вуковића. Убрајала се ова Кућа у две-три најугледније у селу. Из ње истераше домаћина Бранка, његову жену Јулу, сина Гавру, снаху Бојку и њихово четворо мале деце Срећом, деца су приликом терања старијих спасена. Нешто даље, домобрани упадоше у једну кућу са десне стране, кућу Стајића. Из ње истераше мајку са седморо мале деце. Најстарија кћи је имала 18 година. И тако редом, с краја на крај улице.

У другом делу села, званом Мала страна, ситуација је ваљда још тежа. Ухапсили су породице: Веселиновић, Николић, Мишчевић, Војиновић, Богић и друге. Али врхунац свега је хапшење породице Вукашина Ђурића: оца, мајке и осморо деце. Од тога времена Ђурића више у Дивошу нема.

Све ухапшене фашисти су прво доводили у зграду Соколског дома. Ту су их држали једно краће време, па су их одатле камионима однели за Митровицу. Имовину и куће ових лица фашисти су опљачкали, а у неке су касније населили своје усташке породице. Биле су то породице најокорелијих усташа, ратних злочинаца. Биланс тежак: 112 Дивошана отерано је у неизвесност, бар како је тада изгледало. Отерани су у Митровицу, из ње у логор у Винковце, оданде у Вуковар, а потом у Јасеновац. Неки су у путу дб Јасеновца, уз најтеже мучење, убијени. Од свих њих кући се вратило само 10 лица. Дугачак је списак отераних у Јасеновац. Прочитајмо га:

Олга Авакумовић, Милица Авакумовић, Славица Авакумовић, Стева Авакумовић, Боја Арсенић, Даница Арсенић, Живан Арсенић, Јелена Арсенић, Лођа Богић, Љубица Богић, Мара Богић, Милош

Богих, Мирјана Богих, Нада Богих, Ружа Богих, Јован Бајић, Сава Бајић, Косана Бајић, Славко Будимировић, Душан Будимировић, Катица Будимировић Загорка Будимировић, Вида Владисављевић, Савка Владисављевић, Милан Војиновић, Мила Војиновић, Петар Војиновић, Сава Војиновић, Јован Веселиновић, Милка Веселиновић, Станко Веселиновић, Цветко Веселиновић Бранко Вуковић, Гавра Вуковић, Бојка Вуковић, Јулка Вуковић, Данило Вујић, Душан Вујић, Јелена Вујић, Мара Вујић, Ђорђе Драгочански, Никола Веселиновић, Стеван Веселиновић, Вукашин Ђурић, Душан Ђурић, Ђока Ђурић, Лепосава Ђурић, Коса Ђурић, Марина Ђурућ, Милан Ђурић, Мира Ђурић.-Рада Ђурић, Стана Ђурић, Станко Зорановић, Боја Живковић, Јоца Зорановић, Душан Кашанић¹ Каја Кашанић, Марина Кашанић, Никола Кашдних, Зора Кашанић, Ђока Кевих, Ката Кевих, Станко Кевих, Велинка Крстић, Душанка Крстић, Драга Крстић, Љубица Крстић, Љубица Крстић (млађа), Нада Крстић, Никола Крстић, Стана Крстић, Стева Крстић, Јован Купусинац, Рада Купусинац, Зорка Јовановић Живко Јовановић, Јула Јовановић, Славко Јовановић, Микица Јовишић, Стеван Јовишић, Наум Лончаревић, Велинка Лазић Лепосава Марковић, Милена Марковић, Славица Марковић, Лазар Матић, Драгиња Мијатовић, Љубица Мијатовић, Марко Мијатовић, Зоран Мијатовић, Мара Мијатовић, Недељко Мијатовић, Радослава Мијатовић, Ивица Марковић, Лођа Мишчевић, Лепосава Мишчевић, Љубица Мишчевић, Милена Мишчевић, Славица Мишчевић, Велимир Микић, Васа Николић, Душан (П) Николић, Љуба Николић, Стеван Николић, Богдан Окановић, Десанка Окановић, Ђорђе Окановић, Јован Окановић, Ленка Окановић, Мила Окановић, Петар Окановић, Рада Окановић, Мојсило Остојић, Стеван Остојић, Јелена Протић, Сава Протић, Даринка Петрић, Мирјана Петрић, Радослава Петрић, Сима Петрић, Миланка Прокић, Никола Павловић, Стеван Пармаковић, Бранко Попов, Стеван Попов, Јула Радичић, Марко Радичић, Младен Субић, Данило Станков, Пера Станков, Перица Станков, Нада Ситаревих, Милан Свирчевих, Митар Стајић, Новак Стајић, Угљеша Стајић, Љубица Стајић, Јованка Стајић, Милица Стајић^А, Славица Стајић, Милена Стајић, Исак Симић, Зора Чекеринац, Бора Чекеринац, Смиљка Чекеринац, Јованка Чекеринац, Арса Шовљански, Миливој Јовановић, Сава Јовановић

Из логора се вратило само десет лица: Олга Авакумовић, Стева Авакумовић, Косана Бајлић-Ристић Никола Крстић, Зора и Н. Кашанић, Вида Владисављевић, Савка Владисављевић Лођа Мишчевић и Милена Стајић.

Хапшење Чалманаца

Истог дана, када су хапсиле Дивошане, фашистичке власти похапсиле су и Чалманце. Велики број фолксдојчера, уз то још и добро организованих, представљао је у овом месту стварну снагу непријатеља. Утолико је окупаторска власт лакше извршила хапшење. Њој није требало да прво врши блокаду села, јер су га фолксдојчери стално држали блокираног. Осим тога и познавали су месне прилике и људе. Како је само хапшење текло податке су дали два Чалманца, Миленко Миладиновић и Момчило Рогуља, који су и сами били ухапшени. Обојица кажу да су ухапшени 19. августа 1942. године, око 9 часова. Миладиновић каже да су по њега дошли један домаћи Шваба и два домобрана. Шваба Фелингер му је рекао да пође са њима до општине, ради неког саслушања. У општини су их затворили у сеоску бикару. Ту у општини били су присутни сви руководиоци Културбунда: Јакоб Флајт, Јакоб Милер, Петар Брандалик и други. У исто време фашистичка војска је дотерала у Чалму и похапшене Дивошане. ШтоЧалманаца, што Дивошана — било је ухапшено преко 200 лица. У Чалми су их пописали, потоварили у камионе и одвезли у Сремску Митровицу. Затворили су их у двориште среског начелства. Око поноћи су их превезли на железничку станицу, а одатле возом у Винковце. У Винковцима су одвојили Цигане од осталих народности. Србе, евентуално и друге уколико их је било, одвели су у Вуковар. У Вуковару су остали до 23 августа. Ту су их фотографисали, везали жицом и тукли. Из Вуковара су отпремљени вагонима за логор Јасеновац. Према подацима са којима се располаже у Јасеновац су отерани: Евица Арамбошић, Ђорђе Арамбошић, Јован Арамбошић, Злата Арамбошић, Илија Аџија, Драга Аџија, Слободан Аџија, Лазар Андрић, Јованка Андрић, Андрија Баћановић, Вида Баћановић, Савка Баћановић, Бранка Баћановић, Влада Баћановић, Дана Баћановић, Богдан Баћановић, Вука Баћановић, Зора Баћановић, Коста Баћановић, Пера Баћановић, Вића Баћановић, Милица Баћановић, Душан Баћановић, Пава Баћановић, Стева Баћановић, Злата Баћановић, Алекса Баћановић, Дара Баћановић, Рајко Баћановић, Витомир Баћановић, Неја Баћановић, Ленка Баћановић, Живка Баћановић, Ангелина Баћановић, Ката Ст. Баћановић, Вукосава Баћановић, Александар Брандајс, Рајко Брандајс, Ото Брандајс, Елза Брандајс, Жика Бакић, Јован Вујчић, Тома Вељковић, Љубица Вељковић, Живко Божић, Војин Гојковић, Анка Гојковић, Злата Гојковић, Воја Гојковић, Милинко Гојковић, Ката Гојковић, Ружа Гојковић, Влајко Гојковић, Лука Гојковић, Радојка Гојковић, Лазар Гојковић, Вера Гојковић, Момир Гојковић, Слободан Гојковић, Зора Гојковић, Родољуб Дивнић, Урош Илић, Стеван Јеловац, Митар Јеловац, Бранко Јовановић,

Љубица Јовановић, Рајко Јовановић, Миланија Јовановић, Влада Јовановић, Јоксим Јовановић, Милица Јовановић, Жика Јовановић, Криста Јовановић, Панта Јовановић, Трива Јовановић, Драгица Јовановић, Смиља Јовановић, Митар Јовановић, Косанка Јовановић, Вида Јовановић, Душан Јовановић, Маришка Јовановић, Влада Јовановић, Нанчика Јовановић, Милан Матић, Жарко Матић, Илија Милић, Славко Максић, Богдан Окановић, Мира Баћановић, Светислав Петровић, Живан Прњаворац, Милан Опачић, Цеја Радуловић, Дана Радуловић, Сава Радуловић, Миленко Радуловић, Алекса Релић, Светислав Рогуља, Драга Рогуља, Пера Томашевић, Глиша Стојановић, Лазар Чавић, Никола Чавић, Душан Чавић, Стана Чавић, Панта Чавић, Вића Чавић, Иванка Чавић, Бранка Чавић, Миленко Миладиновић и Момчило Рогуља.

За време Томићевих злочина у Срему, изгубили су животе, било у Чалми или на другим местима ови Чалманци: Жика Бакић Живан Божић, Бранко Бугарски, Љубица Вељковић, Тома Вељковић Јован Вујин, Родољуб Дивнић, Војин Дикић, Урош Илић, Митар Јеловац, Ана Ковачевић, Славко Максић, Жарко Матић, Јован Матић, Милан Матић, Илија Милић, Богдан Милошевић, Зора Милошевић, Богдан Окановић, Милан Опачић, Даница Павловић, Ђорђе Павловић, Мирослав Павловић, Петар Павловић Светислав Поповић, Живан Прњаворац, Миленко Радуловић, Радомир Рогуља, Светозар Рогуља, Петар Томашевић, Бранко Чавић.

Треће хапшење Буђановчана

Оно што се у Буђановцима десило крајем јула и првих дана августа — хапшење, стрељање и одвођење у логор преко 30 лица — пало је Буђановчанима и тешко и болно. Али 19. августа 1942. године на Буђановце су се сручили далеко већи окупаторско-квислиншки злочини. Упоредјујући их са овим први су изгледали мали. Тога дана у Буђановце је упало око 600 домобрана, под командом неког официра Велебита, опколили село, па доброшом наредили да сви становници дођу на раскриже, пред општину, ради саопштења неких наређења. И, наравно, да су запретили да ако не дође, а пронађе се, биће стрељан на лицу места.

Буђановци су овеће сремско село, па се доста становника одавало позиву. Већ сам долазак на позивно место уверио их је да то није позив ради саопштења наређења, већ нешто горе. Изненађење велико! Уместо саопштења терање у црквену порту-хапшење. Да ствар није у позиву на саопштење и да *ће се* лоше завршити, говориле су и све остале окупаторске мере и поступци. Домобрани су све

ухапшене класифицирали у две групе. На једну страну су одвојили све жене, децу и мушкарце старе до 16 и старије од 40 година, а на 'другу страну мушкарце од 16 до 40 година. Прву групу, односно, жене, децу и мушкарце до 16 и преко 40 година старости пустили су кући, а остале (било их је око 200) отерали су за Руму.

После три дана боравка у румском затвору око 110 Буђановчана је пуштено кући. Разлози су непознати. Но, с обзиром на тадашње прилике у Руми, и Срему уопште, може се рећи да су Буђановчани ипак „сретиНо“ прошли. Ипак, у затвору у Руми остало је око 60 Буђановчана. Сви они су после 14 дана боравка у Руми пребачени у затвор у Сремску Митровицу, У Митровици је извршена опет нека класификација: 32 Буђановчана су издвојена и пуштена на слободу, а 30 их је задржано. Они се никад више нису ни вратили кући и сматра се да су или стрељани у Сремској Митровици, или нестали у логору Јасеновац.

О овом хапшењу Буђановчана, а нарочито о оним који се никад нису вратили, остао је и један документ, који потиче такорећи из тих дана. Ради се о молби једне групе Буђановчана, највероватније рођака ухапшених, упућене др Марку Ламешићу, бившем адвокату из Руме, којег су многи Буђановчани познавали, па му неки били и клијенти, а неки и на изборима гласали за Ламешића (Удружену опозицију), а који је у то време био велики жупан за Велику жупу Пригорје. Потписници ове молбе, а њих је било пет, пишу да с обзиром да се њихових 30 сељана, ухапшених 19. августа 1942. године, нису дотада вратили кући, а уверени у њихову невиност, траже од окупаторско-квислиншких власти да се исти саслушају, јер нису ни саслушани, и да се, уколико се установи да је неко од њих крив, поступи по закону, а остали да се пуне кући. Истовремено они наводе да се у њиховом месту није ништа десило што би се противило усташким законима или што би правило неки неред.

Пошто су изложили ток и начин целог хапшења од 19. августа потписници ове молбе кажу да моле да се пуне ови њихови сељани:

Никола Милинковић (Душанов), р. 1909, Стеван (Чедомира) Божић р. 1922, Радован (Павлов) Игњатовић, р. 1909, Милорад (Павлов) Малетић, р. 1913, Радован (Бранков) Малетић, р. 1922, Радослав (Богданов) Стакић, р. 1923, Стеван (Радомиров) Лончаревић, р. 1922, Ђока (Петров) Јовановић р. 1924, Сава (Рађиснае) Милинковић, р. 1916, Милош (Јованов) Лепотић, р. 1924, Јован (Срете) Сремчевић, р. 1923, Милорад (Живанов) Стојчевић, р. 1923, Ваца (Марков) Полумин, р. 1923, Владимир (Дамјанов) Коларевић, р. 1909, Андрија (Радованов) Љубинковић, р. 1922, Ваца (Јованов) Љубинковић, р. 1924, Влада (Чедин) Коларевић, р. 1914, Влада (Милоша) Радовић, р. 1925, Будимир (Драгослава) Љубинковић, р. 1921, Богдан (Светозаров)

Војновић, р. 1911, Будимир (Алексин) Обрадов, р. 1921, Сава (Љубомиров) Војновић р. 1925, Сава (Петров) Кромпић, р. 1919, Лазар (Влајков) Радовић, р. 1922, Светислав (Марков) Лепотић, р. 1919, Максим (Славков) Коларевећ, р. 1923, Миленко (Шајин) Петровић, р. 1922, Митар (Жарков) Јовановић, р. 1919, Бранко (Савин) Марић, р. 1919, Драга (Душанов) Јовановић, р. 1924, године.

Поменућа молба је датирана са 10. октобром 1942. године, а потписали су је: Бошко Петровић, Јован Јовановић, Милорад Миљинковић, а последња два потписа су нечитка.

Хапшење Товарничана и Огараца

На дан 20. августа 1942. године фашисти су извршили масовно хапшење и у Доњем Товарнику (Рума). Хапшење је и овде извршено поуштаљеној пракси: блокада села, истеривање становништва из кућа и дотеривање у црквену порту, а одатле даље. Ухапшено је 115 Товарничана. То су скоро сви Товарничани од 16 до 50 година старости. Потом су отерани у Руму. Избор за депортовање извршио је командант јединице која је блокирала село.

Чим су Товарничани дотерани у Руму, у логор су дошли Антон Бауер, шеф градске полиције, и Вилим Ходина, његов помоћник. Два најзлогласнија злочинца у Срему. Истина, тог момента њихов злочиначки успон био је још негде на средини злочиначке лествице, до које ће се током идућих година попети. Њихов долазак, у оваквим приликама, никад није био без тешких последица, по оне које су посећивали. Тако је било и овога пута. Издвојили су 35 млађих људи, а преостале ухапшене Товарничане су, као и ухапшенике из других места, отерали у логор који се налазио на месту порушене јеврејске синагоге. Ту су остали две недеље, па су касније у овај логор дотерани и други затвореници из Товарника. После су били сви одвезени у Сремску Митровицу, на копање рака на митровачком православном гробљу. Чим су ископали рзке пуштени су кући. Шта је било са оних 35 издвојених тачно се не зна. Највероватније су две претпоставке. По једној они су стрељани у Сремској Митровици, а по другој отерани су у логор Јасеновац и тамо стрељани. Било једно или друго да је тачно, резултат је исти. Нико од њих није остао у животу. Пема непотпуним подацима у овим злочинима изгубили су животе: Ђока Игњатовић, Мирко Игњатовић, Лазар Јовановић, Милош Јовановић, Никола Ковачевић, Душан Којић, Тривун Коров, Сава Костић, Димитрије Марковић Жарко Митровић, Ваза Михајловић, Ђока Николић, Иван Петровић, Алекса Радовановић, Живко Рашковић, Митар Свирац, Лазар Сивачки, Никола Станимировић и Стева Степановић.

Ни Огар, суседно село са јужне стране Товарника, није остало поштеђено од фашистичких злочина. У њему је извршено хапшење становништва, истог оног дана (20. августа 1942.), када и у Доњем Товарнику. Извршила је хапшење и иста јединица окупаторске војске. И овде је све ишло по устаљеном методу. Прво блокада села, па онда хватање становништва. Ђока Андрић, један од Огарчана који је и сам тога дана био ухапшен касније је о томе изјавио:

„Пошао сам са братом у Обреж да вршем. Вратили су нас у село. Одабрали су нас 50 и заједно са Товарничанима отерали у Никинце на жељезничку станицу, а одатле возом за Руму. Неки домобрански капетан нам је рекао да нас хапсе као таоце. У Руми смо прво смештени у касарне код жељезничке станице, а затим у логор, који се налазио у средини Руме у бившој јеврејској синагоги. Ту су нас саслушали. Тачније само нам узели генералије. Из Руме смо возом одвезени за Сремску Митровицу, у казниону. Приликом уласка у казниону усташе су отвориле само једно крило од врата, како би створили неко тесно грло, а нас су онда довојица усташа који су стојали са стране дочекивали и тукли дреновачама. Ту су нас одвели у неку баштицу изван зграде, где су усташе тукле и мучиле затворенике. Некима су изломали руке и ноге, а једног човека су претученог изнели у капуту. Хтели су да видимо и ми те страхоте и да нам ставе до знања да ће се то и нама десити. Затим су нас постројили у ред и прозвали. Једне су одвојили на једну а друге на другу страну. Нас неколико одвојили су и послали у зграду суда. Касније смо ишли да копамо раке на православном гробљу. После тога нас 24 је пуштено кући, а 26 је стрељано. Из Огара су у време Томићевих злочина по Срему изгубили животе: Душан Андрић, Ђока Јеврић, Милан Јелић, Миленко Кишдобрански, Ђока Максимовић, Стева Маринковић, Ђока Марковић, Никола Недељковић, Пера Николић, Бранко Новаковић, Добривоје Петровић, Миле Ракић, Милутин Ракић, Цвеја Слеччевић, Славко Слеччевић, Живко Стојановић, Лаза Теодоровић, Пера Теодоровић, Трива Теодоровић, Сава Шербан, Бранко Јелић, Ђока Миладиновић, Никола Мудринић, Миле Радошевић, Здравко Стефановић, Паја Савковић, Бранко Стојковић, Ђорђе Стојковић, Славко Зорић и Лаза Теодоровић.

Хапшење Војчана, Голубинчана и Белегишана

У усташким архивама постоји један документ (извештај) који говори да су масовна хапшења у Војки и Голубинцима повезана са истрагом „Стара Пазова“, коју је, августа те године, водио на терену Старе Пазове Стјепан Блажековић, за кога смо већ рекли да је важио

као стручњак број један у Усташкој надзорној служби за борбу против комунистичког и наро/уноослободилачког покрета. Поменути извештај је саставни део оног извештаја којег је тако журно и неодољно тражио Еуген Кватерник од Свјежића из Сремске Митровице, пред његов одлазак на састанак са немачким СС генералом, шефом Гестапоа у Србији. У том извештају помињу се Славко Влашић, као члан Комитета КПЈ за Војку, и Драгомир Јанков, а од Голубинчана Милан Поповић и Мирко Илић

У другој документацији, а према непотпуним подацима, види се да је за време махнитовања ВРП у Срему, у Војки изгубило животе пресудом Покретног преког суда, или као таоци, више лица, међу којима су: Трива Арсенијевић, Илија Баја, Лазар Барјактаревић, Никола Бугарин, Славко Влашић, Мара Грујић, Вера Грујић Ангелина Грујић, Цвеја Грујић, Ђока Дудић, Љубомир Дудић, Лука Дудић, Сава Екмеџић, Ђорђе Ердељан, Аврам Зековић, Атнаца Зековић, Бранко Зековић, Вида Инђић, Лазар Инђић, Слава Инђић, Радован Инђић, Лазар Јовановић, Микица Јовановић, Чаруга Јовановић, Чеда Јовановић, Петар !Авачевић, Стеван Марић, Бранко Мирковић, Дара Николић, Илија Нинковић, Милан Нинковић, Сава Новаковић, Бранко Попов, Милан Мића Попов, Радован Радојчић, Душан Радосављевић, Драгомир Ранковић, Душан Ранков, Живан Рашић, Бранко Сарић, Петар Смиљанић, Бошко Стојанов, Бранко Суботин, Милан Ђурчић, Радован Ђурчин, Никола Филипипин, Паја Филипипин, Милан Ханцов, Лазар Хаџић, Милан Хаџић, Стеван Хаџић, Лазар Чикош, Бранко Чобановић, Никола Чобановић и Миливој Чортановачки.

Злочиначка авет Виктора Томића и његове свите банула је и у Голубинце три пута: 16. и 23. августа и 1. септембра 1942. године. У сва три пута ухапшена су ова лица: Ђока Бељин, Владимир Видовић, Никола Видовић, Спасоје Видовић, Стеван Војиновић, Ђорђе Вукајловић, Илија Живановић, Мирко Илић, Драгољуб Јовановић, Станко Јовановић, Сава Костић, Стеван Костић, Душан Лепшановић, Миле Лепшановић, Милан Лепшановић, Станислав Лепшановић, Божа Љубинковић Мирко Љубинковић, Живан Малетин, Љубиша Опачић, Милан Поповић, Срета Поповић, Душан Сечански, Жарко Сечански, Петар Лазић, Стева Авакумовић, Љубица Стајић, Нада Малетић\1 Цвеја Малетић, Живан Субић, Сава Бељин, Илија Бељин, Ангелина Вукајловић, Илија Живановић, Драга Љубинковић, Миленко Љубинковић Чедомир Сечански, Живан Ковачевић, Софија Ковачевић, Чедомир Костић, Зорка Авакумовић, Нада Малетић, Живан Малетић, Жарко Субић, Витомир Лепшановић, Рада Лепшановић, Ђока Бељин, Владимир Видовић Божа Живановић, Милица Живановић, Сава Јовановић, Теодор Ђукић, Иван Љубинковић, Божа Љубинковић, Божа Пекић, Петар Гајић, Ђока Опачић, Ђорђе Ковачевић, Момчило Ко-

вачевић, Ленка Костић, Иван Лазић, Васа Малетин и Данило Авакумовић.

Сва ова лица стрељана су у Сремској Митровици или Вуковару. Али за Голубинце ово није све: 29. августа фашисти су по виногради-ма и пољима убили још неколико Голубинчана и то Миливоја Р. Вегића, Милоша Белина, Ђоку С. Ковачевића, Ђорђа М. Ковачевића, Јована С. Ковачевића, Јована Ц. Ковачевића и Миливоја Љубинковића.

У Белегишу (Стара Пазова) је тог лета, такође било хапшења: 15. августа 1942. године стрељана су у Вуковару два Белегишанина, Милан Новаковић и Коста Божић. Недељу дана касније, односно 23. августа 1942. године, осуђени су на смрт стрељањем у Вуковару: Ђорђе Стојић, Стеван Стојић, Жика Стојић, Алекса Златовић, Жика Костић, Жарко Јончић Алекса Босиљковић, Милан Ромић и Перица Ромић. Сви они су из Белегиша, а стрељани су на Дудику 25. августа 1942. године.

Крајем августа ухапшена су још три Белегишана, Ђорђе Савин, Живан Мазинанин и Славко Небригић. Они су 2. септембра 1942. осуђени на смрт стрељањем и стрељани у Сремској Митровици.

Старе Бановце је, такође, закачила Томићева злочиначка свита. У августу 1942. ухапшено је 7 лица. Зна се само за Лазара Веречинца, Жарка Скорупанског и Ранка Скерлетовића.

Хапшење Босућана

Још на вуковарском састанку Еугена Кватерника, Виктора Томића и Јакоба Еликера са среским начелницима и усташким логорницима, са подручја Велике жупе Вука (Срем), Кватерник је наговестио „војну акцију на овом подручју“, уз напомену да он „додуше не зна када ће она почети, али да ће свакако до ње доћи“. Очигледно окупљено „елитно друштво“ усташке власти, упркос своје оданости, није му било довољно поверљиво и није желео да пред њима изнесе време акције. Међутим, војне акције су тог тренутка већ биле планиране. Било је само питање дана када ће отпочети. Званично „Велика непријатељска офанзива“, како је она у народу названа, на Фрушку гору почела је 26. а завршила се 31. августа 1942. године. Али мање војне акције, пре и после офанзиве, иако су претежно скопчане са полицијском акцијом Виктора Томића у Срему, улазе донекле и у њен склоп, јер су у њој учествовале непријатељске јединице такозване „западне групе“, којима је командовао домобрански пуковник Вегић. У зони ових акција нашао се и Босут. Наиме, јединице 4. домобранског пука оперисале су у зони шумског ревира, са циљем да из

густих шума, око Босута, Грка (Вишњићева) и Сремске Раче, истерају партизанске јединице и одбаце их према истоку.

Поред ових општих околности у којима се Босут нашао, да зло може да закачи и Босућане говорила су и нека збивања у месту. Првих августовских дана становништво је приметило да је жандармеријска станица, која је бројала око 40 жандарма, појачала безбедност. Повећала је број стражарских места око села. Вероватно је то учинила после напада Босутске партизанске чете на ту жандармеријску станицу, извршеног 28. на 29. јули те године. Жандарми су завели и строжу контролу становништва. Претресају сваког ко улази или излази из села. Све је то ипак указивало да, се не може очекивати ништа добро. Напротив, давало је то повода злој слутњи. Нажалост, слутња је почела брзо и да се обистињује... Тако је 15. августа стигао у босутску општину акт којим се тражи Жикица Миражић, да се одмах сутрадан јави у Сремску Митровицу. У околностима какве су владале то је, најблаже речено, био знак за опрезност. Осећајући да ово није добро. Витомир Обрадовић Канин, тада општински писар, обавестио је Миражића о приспелом допису и предложио му да се не одазове, већ да се негде склони. Миражић је то и учинио и није се преварио. Касније се дознало да су дан раније били похапшени у Сремској Митровици његови другови, ђаци сремскомитровачке гимназије, а неки већ и стрељани у Вуковару, или који дан касније у Сремској Митровици.

Истог дана стиже још једно обавештење: Ферко Ердег, отац општинског белжника Фрање Ердеча, дошао је у кућу Мике Дрмановића, трговца, и рекао Микиној жени Лекси, да се што пре склони, јер ће бити ухапшени и отерани у логор, пошто јој се муж Мика налази у Србији. За услугу је тражио ерпеты белог брашна. Обавештена Лекса Дрмановић је, следеће ноћи, са децом пребегла у Србију.

И, најзад, истог овог дана још једна новост, далеко озбиљнија него прве две. Илинка Чекеринац, у свом делу „Село Босут у рату“, забележила је да је тога дана у село упала једна група усташа, на камиону, и похапсила чланове партизанских породица. Ухапсили су Јована и Тину Малешевић, родитеље Милорада Малешевића који се тада налазио у Босутској партизанској чети, затим Гину и Цвету Гавриловића, са петоро мале деце од 3 до 12 година старости. То су жена, мајка и деца Жарка Гавриловића, који се тада налазио у босутској партизанској чети, па Драгутина и Босиљку Златановић, чија су два сина пребегла у Србију. Тражили су да ухапсе још и Спасу Миражић, једну од најактивнијих омладинки у селу. Међутим, она се није налазила у Босуту, већ у Мартинцима код рођака. По повратку из Босута за Митровицу, усташе су навратиле у Мартинце и тамо су пронашли и ухапсили Спасу. Сви ухапшени су отерани у Сремску

Митровицу, а оданде за Вуковар. Из Вуковара су 26. августа, са једним већим транспортом, отпремљени за логор Јасеновац, одакле им се губи сваки траг.

Како је време одмицало, и други злочини су се све више приближавали Босуту. Већ 20. августа, увече, одељења домобранских јединица блокирала су село. Патроле на улазима дозвољавале су само улаз у село. То је био већ сигуран знак да је злочин на прагу. Нико од грађана није успело да умакне, кроз густе редове стражара. Илинка Чекеринац је, у свом већ напред поменутом делу, то овако описала:

„21. августа. Петак ујутро. Свануло је лоприлично споро. Јер су сви будни провели ноћ. Већ око 5 часова добошар је јавио кроз село да сви мушкарци од 15 година навише дођу пред општинску зграду, а остали чланови породице да изађу на улицу, са најпотребнијом храном за неколико дана. и да потеряју стоку. Касније су скупљени сви пред општину. Ту им је један домобрански официр одржао говор. Рекао је да се становништво Босута мора привремено склонити у најближе село на неколико дана „док се околина не очисти од бандита“.

Мушкарци су били постројени посебно, по три у ред, а око њих су били троструки редови домобрана. Жене су, са децом, ишле иза њих, терајући стоку и кола натоварена најнужнијим потребама. Тужна је била ова колона. Деца плачу, жене вичу, стока муче, домобрани грде и псују. Колона хита према Кузмину, првом селу на источној страни. Од 9 до 12 часова превалила је пут од десетак километара. Био је ужасно топао и сунчан летњи дан, какви су били, те године, августовски дани. Око подне колона је стигла до Кузмина. Уместо да их распореде по кућама, како се очекивало, задржаше их на сеоским лединама-вашаришту. Пет плавих аутобуса и усташе наоружане митраљезима су их већ чекали на вашаришту. Уследило је и наређење једног домобранског официра:

„Нека се издвоје сви они који нису Срби и Цигани!

Таква наређења су здравом разуму несхватљива, али у овом ратном времену се често чују. За упућеније никакво чудо. То је било једно од начела расне политике Трећег Рајха. На свеопште изнанађење усташа тога тренутка један човек је почео да се препире са својим суселјанима. Био је то Иван Рауш, по рођењу Хрват... Људи око њега су се тискали, нешто му шапутали, а он се одупирао. Наговарали су га да се издвоји, о он је енергично то одбијао:

„Не, Нetsy, нека и мени буде оно што ће се десити вама!“

Још један Босућанин није хтео да изађе из строја. Био је то Игњат Обрадовић. Његов отац је био фолксдојчер. За тренутак он је пустио пред убеђивањима својих селјака, а онда је — већ скоро на

домаку стражара — одједном се окренуо и вратио добацујући људима:

„Та шта ви мене наговарате! Нећу, нека ми се догоди оно што ће се догодити и вама!”

Гледати смрти у очи, заиста није лако, али како наш народ каже: злато се на ватри куша.

Но, шта да се каже за двојицу других? У поменутој хронологији Илинка Чекеринац је забележила да су Петар Велфинг, председник општине и Фрања Ердег, општински бележник, одмах прешли на страну усташа и са њима наставили даље. Драма се наставља. Пред Босућане је изашао један цивил, виши усташки функционер. У хронологији Босута је забележено да је то био поджупан Велике жупе Вука, у Вуковару. Ако је то тачно, а вероватно јесте, онда је то био Лука Аждајић, јер је он био једини поджупан и пре и после овог случаја. Запитао је присутне има ли некога кога су партизани малтретирали? За тренутак, на лединама је завладала нема тишина. Онда је из строја изашао један човек. Издвојио се и рекао да се он зове Бранко Исајловић... Србин! Рекао је да су њега партизани ухапсили са намером да га стрељају, али је успео да им умакне у последњем моменту. Аждајић га је гледао иронично, а онда се насмејао, потапшао по рамену, рекавши:

„Ти си наш, узми породицу и иди у Кузмин.”

За то време, под једним шатором у којем су се налазили усташки функционери, нешто се шапутало, а затим су прозвани Гавра Бошњак, Трива Петровић, Живан Антуновић, Цвеја Миладиновић, Мика Вучетић, Влада Петровић, Лазар Антуновић, Алекса Будечевић и Ђура Бирач...

На сцену је поново ступио онај цивил о којем је већ било речи држећи у рукама комад хартије, говорећи:

„Нека изађу сви који имају неког свог у партизанима или је побегао у Србију! Нека изађу и сви Цигани!”

Издвајање је текло споро. Комешали су се људи, жене и деца, а онда су почели да се издвајају. Међу последњима из строја је изашла једна жена. Водила је за руку девојчицу од свега 5 година. Ишла је полако, потезући дете, које се обазирало на све стране. На рукама је држала мушкарчића од неких 3 године. И жена и девојчица гледале су према групи људи који су мало пре били издвојени. Међу њима је био и Мика Вучетић

Та жена била је Милка Вучетић. Када ју је Мика видео стао му је дах, а онда је повикао на сав глас:

— Враћај се Милка!

— Морам Мико, убиће и децу и мене! Правдала се жена.

— Враћај се кад ти кажем! — упорно је викао Мика.

— Враћај се макар и децу и тебе побили пред свима!
Милка га је послушала. Срећом нико је више није тражио. Она и деца су преживели.

Сад је ред дошао на Цигане. Цивил је опет рекао:

— Нека изађу сви Цигани!

Лелек, гужва и споро, сасвим споро издвајање црмпурастих људи и жена, заплашена погледа. Ипак, издвајала се једна по једна породица. Било их је са много чланова, малом децом на рукама и оном која су се држала мајкама за скут. Један црмпурасти дечачић и сам застрашен присуством наоружаних људи, предосећајући несрећу, базирао се око себе, а поглед му се зауставио на стаду оваца које је пасло мало даље на ледини где су се налазили похапшени Босућани. Малишан је размишљао како да се довуче до стада. Онда је, одједном донео одлуку и искористио тренутак кад нико од устаха није обраћао на њега пажњу. Зачас је скочио и легао међу овце. Да ли га је неко приметيو? Не, није! Малишан се звао Татомир Јовановић и имао је тада свега 11 година! Дуго је лежао међу овцама, а када су остали отишли са ледина, он се извукао из стада и остао у животу.

Код пребројавања Босућана, издвајане су целе породице. Многе од њих, као и породица Дрмановића, биле су бројне, чак и са десет чланова. Но, изгледа, усташама то није било довољно. Сумњали су да се неки, који су имали своје у партизанима, нису јавили. Зато је онај „цивил“ из Вуковара поново дошао пред Босућане и повикао:

— Нека изађу сви! Ми знамо ко има родбину у партизанима. Зло ће се провести они који не изађу!

Ништа није помагало, па је тај исти усташа из групе Босућана издвојио седамнаестогодишњег Славка Обрадовића и осамнаестогодишњег Милана Обрадовића, па им рекао:

— Идите поред строја и видите има ли некога ко се није јавио? Ако неког пронађете бићете ослобођени!

Славко и Милан су пошли поред постројених људи и жена. Уз пут, сретали су се са погледима оних за које су знали да имају неког од својих у партизанима, али су се правили да не знају. Стално су понављали:

— Овде нема никог!

Ни Славко ни Милан нису никог видели! Нису никог издали, и отерани су у логор одакле се нису вратили. Своју слободу нису видели у смрти других.

Још један Босућанин није хтео да се одвоји од својих сусељана. Био је то Антун Ердег, Мађар, чији је син Брата био у домобранима. Стари Ердег је био упоран и рекао:

— Остајем овде са свих девет чланова породице! Биће и нама оно што ће бити и вама!

Његов син Брата, чим је чуо шта се догађа са Босућанима, дојурио је као без главе и молио усташе да пусте народ на слободу. Трчао је стално од строја похапшених Босућана до шатора под којим су седели усташки функционери и плакао као дете. Видећи да неће успети, у очајању је тражио да побије и своје и друге. Ништа није помогло, а сутрадан, када је свануло, аутобуси су нестали са ледина у непознатом правцу и одвезли издвојену групу Босућана. Колико се данас располаже са подацима, тога дана отерани су: Живан, Даница, Лазар и Љубица Антуновић, Марина, Гавра, Иван (старији), Митра, Славка и Даница Бошњак, Ђурађ Бирач, Алекса Будечевић, Славко Вучетић, Мика и Милена Владисављевић, Марко, Лепосава и Живка Војновић, Урош, Милица, Ружа, Ката, Петар и Милош Голубовић, Илинка Гавриловић, Живана, Станоје, Кузман, Бранко, Ката, Милена, Марица, Марко, Милан, Паја и Негован Дрмановић, Лепосава, Паја, Зага, Невена, Стоја и Стева Ђурђевић, Бранко, Милица, Станко, Иванка, Марина, Олгица, Маца, Љубица, Иванка, Станко, Аница, Славко, Здравко, Иван, Бошко, Јеца, Милан, Софија Јовановић Милош, Милица и Вида Лазовић, Цвеја Миладиновић, Љубица, Илија, Јован, Стеван и Радоје Матић, Бошко, Анка и Живко Малешевић, Негован, Милева (млађа), Милева, Лазар, Маца, Милош и Љубица Мирацић, Живан, Љубица, Дара, Милош, Миланак, Ленка (млађа), Ленка, Радмила, Стеван (старији), Катарина, Петар, Лазар, Иванка, Бошко, Бора, Васа, Бојка, Жарко, Ковинка, Божица, Драгица, Стеван и Вукосав Николић, Јован, Ружа, Вида, Вера, Никола, Зора и Андрија Ненадовић, Илија, Милка, Милан, Јелица, Урош, Лазар, Мара, Богдан, Вида, Живан, Вида (старија), Славко, Радослав, Немања, Жарко, Цветин и Гордана Обрадовић, Живко, Славица, Миланка, Ленка, Витомир, Ана, Влајко, Бојка, Јелица, Саранфиљка, Бошко, Милош, Милијана, Вука, Вида, Борка, Танкосава, Трива, Вука, Љубица, Баја, Ана (млађа), Милош, Љубица, Бошко, Нешко, Кузман, Фема, Тривун и Влада Петровић, Глиша, Цвета, Ранка, Даница, Милош, Олга, Госпојинка, Нада, Радинка и Живан Стефановић.

Зна се да овај списак није потпун, јер су из Босута нестале целе породице, а нико после рата није могао да о њима да тачније податке. Највероватније је да су ухапшени Босућани упућени преко Вуковара и Винковаца за логор у Јасеновац, где им се изгубио сваки траг, а да је једна група циганских породица завршила свој живот на Градини, у близини Јасеновца.

Остаје још једно питање о хапшењу и ликвидацији Босућана. Важно је и не можемо га мимоићи. Ко је саставио списак Босућана? Одговор нимало лак. У расположивој документацији постоји један занимљив извештај Здравка Јежића, среског начелника из Сремске Митровице. То је заправо једно саслушање у којем се он правда пред

оптужбама усташких власти, из Босута, „да је он крив за развој партизанског покрета у сремскомитровачком срезу“, јер му је босутска општина слала извештаје о томе, а он ништа није подузимао против партизана“.

О хапшењу у Босуту, Жежи^А је у свом саслушању од 14. септембра 1945. године, пред анкетном комисијом изјавио:

„Едер (потпуковник) је похапсио све становнике у Рачи и Босуту и отерао их на вашариште у Кузмин ради депортовања у Јасеновац. Кад ме је председник општине у Кузмину Фрања Штагервалд о томе обавестио телефоном, отишао сам у Руму где се тада налазио Еликер. Он је после мога извештаја, да у тим селима нема партизана, одмах потражио телефоном Еугена Кватерника и код њега издејствовао да се Рачани и Босућани пуне кући. Ја сма тај налог саопштио у Кузмин, па је становништво враћено кућама“.

Тачно је да је један број Босућана пуштени кућама, тре^Аг дана по доласку на кузминско вашариште, али су други — њих 274 људи (жена и деце, од којих су нека била стара свега две године) отерани у логор. Пре него што су пуштени, председник кузминске општине одржао им је говор, рекавши да не смеју више помагати партизана и да њих (партизана) више нема!

Хапшење Лежимираца

Лежмир је у време Томићевих злочина сматран ослобођеним партизанским селом. Из њега је окупаторска власт протерана још у мају или априлу те године. Са јужне стране, од Сремске Митровице, при уласку у Лежмир били су ископани и неки ровови, а у њима је била партизанска стража. Тако је било до 17. августа 1942. године. А шта се тога дана догодило, забележено је у једном извештају Велике жупе Вука. Обавештавајући Министарство унутрашњих послова, о стању у Срему, у овом извештају пише:

„17. VIII (понедељак) напала је немачка војска и јединице фолксдојчерског батаљона из Руме — Лежмир. Партизани су пружио отпор. Немци су имали једног мртвог и 4 рањених, од којих је један умро у болници у Руми. Уз помо^А тенкова (подвукао Д. Л.), који су касније наступили, заузет је Лежмир. Око 60 Срба је одведено за Руму, а много кућа је запаљено и разорено.“

Извештај је у основи тачан. Но, ипак је потребно дати и неколико напомена.

Напад на Лежмир прво су извршиле пешадијске јединице и кад га после вишечасовне борбе нису могле заузети, тек онда је дошла тенковска јединица; Лежмир је био у окупаторско-квислиншким ру-

кама само дотле док су тенкови били у селу, а они су отишли још тај исти дан, па је поново успостављена партизанска власт. За чудо, овом приликом су погинула само два старија човека у Лежимиру. То је био само увод, истина врло тежак, у злочине који ће Лежимир задести.

Окупаторско-квислиншки злочини захватили су Лежимир, у најтежем обиму, већ први дан непријатељске офанзиве на Фрушку гору, која је почела 26. августа 1942. године. Зна се да су тог истог дана комбиноване јединице из такозване „западне групе“ (741 »немачког пешадијског пука, 16. усташке бојне и 4. горске пуковније) избиле на путу Лежимир-Свилош и упале у Лежимир, предвођене са 4 тенка који су с времена на време отварали ватру из својих топова. Овим домобранским и усташким јединицама командовали су пуковник Вегић, потпуковник Људевит Едер, капетан Фрања Ковач (учитељ из Грабова), родом из Међумурја и поручници: Владимир Коцијан из Илока, Станко Пандуровић, из Вуковара и заставник Филаковац, такође из Вуковара.

Улазећи у Лежимир ове фашистичке јединице су палиле и жариле. Запаливши неке куће, почели су да хапсе и људе. Народ Лежимира је покушао да се спасе колико је могао. Већи број житеља Лежимира нашао је заштиту у шуми. Фашистичке јединице нападе су и ове људе, али исто тако и оне који нису стигли, или нису сматрали за потребно да оду у шуму, већ су остали код својих кућа. Пошто су ове фашистичке јединице имале задатак да превасходно униште партизанске јединице у Фрушкој гори, нису се дуго задржале у селу. Изгледало је да ће се народ ипак, некако, спасити. Али у процени се погрешило. Свега два — три дана касније, односно када су прошли кроз шуму, у Лежимир су се поново вратили неки фашистички официри са својим јединицама. Настало је хватање Лежимираца на све стране: у атару, по баштама, код кућа, где год су се налазили. Нарочито су почели да дивљају Владимир Коцијан и Станко Пандуровић, са својим усташама. Том приликом у Лежимиру је заклан Милан Гршић, лугар, а заклао га је Фрања Хуберт из Вуковара. Пред Гршићевом женом Хуберт се хвалио како јој је заклао мужа, иако му је овај дао 2.000 куна. Ко је све и где убијен тих дана у Лежимиру, тешко је утврдити. У материјалима за хронику Лежимира, коју пише Љубица Василић, забележено је да су у „Акцији Виктора Томића“ у Лежимиру или ван Лежимира, убијена ова лица:

Стеван Арсенић Никола Дамјанов, Милан Гршић Ђока Марић, Рада Радојчић, Паја Радукоћ, Милинко Савић, Ђока Станишић, Рада Станишић и Андрија Станковић.

Свих ових 10 Лежимираца били су по годинама старији људи. Они су позвани од окупаторско-квислиншке власти да са својим за-

прежним колима возе војску или њену опрему. Тако су их одвели у шуму Фрушке горе, у близини дворца грофа Одескалскија, па их тамо побили.

У шумама Фрушке горе, на разним местима, побијена су ова лица:

1. Васа ВозаревиК 2. Вида Возаревић (Васина жена), 3. њихово дете на сиси, 4. Љубишко Возаревић, 5. Неда Возаревић, 6. Никола Возаревић, 7. Мара ГршиК 8. Андрија Жакић, 9. Велинка Кличарић, 10. Драгомир Кличарић (Велинкин отац), 11. Славко Кличарић (син Драгомиров), 12. Бранка Кличарић (дете од 3 године). 13. Драгиња Крнић Сека, 14. Милица Кузманови[^] (мајка Секина), 15. Љубица КузмановиК 16. Веселин МаринковиК 17. Коста Марић, 18. Панта Марти, 19. Лука Мошић, 20. Ђорђе ПајчиновиК 21. Жика Поповић, 22. Жикина жена, 23. Цеца Сави[^], 24. Бранка Симичић, 25. Вукица Симицић, 26. Ђока Станковић, 27. Живка СтанковиК 28. Сима Станковић, 29. Војин Степанчевић.

Ипак највећи број Лежимираца је ухапшен, отеран у Руму, односно Сремску Митровицу или Јасеновац и тамо побијен. Према већ поменутом материјалу за хронику Лежимира, августа 1942. године отерани су: 1. Јован Аврамовић, 2. Никола Аврамовић, 3. Никола Аврамовић, 4. Ђока Андријевић, 5. Рада Антић, 6. Ђорђе Арсенијевић, 7. Жика Аврамовић, 8. Андрија Бабић, 9. Божа Бабић, 10. Васа Бабић, 11 Драгомир Бабић, 12. Миле Бабић, 13. Сима БабиК 14. Стева Бабић, 15. Божа Бајић, 16. Ђока Бајић, 17. Мика Бајић, 18. Мпна Бајић, 19. Танасија Бајић, 20. Пера Банић, 21 Митар Богдановић, 22. Данило Борђошки, 23. Панта Бурунац, 24. Ђока Витасрвић, 25. Васа Влаисављевић, 26. Андрија Возареви[^], 27. Винко Возаревић, 28. Јоца Возаревић, 29. Влајко Возаревић, 30. Жарко Возаревић, 31. Мика Возаревић, 32. Милица Возаревић, 33. Павле Возаревић, 34. Сава Возаревић, 35. Станко Возаревић, 36. Стева Возаревић, 37. Тоша Возаревић, 38. Љубомир Врговић, 39. Сава Врговић, 40. Цвеја ВрговиК 41. Лазар Гајић, 42. Бранко Гршић, 43. Ђока Гршић, 44. Лазар Гршић¹ 45. Никола Дамјанов, 46. Јован Дивнић, 47. Лазар Дорош, 48. Игњат Драгојловић, 49. Митар Драгојловић, 50. Марко Ђурђевић, 51. Стојан Ђурић, 52. Милан Жакић, 53. Никола Жакић, 54. Миленко Живановић, 55. Јован ЗеленковиК 56. Живан Јаковљеви[^], 57. Лука Јанковић, 58. Стеван Јеленић, 59. Цвеја Јеленић, 60. Сава Јелић, 61 Петар Јереб (Словенац), 62. Петар ЈуришиК 63. Ђура Карлица, 64. Сава Клисурса, 65. Јован КличариК 66. Лазар Кличарић, 67. Пера Кличарић, 68. Рада Кличарић, 69. Станко Кличарић, 70. Илија Корица, 71. Веца Крнић, 72. Паја Драгић Лекић, 73. Лазар Лукић, 74. Здравко ЛукиК 75. Данило Мандић, 76. Божа МаринковиК 77. Васа МариК 78. Гавра Марти, 79. Драга Бајица Марић, 80. Живан Марић, 81 Иван

Марић, 82. Јован Марић, 83. Лазар Марић, 84. Марко Марић, 85. Милорад Марић, 86. Мита Марти, 87. Паја Марић, 88. Прока Марић 89. Рада Марић, 90. Урош Марић, 91. Стеван Маркош, 92. Ђока Машић, 93. Лазар Мијалчић, 94. Сима Милетић, 95. Жика Мирић 96. Настасије Мирковић, 97. Лазар Мошић, 98. Лука Мошић, 99. Стојан Обрадовић, 100. Ђура Опачић, 101. Живан Панчић, 102. Јован Панчић, 103. Живан Пеђа Пејчић, 104. Лазар Печиновић, 105. Милош Печиновић, 106. Стеван Печиновић, 107. Рада Пејчиновић, 108. Јован Петковић, 109. Ђира Петровић, 110. Влајко Пилић 111. Ђока Поповић, 112. Рада Продановић, 113. Стојан Радаковић 114 Андрија Радојчић, 115. Веселин Радојчић, 116. Светозар Радосављевић, 117. Глигорије Савић, 118. Коста Савић, 119. Угљеша Савић, 120. Лазар Силвестровић, 121. Лазар Смиљанић 122. Васа Силвестровић, 123. Ђока Спасојевић, 124. Радован Спасојевић, 125. Радован Спасојевић, 126. Сава Спасојевић, 127. Веђа Сремчић 128. Ђока Сремчић, 129. Ђока Сремчић, 130. Сава Сремчић, 131. Стеван Сремчић, 132. Милан Станишић, 133. Прока Станишић, 134. Рада Станишић, 135. Светозар Станишић, 136. Тоша Станишић, 137. Андрија Станковић, 138. Јован Станковић, 139. Јова Станковић, 140. Никола Станковић, 141. Митар Станковић 142. Сима Станковић, 143. Милош Станковић, 144. Славко Станојчић, 145. Душан Степанчевић, 146. Игњат Степанчевић, 147. Павле Степанчевић, 148. Милан Тодоровић, 149. Лазар Тошић, 150. Милан Тошић, 151. Милан Туцић, 152. Слободан Туцић, 153. Стева Ђураковић, 154. Васа Урошевић, 155. Душан Шевић, 156. Славко Шевић.

Убијање и клање у Сусеку

Сусек је ушао у вртлог злочина Виктора Томића и његових целата на другачији начин него што су то ушла друга села. На дан 23. августа 1942. године (а то је само два дана пре непријатељске офанзиве на Фрушку гору) 4. чета, са једним водом и две десетине 1. чете Фрушкогорског НОП одреда, нападе су усташку посаду у Сусеку. Посада је брзо сатерана у школску зграду одакле је давала отпор. Покушај да се зграда запали ометен је наиласком нових усташких јединица из Илака, које су хитале у помоћ опкољеној и у школу сатераној посади. Тих дана на терен су већ биле пристигле и главнине фашистичких јединица, које су дошле ради офанзиве на Фрушку гору. Оне су се већ појављивале у околини Нештина и других места. Тако је, непредвиђено по партизанском плану, дошло до преурањеног окршаја на сеоским улицама. Чим је дошло до борбе, највећи део становништва је побегао из села и склонио се у околне шуме. Биле

су то читаве породице, са свим оним за живот најнужнијим што се у таквим приликама носи. Док је борба трајала у Сусеку, из Илока је у село упала једна усташка бојна, појачана са усташама из околних места. Разјаране нападом партизанских снага на њихову посаду, илочки усташе уладајући у село правиле су неописиве злочине. Настао је прави покољ. Жандарми и усташе, које су тад изашле из опкољене школе, зашли су по кућама и убијали жене, децу, старце, који нису побегли у шуму. 32 куће за час је ватра прогутала. Око двадесетак стараца и старица је на улицама или у двориштима побијено, боље рећи локпано. Из записника о салушању једног од усташа, који је и сам учествовао у овим злочинима, види се ко је све у злочинима учествовао, ко су били главни организатори. Описујући те догађаје овај усташа је изјавио:

„Тога дана 24. августа 1942. — дошао је по нас један камион и свима нам је наређено да се утоваримо у исти и пођемо у помоћ жандармима у Сусеку. Зборно место била је пустара „Церовача“, власништво грофа Палавичинија, а управитељ тог имања био је Карло Кафка. Ту се сакупило око 120 усташа из Илока, те неке усташе са стране, па је цео тај одред пошао са пустаре према Сусеку. Командант овог усташког одреда био је Стјепан Шкрлин, усташки официр, а у грађанству учитељ из Илока. Колико се сећам у тој акцији су поред мене учествовали још следећа лица: Иван Радић, Мирко Маријанац, Стипа Тиквицки, Драго Рајхарт, Ђура Гулка, Стипа Гулка, Штефица Јелинек, Еуген Ференчевић и Андрија Бачки, а од цивилних лица Стјепан Бедић — сви из Илока.

Сусек смо напали са западне стране и без икаквог отпора ушли у село, тако да од нас нико није рањен. Не могу се сетити да је ико био повређен ни од граничара из Сусека, којима смо ми притекли у помоћ, али се тачно сећам да од нас нико није био рањен. Од цивилног становништва нико није давао отпор нити показивао непослушност. Ми чак нисмо од команданта ни добили наређење како да се понашамо у селу. Одједном сам приметио да село гори на више страна, али не би могао рећи ко је почео да пали куће. Писка и запомагање деце и жена чула се са свих страна. Међу њима је било и старијих људи. Сви су бежали. Једна жена ме је замолила, мислим да се звала Магдалена Маринковић, а била је са матером, братом, оцем и децом, да их из једне улице спроведем у другу, где је било мање опасно. Ја сам то учинио, а том приликом на нас је натегаво лушку Иван Радић из Илока. Ми смо се морали сакрити за једну кућу. Видео сам свега један леш на улици, мада их је било много по селу и кућама. Чуо сам да су жене и децу убијали пушкама и клали ножевима. На пример, када сам се враћао од породице Маринковић, коју сам спровео по њиховој жељи, и ушао у кућу Стојановић, за мном је дошао

један жандар из сусечке посаде са голим ножем, опсовао је укућанима матер и рекао да ће их све побити. Мени је једва успело да га изгурам напоље и спасем људе. Када сам изашао из куће Стојановића и пошао према општини ту сам видео пред општином команданта Шкрилина коме су прилазила два сељака из Сусека. Одједном су се ту створили Еуген Ференчевић и Штефица Јелинек, оба из Илока, а обојица су били чланови усташке припремне бојне, па су без икаквог повода обојицу сељака проболи. Запитао сам Шкрилина, зар не види штв се ради, а он ми је на то одговорио: „Ја ту не могу више ништа обуздати“.

Када сам у овом покољу видео шта се све ради у припремној бојни, створио сам одлуку да иступим из припремне бојне, престао да долазим и отишао сам у Бијељину код родбине... Чланови усташке припремне бојне пљачкали су сви по кућама. Видео сам их како носе постељину, и све друго што се могло понети и носили су својим кућама. Од команде због тога нико није узиман на одговорност. После овога сам иступио из усташке бојне...“.

Још један сведок дао је податке о злочинима у Сусеку: „23. августа 1942. године, — стоји у изјави тог сведока — око 12 часова дошло је на крају села до сукоба између партизана и усташа и жандармерије. Били су то жандарми који су припадали сусечној оружничкој постаји, а њихов командир је био Туна Пекулић из Ловаса. У борби су учествовали и пограничари и један одред усташа. Од гараничара се сећам само Теофика Сеферовића... Када је почело пуцање, становници села, а нарочито они који су имали куће иа крају села, одмах су побегли у шуму, а други се се скривали по кућама.

Тако је то трајало док усташама није стигла помоћ из Илока. После тога настао је прави пакао у селу. Усташе су заједно са жандармима и граничарима, и усташама из Илока почели да врше одмазду, мада од њих тада нико није погинуо. Клали су људе. Неке су убили у стану, а неке одвели пред општину и тамо побили. Убијали су ножем, забадајући нож у теме главе као што су на пример убили Саву Маркоевића и његову жену Даницу... Заклали су и трогодишње дете Раде Радованова, а и деду и бабу... Од куће су одвели Милана Јелкића, ставили му на главу петокраку, сликали га а затим убили. Убили су такође и друге. Отприлике око 25 људи и жена са децом. Мене и мога сина Васу и комшију Васу Каменаровића ухватили су пошто су запалили моју кућу, па отерали у Илок и затворили... За време док су у селу једни убијали, други су палили куће и том приликом је изгорело 32 куће. У осталим све је покрадено. У тој гужви запамтио сам Стјепана Бедића, оца општинског бележника, који је у руци носио крвави нож...“.

Око 300 жена, деце, стараца, а и један број млађих људи, који је избегао, није се враћао у село. Плашили су се да и сами не буду жртве усташких кољача. Дан-два Сусек је зјапио празан, са покојим становником и лешевима по улицама и кућама. Потом је у Сусек по-ноео упала једна већа домобранска јединица. Били су то домобрани из састава групе пуковника Бегића, која је вршила офанзиву на овај део Фрушке горе. Иако је Бегић имао чисто војни задатак, борбу против партизана, он је ипак добио задатак да изврши масовна хапшења српског становништва у партизанским селима и да га депортује за Сремску Митровицу.

Нашавши село празно и попаљено, Бегић је наредио да му се приведе председник општине из суседног села Свилоша, које је потпадало под општину Сусек. Одлучио је да преваром врати Сусечане на њихова огњишта, те је председнику речено „да се људи могу мирно вратити кућама и да им се *Нети* ништа догодити“.

Иако је трик био сасвим провидан, ипак се на њега намамио већи број људи. Чим су се вратили, видели су да су лрварени. Одмах су их усташе похватале и спровеле у казниону у Сремску Митровицу. Тамо их је већ чекао Томићев злочиначки апарат, на челу са Рудолфом Ретлом, управником Томићевог затвора у Казниони. Пуштени су само један старац и неколико жена, наравно старијих, а остали су стрељани на православном гробљу у Сремској Митровици. Мањи број их је отеран у логор Јасеновац.

Но, сви Сусечани се нису вратили кућама. Знатан број није поверовао трику пуковника Бегића. Због тога су усташе наставиле даље да трагају, хапсе и убијају. Око сто Сусечана ухватили су на Корушкој, пристаништу на два километра источно од Сусека. Неке су пустили кући, а неке отерали у Сремску Митровицу. Тројицу Сусечана су убили на лицу места, а једном од њих ножем су одсекли главу и бацили у Дунав.

Хапшење у Свилошу

Право је чудо како су Свилошани дочекали ову Томићеву злочиначку најезду и ујдурму. Они су живели у толикој уверености у снагу партизана да су мислили да фашисти не могу подузети неки већи напад на партизана и народ у овој околини. И, истини на вољу нису они били једини који су тако мислили и веровали. Било је таквих схватања и у самим партизанским јединицама и међу партизанским руководством. Указивања да фашисти могу направити и веће нападе и продрети у шуму нису уважавана па су чак и сумњичаво гледали. Због тога Свилошанима није послужило ни прошлогодишње искуство

са окупаторско-квислиншким властима, када је само једног дана ухапшено преко 100 лица, а од тога 40 осуђено на смрт стрељањем и стрељано. Вероватно је и то био један од разлога да су фашисти успели да ухапсе у овом малом селу 55 људи, да их отера;,' у Сремску Митровицу и да се оданде више никад не врате. Хапшење је и овде извршила она иста фашистичка јединица која је вршила хапшења у Сусеку, Баношотру, Грабову и другим оближњим селима. Према подацима са којима се располаже, тих дана, што у селу, што у околини, а што у Митровици, изгубили су животе следећи Свилошани:

Светозар Бранковић, Ђока Бранковић, Живко Бошковић, Стева Јовановић, Славко Бранковић, Влада Симић, Даница Андријин, Јоца Топалов, Пера Павловић, Живан Петровић, Аница Бошковић, Нова Мишков, Бранко Малешев, Бошко Андријевић, Стева Лаћарац, Милан Бојац, Васа Андријевић, Пера Колић, Тоша Нецков, Никола Јовановић, Гавра Петковић, Душан Алексић, Миша Лењов, Пера Бранковић, Лаза Сретић, Душан Сретић, Светозар Нинков, Пера Марковић, Веселин Драгић, Никола Вуковић, Богдан Вуковић, Жарко Гостојић, Пера Исаковић, Живан Марковић, Влајко Радосављевић, Васа Милованов, Нова Данилов, Милан Николчин, Стеван Вуковић, Стеван Крстић, Милка Николчин, Пера Врговић, Зуза Лењин, Милица Бошковић, Љубишко Бранковић, Марко Бранковић, Веселин Бошковић, Влајко Андријин, Васа Ердељан, Пера Андријин, Младен Павловић, Милорад Коларић, Бошко Бошковић, Гавра Мишков, Илија Сретић, Бошко Лаћарац, Светозар Лаћарац, Миленко Павловић, Станко Колић, Живко Колић Васа Нецков, Милорад Бранковић, Лаза Врговић, Лаза Бојац, Божа Вуковић, Бошко Бранковић, Ђока Сретић, Коста Наумовић, Сава Дражић, Срета Марковић, Дамјан Драгић, Јова Вуковић, Сава Гостојић, Тодор Гостојић, Рада Марковић, Пера Радосављевић, Живан Милованов, Јуца Пашћан, Никола Јеремић, Паја Вуковић, Никола Николчин, Пера Николчин, Васа Јеремић, Пајозељан, Евица Јеремић, Коста Бранковић.

Хапшење и стрељање Буковчани

Већ од краја јуна 1942. године Буковчани су ушли у вихор револуције у пуној мери. Државе, са различитим обртима, догађале су се скоро из дана у дан. У једном моменту то је драма Дпавља и одушевљења, да би свега сат или два касније постала драма крви, погибија и злочина разних врста. Тежини ових драма доприносили су и око 300 домаћих Немаца-фолксдојчера, који су скоро сви до једнога били непријатељи народноослободилачког покрета. За време „Акције

Виктора Томића" фолксдојчери су преузели на себе улогу гробара српског народа. Челна је била организација Културбунда. Њен вођа Мартин Рот, удружен са усташким таборником из Сремске Каменице и логорником усташког логора из Сремских Карловаца Карлом Марасом, постао је организатор и извршилац најтежих злочина над српским народом у Буковцу. У ту сврху он је издејствовао да се у Буковцу налазио и један вод наоружаних усташа, који је са наоружаним фолксдојчерима представљао оружану снагу која је чувала ове ратне злочинце, егзекуторе њихових замисли и наређења Повода ;а злочине ова екипа налазила је напретек Био је то, углавном, бес услед немсги да се одупру акцијама Подунавског народноослободилачког партизанског одреда. И не само немоћ да се одупру тим акцијама него и страх од њих. Довољно им је било само да се сете како је прошла једна чета Школске ваздухопловне пуковније из Петроварадина, која је 30. јуна вежбала на „Стрелишту“, у непосредној близини самог Буковца. Ушавши у заседу Подунавског НОП одреда, чета је за 10 минута заробљена. Наиме, 60 домобрана је заробљено, 9 је погинуло и 10 рањено. Заплењено је све оружје и опрема Уз то, одржан им је и један пропагандни говор. Он је у доброј мери пољубао и онако слаб морал домобрана. Но, крвава драма Буковчана почела је нешто касније. Везана је опет за једну акцију Подунавског НОП одреда. Наиме, 22. августа 1942. делови овогОдред извршили су напад на фашистичку посаду и власт у Буковцу. Напад није успео Тачније, није савладан отпор фашистичке посаде. У ширем смислу, успеха је ипак било. Преко 30 људи из Буковца отишло је тога дана у партизане. Но, нас више интересује шта се после тога десило. Ђорђе Васић, у свом делу „На ветрометини“ (Хроника Буковца, Нови Сад, 1965. године), то овако описује:

„Када су се уверили да у селу нема партизана, домаћи Немци и усташе су се растрчали. После успостављања телефонске везе у село су на два камиона дошле усташе из Сремских Карловаца и Каменице... Одмах су почели своју „работу“. Усташки логорник из Карловца издао је наређење да се покупе и спроведу у Карловце таоци. Док су усташе купиле таоце домаћи Немци су ишли по српским кућама покушавајући да утврде ко је све отишао у партизане...”

Хапшење је отпочело. Ухапсили су прво жене, а затим и људе До подне су еети били похапшени и доведени у општинску зграду: Илија Васић, Илија Живковић, Петар Јанковић, Стеван Стојаковић, Панта Мирковић, Славко ПлавшиК Павле Станојевић, Ђока Мирковић, Славко ПешиК Неша Пеши^а, Славко Попови^а, Вељко Павловић и Ђура Васић, угледни и старији људи. Осим ових, ухапшено је и неколико интелектуалаца који су живели у селу. То су Мирко Поповић, Љубомир Јовановић и Душан Марковик Напослетку су ухапшени и

Љубомир Јовановић и Душан Марковић. Напослетку су ухапшени и чланови партизанских породица: Мила Бугарски, Мара Васић, Анкица Бугарски, Љубица Коларевић, Јеца Петровић и дете Паја, Каја Стојчевић, Мица Тедић и Стева Јоцић

Хапшење је тешко погодило рођаке ухапшених. Настала је прилична гужва. Жене и рођаци ухапшених су долазили пред општинску зграду, протестовали, викали, псовали

За ово време док су усташе хапсиле и тукле ухапшене, ни фолксдојчери нису мировали. Они су за себе резервисали „уноснију“ улогу: сакупљали су кога су хтели, доводили у општину и премлаћивали. Претукли су Љубицу Ранковић, Живка и Васу и Маринка, Љубичиног мужа и децу. Претукли су и сеоску бабицу и старца Жарка Михолчића и још многе друге. Тошу Вунића и Јоцу Васића ухватили су у бекству, а Стевана Петровића су прво ранили, па онда ухватили. Вунића и Васића су претукли, отерали у Сремске Каловице и тамо убили. После подне усташе и фолксдојчери су 25 ухапшених талаца, везаних, отерали у Сремске Карловце где су их ту ноћ испребијали, па сутрадан спровели у Вуковар. У то време Виктор Томић је у Вуковару стрељао све што му је дошло под руку. То је био баш и последњи дан његовог злочиначког деловања у Вуковару. Буковчани су му само добро дошли. За њега су они били само они који ће повећати број стрељаних. Зато су већ 25. августа стављени пред Покретни преки суд који је осудио на смрт стрељањем: Ђуру Васића, Илију П. Васића, Јоцу Васића, Петра Јанковића, Стевана Ј. Јоцића, Љубомира Ђ. Јовановића, Душана Марковића, Ђоку С. Мирковића, Панту С. Мирковића, Вељка С. Павковића, Пају Л. Петровића, Славка И. Пешкћа, Мирка П. Поповића, Славка С. Поповића, Павла Т. Станојевића и Илију М. Живковића.

За остале се не зна поуздано како су и где завршили. Највероватније је да су отерани у логор Јасеновац и тамо побијени. Зна се само за Нешу Пешића, када се разболео, наводно од тифуса, да је бачен у пећ за печење креча у Дубици и тамо изгорео.

Са овим се стање у селу није смирило. Жеов, Лазар Вељков, Миленко Вуковић, Светозар Јурушић, Лазар Вуковић, Младен Михелић, Лазар Девић, Тоша Георгијевић, Панта Дебелачки, Паја Димитријевић, Милан Вунић, Славко Живковић, Рада Живковић, Миленко Живковић, Ђока Живковић, Ана Зарић, олико чиновника. Циљ доласка ових у Буковац описао је средњи начелник из Сремских Карловаца, у једном свом извештају:

„Кад сам за ово 23. ујутро сазнао (за одлазак веће групе Буковчана у партизане — нап. Д. Л.) упутио сам једног службеника у Буковац и ставио му на располагање још два службеника из Порезног

уред и Земпра⁹ с налогом да од одбијеглих покупи све живежеие намирнице и стоку, а куће започети... За осигурање овог посла добио сам од зракопловне школске пуковније из Петроварадина 30 домова-брана."

Пљачку и харање од стране окупатора требало је спречити. Буковчани су тражили од Одред да поново нападне на усташко-фолксдојчерску посаду, макар само демонстративно. Тако су мањи делови одреда истог дана припуцали на фашистичку посаду у селу, негде око 1 час и 30 минута. Знајући шта им се раније у том месту дешавало, фолксдојчерско-усташка посада је после краћег времена, захваћена паником да их напада 1.000 партизана, побегла из села. Заједно са њом побегле су и Швабе, њих око 300. Сместили су се у Петроварадин. Сада је настала таква ситуација у Буковцу да се више није могло остати у селу. Народ је предвиђао да ће фашисти предузети неке веће злочине. Зато је становништво после подне, после бекства окупаторско-квислиншке посаде и Шваба, и само почело да напушта село. Ђ. Васић, у већ наведеном делу, даје један леп приказ настале ситуације:

„Поподне и целу моћ сви путеви за шуму били су закрчени. Стотине воловских и коњских кола, натовареии јастуцима и завежљајима, кретало се према шуми. Горе на судовима и завежљајима седели су старци и бабе. У понеким колима међу јастуцима и јоргаиима стењао је болесник. Око кола су ишле заплашене жене и деца... Колона је ишла полако и невољно, јер њихов пут је ишао у неизвесност."

Стигавши у шуму народ је образовао неку врсту логора. Импровизовано је неколико шатора од липовог грања, основана кухиња, и подигнут и неки шатор за децу. Буковчани нису сами били овде. Назило се ту још и око 500 избеглица из Гретега, Крушедола, Ирига и других села. Штаб Одред је видео сву тежину ситуације, те је саветовано народу да се врати у своја села. Међутим, то скоро нико није желео. Од Буковчана се скоро нико није вратио у село. Понеко је само долазио да још нешто сакрије, или понесе још нешто што није понео.

Сутрадан, 24. августа 1942. године, ситуација у Буковцу се још више компликује. Тога дана су дошле још две чете домобрана из Ваздухопловне школске пуковније из Петроварадина, за њима наоружани буковачки и претроварадински фолксдојчери, па онда карловачке и каменичке усташе. За њима су ишле њихове жене на колима. Фолксдојчери, озлојеђени што су морали побећи из села, кренули су у пљачку. Покидали су печате са кућа које су усташе запечатиле, те пљачкали шта су хтели. Остатак су покупиле усташе, које су ишле за

9) ЗЕМПР(А) Државно предузеће за промет поп>опривреним производима

њима. Пред општином прав,1 пијанка. Добро пијани кренули су поново у пљачку и злочине. На челу су се налазила два брата Херићи, њихов зет Стипа Петровић, усташа из Петроварадина, па културбундовац и сеоски алкохоличар Петер Хартман и Марко Рудеш, са још неколико фолксдојчера. Зашли су од куће до куће, убијали и пљачкали. Прва жртва био им је Тоша Ранковић, последњи председник општине у Буковцу. Масакр је био дивљачки: Заклали су га и исеченог оставили у кући. Пред кућом су убили Тошину сестру Љубу Јоцановић Још једног су човека заклали у дворишту Био је то Сава Живковић, старац. У комшилуку заклаше и Пају Бугарчића. У Миту Петровића, слепог старца од 70 година, који је седео на столицу, не знајући шта се све около догађа, пуцали су као у мету док га нису убили. Убили су и старицу Катицу Ранковић Јованку Стојчевић, старицу од 60 година убио је (док је љубила колевку) Хартман Петер, јер је хтео да узме обућарски алат од њеног сина. Јоза Фелдвари убио је Софију Иванчевић, Ђуру Гајина заклали су у општини, а Јашу, Љубу и Даринку Јовановић у њиховим двориштима. Љубомира Стефановића су претукли тако да је после три дана у највећим мукама умро.

За овим кољачима ишли су пљачкаши. Пљачкали су све и свашта. Камсионима су носили опљачкане ствари. По завршетку пљачке, полупали су стакла на прозорима и вратима, поскидали браве са врата и прозора. Права пустош!

Живот Буковчана у збегу прекинула је непријатељска офанзива на партизане у Фрушкој гори, која се на тај део сручила 24. августа 1942. године. После краћих борби јединице Подунавског НОП одреда су се ноћу извукле из шуме Народ је остао. Артиљерија је почела да обасипа логор. Неки људи су почели да се извлаче из шуме; спречавани непријатељским митраљеским рафалима. Два дана народ је одолевао мукама и крио се по шипражју и јаругама... Гладан и жедан, без сна и одмора, изашао је на ивицу шуме, на позив непријатељских војника, уз обећање да им се неће ништа десити. Највећи број је изашао. Домобрани су их одмах разврстали, спровели у село и предали Немцима. Мушкарци су издвојени и поређани у неколико редова. Пред њих су поставили митраљезе и војнике са машинкама. Да би стрељање било што „успешније“, наредили су првим редовима да клекну. Страшан призор... Све што је носило панталоне нашло се овде на прагу смрти. Отац је грлио сина, дед унука, брат брата, а около војници са упереним оружјем. Згрчени прсти на обарачу чекали су команду. Недалеко од њих, под стражом, деца и жене. Неми одстраха и ужаса стајали су и нису веровали очима. Онда је, одједном, мук и тишину пропарао рафал па јаук. Један, други, десети, стоти... У очајању и незнању зајаукале су мајке...

До 3. септембра у затвор, у згради Сремскокарловачке патријаршије, дотеран је и последњи ухваћени Буковчанин. За тих неколико дана ухваћено је око 500 и више мушкараца и жена из Буковца. Било је народа и из других околних села. Усташко-фолксдојчерски бес тек сада је долазио до изражаја. Царовали су Миша Рат, Херићи и други Батине и мучења свакојаке врсте. Преко 50 људи је било премлаћено приликом саслушања. На дан 3. септембра по подне, 220 Букомоје главе, а након тога одмах чуо плач и ужасан јаук једне од жртава одређених за стрељање, а након тога прасак хитаца. Након пола сата отприлике наишао је до мене пољар Нађ Јаника из Вуковара у винограду на Левој Бари, и ја сам га упитао ко је станице превезени у Казниону. Ту опет батине. Ујутро опет прво батине, па онда саслушавање. Узели су им личне податке. Појавио се и Виктор Томић у друштву са Стјепаном Блажековићем Томић је наредио да се издвоје сви Буковчани испод 40 година старости. Било их је 176. Преостала 64 старца отерана су у полицијски затвор. Пре пуштања кући они су морали да иду да закопавају стрељане родољубе на сремскомитровачком православном гробљу.

Шта је било са оних 176 Буковчана? Према документима Вишег редарственог повереништва и Покретног преког суда, Буковчани су стрељани у два маха. Први су стрељани 4 а други 8. септембра у Сремској Митровици. 4. септембра стрељани су:

Сава Драгојевић, Милош Рзнковић, Димитрије Бугарчић, Милан Барјактаревић, Глиша Борчански, Никола Борчански, Пера Борчански, Миле Одобашић, Сава Бугарски, Игњат Бачвански, Сава Бугарчић, Стеван Бугарчић, Васа Вуковић, Јован Вуковић, Миша Васић, Васа Васић, Здравко Васић, Милан Васић, Јован Вељков, Лазар Вељков, Миленко Вуковић, Светозар Јурушић, Лазар Вуковић, Младен Михелчић, Лазар Девећ, Тоша Георгијевић, Панта Дебељачки, Паја Димитријевић, Милан Гунић, Славко Живковић, Рада Живковић, Миленко Живковић, Ђока Живковић, Ана Зарић, Славко Петровић, Ђура Земунац, Миша Земунац, Бранко Иванчевић, Ђура Д. Илкић, Тоша Илкић, Мирко Алимпић, Илија Петровић, Стеван Петровић, Александар Јоцановић, Паја Јоцановић, Сава Јоцановић, Младен Јоцић, Илија Јоцић, Никола Јоцић, Тоша Јоцић, Бранко Коларевић, Живко Нишћетић, Аца Стојановић, Никола Клиска, Миле Клиска, Спасоје Павловић, Стева Станков, Лазар Павловић, Миланко Петровић, Јовица Петровић, Васа Петровић, Стева Петровић, Коста Плавшић, Бранко Плавшић, Јоца Плавшић, Ђока Плавшић, Сава Плавшић, Лазар Плавшић, Стеван Плавшић, Лазар Поповић, Милан Стојчевић, Васа Ранковић, Емил Ранковић, Мирко Ранковић, Јоца Ранковић, Пера Ранковић, Младен Ранковић, Ђока Станков, Лазар Станков, Миленко Станков, Бранко Станков, Никола Станков, Лазар Мирковић, Стева

Станков, Жарко Станков, Маринко Станков, Јоца Станков, Сава Николић, Младен Вељков, Славко Стојаковић, Влада Станков, Стева Станков, Сава" Станков, Пера Ђуркаш, Тоша Стефановић, Славко Стефановић, Трива Тедић, Живко Тедић, Јован Азари[^], Игњат Азар[^]ћ, Ваза Рашковић, Миленко Стефановић и Лазар Стефановић.

Друго стрегђање Буковчана извршено је, како смо већ рекли, 8. септембра, по пресуди Покретног преког суда од 7. септембра 1942. године. У овој пресуди пише да је том приликом Веће суда у саставу: Иван Видњевић, председник, Фрања Гржанић и Људевит Ивковић, као судије, те Маргита Молнар као записничар, а на основу олтужнице државног тужиоца, осудило је на смрт стрел<ањем:

Светолика Мраовића, Живка Барјактаревића, Пају Павловића, Саву Вељкова, Митра Живковића, Перу Станкова, Петра Васића, Јована Вунића, Миленка Плавшића, Живка Вељкова, Станка Рацића, Милована Живковића, Маринка Ранковића, Стевана Павловића, Радимира Грујића, Мирка Столића, Пају Земунца, Живана Вунића, Стевана Јанковића, Стевана Петровића, Веска Стефановића, Петра Живковића, Николу Девића, Славка Коларевића, Бранка Георгијевића, Стевана Јојића, Стевана Ранковића, Мнтиу Клиску, Митра Живковића, Николу Божицу, Боривоја Димитријевића, Васу Јојића, Пају Дебељачког, Јована Живковића, Живка Плавшића, Тозу Станковића, Лазара Павловића, Ђуру Вули[^]а, Николу Стефановића, Ђоку Јовановића, Веселина Димитријевића и Тошу Плавшића. Осим ових, истом пресудом осуђени су још и Јосип Рецензвај из Манђелоса и Митар Поповић из Шуљама.

Истог дана стрелЈана су још два Буковчана: Миливоје Бугарски, стар 17 и Станко Алимпић, стар 18 година. Они су стрељани у групи са родољубима из других места.

После одвођења Буковчана из затвора у сремскокарловачкој патријаршији у Сремску Митровицу, у логору у Карловцима је остало женско становништво из Буковца. Било их је око 500, жена и девојака. Сада су се усташе и фолксдојчери окомили на њих. Однекуд су сазнали за неке омладинке да су биле у шуми, да су спасавале рањенике, да су неке носиле и пушку, кројиле партизанске звезде и сл. Прво су узели на „нишан" Олгицу Ранковић, шеснаестогодишњу девојчицу. Знали су да је била изванредно одушевљена партизанском организацијом у шуми. Одвели су је у подрум и тамо је тукли и мучили. Тражили су да им открије неке ствари за које су били заинтересовани. Питали су је за неке податке које она као девојчица стварно није ни могла знати. Али мучење тиме није престало. После су је извели у двориште и тукли пред мајком. У једном моменту њена мајка Љубица Ранковић, не могавши то више да гледа, зграбила је за пушку једног усташу који је тукао Олгицу Усташе су постигле обратно од

оног што су хтели. Уместо да деморалишу мајку, а преко ње и Олгицу, они су их још само ободрили. Мајчино осећање претворило се у јунаштво. Побеснеле усташе окренуле су да туку и мајку Љубицу. Истучене и кржаве оставили су их да леже на дворишту.

Није боље прошла ни Ружица, петнаестогодишња девојчица Васе Ранковића Чађе. У каквој се ситуацији она налазила може се тек замислити када су Немци у њеној кући, на тавану, нашли цртеже петокраке звезде које је ова девојчица цртала. И њу су толико испребијали да су је морали пребацити у болницу.

Ту у логору Буковчанке су остале месец дана. Главна брига им је била: шта је са њиховим очевима, браћом и синовима? Шта је са њиховом децом? Али вести које су долазиле биле су све црње и црње.

Крајем селтембра, када су Томић и његово црно друштво повучени из Срема, срески начелник у Сремским Карловцима, Оскар Бањац, довршавао је и последња саслушавања Буковчанки. Он је по сваку цену настојао да овим злочинима да иеку правну основу. Настојао је да за сваку жену нађе понешто што би је окривљавало и тако давало неког правног основа за гоњење. Мало је у томе успео, те их је морао пустити.

Приликом пуштања Буковчанки из сремскокарловачког логора, у логору су задржане 32 омладинке и жене: Анкица Шундуковић, Бранка Поповић, Олга Ранковић, Персида Ранковић, Ружица Ранковић, Софија Јоцановић Мара Лазић, Ленка Лазић, Данилка Вељков, Јованка Станојевић, Љуба Бугарски, Маринка Бугарски, Зора Стефановић, Сока Иванчевић, Деса Вунић и Кајка Вуковић, Стана Вунић, Мица Нићетић, Живана Нићетић, Љубица Ранковић, Јелка Ранковић Јелена Петровић, Соса Вунић, Јерина Васић, Наталија Васић, Драгиња Живковић, Ката Павловић Мица Лавловић, Вукица Иванчевић Катица Васић, Јелена Вуковић и Гина Вуковић.

Првобитно, оне су биле одређене за логор Јасеновац, али заузимањем неких Хрвата из среза задржане су у самим Карловцима. Радиле су у усташким просторијама и канцеларијама, војним кухињама и становима фашистичких функционера.

После седам месеци боравка, 27. марта 1943. године, већина Буковчанки је пуштена кући. Неколико њих је отерано у Немачку на присилни рад, где су остале све до краја рата. У Немачку су отеране: Љуба Бугарски, Маринка Бугарски, Кајка Вуковић Сока Иванчевић, Наталија Васић, Јелка Ранковић и Ката Павловић

Хапшење у Грабову

Спроведећи операције по плану „Боровски“, у офанзиву на Фрушку гору против партизанских јединица, трупе домобраиског пу-

ковника Вилка Бегића, избивши на цесту Свит >ш-Лезимир, упале су у Планинско Грабово, сеоце у најбрдовитијем делу Фрушке горе. Беше то скоро истовремено са упадом окупаторско-квислиншких јединица у Сусек. Упад и велико изненађење! Скоро до забрињавајућег. Ако су игде имали прилику да виде партизански живот онда су то имали у Грабову. Сам Бегић је то подробно описао у једном свом извештају упућеном начелнику Министарства домобранства. Бегић пише да су на школској згради затекли нацртану велику петокраку звезду (црвену), а испод ње великим словима написано „Мала Москва“. Цела зграда била је исписана народноослободилачким паролама. На самом прилазу селу, на неколико страна ископани ровови у којима је седела партизанска стража, контролишући прилазе селу. Неколико вагона пшенице налазило се у школској згради и још некој кући, очито намењене партизанима, а која је била у процесу припремања за складиштење. Било је ту и безброј прибора за исхрану, нешто одеће, обуће, пропагандног материјала. Нарочито им је пао у очи и био занимљив онај плакат који је био упућен баш њима, домобранима, а у којем их фрушкогорски партизани зову да им се предају. Управо овај плакат им је уливао и страх у кости. Обични домобрани нису могли да се отму утиску који је на њих оставио плакат, а то је „да ћете се кад-тад предати“, па онда је боље што пре.

Чим су упали у Грабово домобрански официри су издали наређење да се сакупи целокупно становништво села.-Сви од најстаријег старца до детета на мајчиној руци! Касније је наређење утолико измењено што су одвојили на једну страну све жене и децу испод 14 година, а на другу страну све остале. Ове прве потоварили су на запрежна кола и одвезли их са становницима осталих околних села, прво у Митровицу, а оданде у Илок. У Илоку су били у неком импровизованом логору, поред Дунава, и после три недеље пуштени су кући.

Сви мушкарци, за које негде пише да их је било 91, и 3 девојке, а негде 103, били су отерани у Митровицу па оданде у Руму. Тамо су их саслушавали баношторски културбундаши фрања Тренц, Карло Вебер, Петер Бајвлингер, Штефан Гајслингер и други. Из Руме су поново враћени у Сремску Митровицу. Даља судбина ових људи је неизвесна. Зна се само да је Покретни преки суд 7. и 8. септембра осудио на смрт Симу Лазића, Лазара Андрића, Живана Пешића, Стевана Петровића, Лазара Петровића и Милорада Петровића. Осталима се изгубио сваки траг. Верује се да су стрељани у Митровици или негде у логору.

У самом Грабову тих дана убијени су: Пера Вукосављевић, Жарко Сувсћ, Мита Ђорђевић Иванка Радосављевић, а Стеву Радосављевића и Милорада Јанковића су ранили. У селу је остало само 13

млађих мушкараца, који су успели да на време избегну долазак фашиста.

Када је становништво покупљено и отправљено у Митровицу, Руму и Илок, у селу је настала права пустош и пљачка. Бегићеве домоторије, са фолксдојчерима и усташама из Банаштара и околине, до голе коже опљачкали су Грабово. Али, за окупаторе и квислинге пљачка је увек била примамљива. Тако је било и овога пута. Макар и неки сат касније на пљачку је стигла и 6. усташка бојна из Земуна. Два податка сликовито показују обим пљачке. Опљачкано је и у Митровицу отерано 250 грла рогате стоке, 700 оваца, а толико исто и свиња. Од покућства није остала ни крпа. Ко је све и шта узео није се могло утврдити. Пљачкали су и за себе и за своје господаре. Банаштара фолксдојчери су гледали своју корист: да што више опљачканих ствари привуку себи. Касније су Грабовчани понеке ствари и стоку могли препознати код појединих фолксдојчера или усташа. Жене, деца и старци када су се вратили из Илока затекли су тотално опустошене домове. Ево и списка оних Грабовчана који су тада отерани у Сремску Митровицу, који су у њој стрељани и оних за које се ништа не зна:

Савић Стева, Мирко Бернат, Жарко Сувић, Станко Гајић, Марија Гајић, Богдан Момировић, Жарко Момировић, Илија Душанић Ђока Николић, Митар Мошић, Ђока Петковић, Миша Петковић, Мила Петковић, Јела Крстић, Живан Николић, Паја Гајић, Милан Аћимовић, Влајко Рошуља, Душан Савић, Живан Јеленић, Душан Букинац, Милован Милић, Илија Живковић, Ђока Јанковић, Живан Пешић Дејан Пешић, Миливој Крстић, Пера Крстић, Пера Пешић, Станко Алимпијевић, Пера Вукосављевић, Ђока Коларић, Стева Аћимовић, Стојан Петковић, Васа Блажић, Јова Савић, Стеван Ненадовић, Здравко Јанковић, Ђока Душанић, Ђока Момировић, Милош Сомборац, Војин Момировић, Душан Душанић, Микица Николић Лаза Петковић, Сава Петковић, Стева Петковић, Коса Петковић, Стева Вукосављевић, Лаза Гајић, Лаза Трифуновић, Рада Искалојевић, Цвета Петковић, Илија Савић, Милан Јеленић, Никола Пешић, Васа Аћимовић, Драгица Живковић, Никола Николић, Јова Пешић, Пера Пешић, Мила Крстић, Ленка Крстић, Ђока Пешић, Златица Алимпијевић, Воја Живковић, Ђура Зеленак, Јова Петковић, Миланко Алимпијевић Божа Пешић, Стева Блажић, Рада Пешић, Жарко Пешић, Ђока Пешић, Живан Пешић, Цвета Пешић, Паја Пешић, Катица Крстић, Сава Живковић, Коста Ђорђевић, Јова Ивановић, Стојан Жигић, Богдан Теодоровић, Младен Остојић, Стева Николић, Митар Блажић, Мија Костић, Катица Костић Живко Костић, Тоша Момировић Миша Хрпка, Васа Лукић, Лаза Живковић, Гавра Савић, Ђока Ђорђевић, Лаза Трешња, Илија Лукић, Илија Крстић, Цветко Крстић, Иванка Радосављевић,

Рада Бабић, Милош Врговић, Мита Ђорђевић, Никола Крстић, Паја Живковић, Јова Блажић, Стева Пешић, Васа Пешић, Баја Пешић, Илија Николић, Душан Крстић, Борица Крстић, Ђока Живковић, Илија Ивановић, Душан Пешић, Душан Жигић, Милан Николић Душан Петковић, Илија Петковић, Никола Крстић, Лаза Костић, Мирјана Костић, Миладин Момировић, Само Борик, Миле Аргорац, Здравко Лазић, Добра Радосављевић, Пера Ђорђевић, Марко Милић, Сима Лазић, Миланко Ивановић, Лаза Живковић, Урош Сенић, Стева Косанић, Стева Алимпијевић, Сока Остојић, Јова Ивановић, Сава Момировић, Божа Пешић.

Хапшење Баноштораца и Черевихана

Одмах после покоља у Сусеку и одвођења недужних људи, жена и деце у логоре, домобрански пуковник Бегић је продужио даље своју мисију злочина. Упао је у Баноштор, село на цести Илок-Петрова-радин, између Сусека и Черевиха. И овде, скоро исто као и у другим местима. Одмах је наредио својим јединицама да похапсе све становништво од 14 година навише. Потом је ухапшене поделио у две групе. У прву је издвојио жене, децу и већи број старијих људи. Спровело их је једно домобранско одељење запрежним колима у Сремску Митровицу. Према изјави Здравка Јежића, среског начелника у Сремској Митровици, „њих је довео до града мајор Јагић“, тражећи да их Јежић преузме, а онда их је, пошто Јежић није хтео да узима одговорност на себе, одвео у Руму, па опет вратио у Митровицу. Ту су остали под ведрим небом у дворишту Казнионе неколико дана.

За то време догађале су се трагичне ствари. Неколико жена је имало порођај, под најстрашњим условима, а новорођенчад су помрла. Нису имали никаквих услова да се одрже у животу.

Несрећне повратнике чекала је код куће права пустош. Домобрани и усташе, а и културбундаши, покрали су све што су могли да понесу. Из села је отерана скоро сва стока, исто као и у Грабову.

Друга група Баноштораца имала је гору судбину: 88 људи и 3 девојке усташе и домобрани отерали су у суседно место Черевих и тамо их узели на саслушање. „Иследници“ — нико други него њима добро познати баношторски фолксдојчери. Поименице речено то су Фрања Тренц, Карло Вебер, Петер Бајвинклер, Штефан Гајзлингер и други. Одлука је била трагична ло Баношторце. Одлучили су да своје суседе пошаљу у Сремску Митровицу Виктору Томићу, а то значи у смрт.

Чим је упао у Черевих Бегић је наредио да се село блокира. Забранио је мештанима сваки излазак из кућа. За то веме село је било

претворено у вашар опљачканих ствари и робе. Домобрани су трговали међусобно и са фолксдојчерима и усташама. Паковали су ствари и слали својим кућама. Неки су опет продавали робу, односно опљачкане ствари за пиће, или за новац којим су куповали пнтсе.

Након три-четири дана почело је хапшење Черевихана. Списак људи које је требало ухапсити саставили су и овде черевихки фолксдојчери Матија Трер Јозеф Кендел, Иван Немет и Мухарем Бреко, шеф жандармеријске станице. Наравно да се овај посао није могао ни замислити без учешћа и фолксдојчера из Баноштора.

Сви ухапшени, а међу њима је било и 60 жена, отерани су на ливаде где је Бегић, саветујући се са официрима, члановима усташког табора и фолксдојчерима, изабрао 30 лица и отерао у Сремску Митровицу, заједно са избеглим становницима Сусека, Свилоша и Грабова. О овом догађају постоји и једна изјава, у којој се, поред осталог, каже:

„24. августа, или дан касније, Черевих су опколиле усташе и ту сместиле свој штаб. Командант је био пуковник Бегић, брат оног генерала Бегића, најприснијег Павелићевог сарадника. у Черевиху су затекли домобранског сатника Ивана Пезеља, који је са својом јединицом контролисао вршидбу.

Бегић се са штабом задржао у Черевиху 3-4 дана Док је он био у Черевиху нико није смео да напусти кућу. Пре његовог доласка суседно село Баноштор било је добрим делом исељено у Черевих. Када је Бегићев одред прошао кроз Баноштор, све су опљачкали... Војници су од ових опљачканих ствари створили праву пијацу. Преко поште су слали пакете кућама Дан пре него што ће отићи по селу је добовано да сви они који нису из Черевиха морају изаћи на ледине, испред села. Ту су се сакупила сва лица из Баноштора, Грабова, Свилоша и Сусека. Сутрадан су по списковима — за које смо рекли да су их састављали фолксдојчери из Баноштора и Черевиха, уз помоћ жандармерије — жандарми фолксдојчери и усташе хапсили Черевихане и одводили их на „ледине“, где се већ налазио свет из околних села. Тада је ухапшено до 60 жена и деце до 3 године старости. После тога, официри из Бегићевог штаба, руководиоци фолксдојчера, чланови усташког табора и општинске управе, одлучили су ко ће бити пуштен кући а ко отеран у Митровицу.

Ово ми је причао Пезељ (Иван-ДП) који је становао у мојој кући Један део похапшених је одведен, а други луштен. Том приликом отерано је за Сремску Митровицу око 30 лица. Тамо су одвојили жене од мушкараца, неке су вратили кући, а неке отерали у Јасеновац или Градишку."

Према подацима са којима се располаже животе су изгубили у оеој „Акцији Виктора Томића“, из Баноштора следећа лица:

Миладин Рајинац, Ненад Драгојловић, Љубица Драгојловић, Сава Пантелинац, Душан Пантелинац, Милан Шипин, Милка Живковић, Сима Матић, Никола Лепшић Стеван Савчић, Јован Пантелинац, Милица Пантелинац, Никола Свирчевић, Јула Јанковић, Живко Матић, Митар Ристић, Душан Крстић, Милан Стојковић, Лазар Ракић, Милан Ракић, Владимир Јеремић, Светозар Ђурчић Стеван Урошевић, Мика Урошевић, Трива Кицошијевић, Рада Петровић, Чедо Поповић, Жарко Стојковић, Веселин Ракић, Миленко Силбашки, Веселин Ђорђевић, Живко Којић, Радивој Радошевић, Младен Стојковић, Живко Живановић, Сава Бајић, Миленко Крстић, Пера Крстић, Ђура Игић, Милан Ђуричковић, Мирјана Драгојловић, Ђура Пантелинац, Сока Пантелинац, Даринка Јанковић, Младен Шашић, Илија Живковић, Живко Живић, Иванка Цветковић, Миленко Савчић, Мита Пантелинац, Раја Стојковић, Лазар Свирчевић, Зора Ракић Јовановић, Светозар Ристић, Бранко Савкић, Илија Живковић, Илија Кицошевић, Васил Лепшић, Паја Блажић, Гајица Стојовић, Прока Величковић, Анђелко Урошевић, Илија Стојковић, Ђока Матић, Јован Петровић Драгиња Поповић, Паја Стојковић, Митар Силбашки, Никола Нојин, Милан Јеремић, Ђока Радошевић, Јова Радошевић, Јефта Стојковић, Зорка Живановић, Петар Вајтс, Мића Бајић, Цреја Стојковић, Никола Игић, Леонтије Ђурчић, Живко Попов, Нићифор Бајић, Чедомир Бајић, Јован Пауновић, Ђорђе Петровић, Јован Стевин, Миленко Јеремић, Светозар Ристић, Павле Петровић, Душан Аћимовић, Андрија Живковић

Једва што су Бегићеви домобрани напустили Черевећ у Черевећ упале усташе из Илока и Сремске Митровице, под руководством Андрије Крзмановића логорника усташког логора из Сремске Митровице Међу овим усташама сеп>аци су препознали неколико усташа из Илока и то: Јозу Ремете, Јосипа Чувало, Марка Михаљевића, Јураја Чупића и још неке друге. Фолксдојчери и усташе из Черевећа радо су дочекали усташе из Илока и Сремске Митровице и са њима организовали хајку на народ који се био склонио по атару и виноградима. У тој хајци ухватили су око двадесетак људи, које су отерали на Дунав, натерали их да загазе у воду до колена, а онда их побили и пустили да вода однесе лешеве

Сутрадан је ухваћено још десетак и више лица. Сви су прво премлаћени а затим отерани на Дунав, тамо побијени или поклани и бачени у воду. Према подацима са којима се располаже том приликом су убијени: Живан Вукелић, Митар Вукелић, Живан Дугалић, Јоца Лазаров, Мила Лазаров, Мита Угринов, Илија Бећаревић, Веса Лазаров Осим тога тих дана било у самом селу, његовој околини, Сремској Митровици, или су отерани у логоре Јасеновац и Градишка, живеће су изгубили следећи Черевећани: Јован Девић Божа До-

кић, Душан Докић, Петар Игњачевић, Мара Коњеви^а, Ђока Марункић, Душан Обровац, Ђока Родић, Панте Сретић, Марија Станић, Ђорђе Сударски, Сав Сударски, Јелица Филиповић, Душан Сударски, Лазар МомировиК Срба Момировић, Глиша Шибалић, Милан Јошановић, МиленкоЖивковиКЛепосава Деви^а, Мара Девић, Перса Чобановић, Милорад Чобановић, Јелена Игњачевић, Даница Игњачевић, Драга Докић, Милица Марункић, Мара Шибалић, Милена Шибалић, Анђа Шибалић, Љуба Коплић, Милица Сударски, Анђа Дашић.

Хапшење Лединчана

Развој политичких прилика на почетку треће декаде, августа 1942. године ставио је Лединце у ред оних фрушкогорских села која су живела у жижи устанка и револуције. У два пута, први 22. а други 23. августа, делови Фрушкогорског НОП одреда напали су жандармеријску станицу, усташку припремну бојну, општинску управу, пошту и железничку станицу у Лединцима. После вишечасовне борбе убијено је 7 жандарма и усташа. Међу њима и командир жандармеријске станице. Четворица усташа су ухваћена, општинска архива је запаљена, жандармеријска станица разорена. Део усташа и жандарма који је успео да преживи побегао је у Ср. Каменицу. Приликом бекства усташе су запретиле народу да ће се ојачани вратити у село и поубијати све становништво. Из страха од окупаторске одмазде скоро сви становници су напустили село и повукли се са партизанима у шуму звану „Плана“. Три-четири дана касније почела је непријатељска офанзива на Фрушку гору, а самим тим и на Лединце. Са Дунава артиљеријом су тукли монитори фашистичке Мађарске, а са копна наступали су домобрани, усташе и немачка војска. У Лединцима, наравно, није било партизана, али ни већег броја становника. Али, када је почела офанзива народ се у мањим групама разилазио из „Плане“ по околини да би избегао непријатељску ватру. Усташе и домобрани хватали су људе по пољу и све што им је пало шака одводили су у црквену порту у селу. Пуштали су кућама само старије људе, жене и децу. Сви други, од 16 до 50 година, били су задржани, а затим спроведени у Сремску Каменицу, па у Сремске Карловце

У Сремској Каменици усташе су махнитале... Са засуканим рукавима дочекивали су дотеране Лединчане претећи: „Сад^аете добити свога бога, мајку вам комунистичку!“

Други су опет добацивали, отворено претећи: „Баш смо вас и чекали!“

Човек који је тог тренутка у селу највише угрожавао животе Лединчана био је онај потпуно пијани комесар из Лединца, четрдесет-

петогодишњи Крунослав Бобек из Руме. Избезумљен од алкохола Бобек није никог познавао од Лединчана који су покушавали да од њега траже неко објашњење. Посрћући и без икакве контроле над собом Бобек је избезумљено понављао: „То алес partisanі... Све „шлиси“! Био је то тежак ратни злочинац. На његову интервенцију је пре овога стрељано 11 Гретежана који су непријатељским војницима на силу морали да довозе муницију. Говорило се да су их стрељали више куће Милоја Пантелића.

Ту у црквеној порти, поред неког домобранског официра, немачких официра, Бобека и других усташа, био је и општински бележник у Лединцима Делић.

Из црквене порте ова усташко немачка братија отерала је Лединчане у Сремску Каменицу и затворила их у једну просторију од тамошњег властелинског дворца. Ту су Лединчани одмах по доласку били непријатно изненађени. На вратима затвора појавио се њима добро познати Лазар Рат усташки таборник из Сремске Каменице. Рат је познавао Лединчане. Стао је на врата и запитао: „Шта је Лединчани?“. Ко зна шта је мислио са оваквим питањем! Али само часак касније ухапшени Лединчани су већ били пребачени у једну већу просторију, а сутрадан у Сремске Карловце. До Карловаца су пребачени возом, са групом Буковчана и затворени у неколико просторија (сутерен) патријаршијске зграде. Нашло се ту још и Раковчана, Буковчана и лица из других околних места. Било их је више од 500. Била је то нека врста импровизованог логора. У подрумима патријаршијске зграде усташе су тукле и пребијале ухапшенике. Не могавши да издржи муке и злочине, ту ноћ у клозету се обесио Лединчанин Никола Петровић.

Неколико дана касније уследила је интервенција из Управе каменолома у Раковцу и сви Лединчани који су радили на Каменолому били су пуштени. Сматрали су да је то заслуга инжењера Јосипа Сујића, управника Каменолома, који је и иначе био познат као противник усташких злочина и политике. Остали Лединчани, заједно са ухапшеницима из других околних села, неколико дана касније отерани су у Сремску Митровицу: 118 их је стрељано или пресудом Покретног преког суда или као таоци.

Велика група Лединчана стрељана је у Сремској Митровици 4. и 8. септембра 1942. године. У првој већој групи, судећи по изјави очевидаца, копача рака, Лединчани су стрељани заједно са родољубима из Манђелоса, Баноштора, Грабова и Лежимира, а мањи број је изгубио животе у последњим стрељањима на сремскомитровачком гробљу.

Те трагичне ноћи, по сећању очевидаца, усташе су међу собом говориле да је „Побијено преко 600 сељака из планинских села Ле-

динаца, Грабова, Манђелоса, Лежимира..." Међу њима је стрељано и 118 из Лединаца. То су били родољуби, очеви и синови у најлепшим годинама. Тако су 4. и 8. септембра 1942. године, пали као жртве немачко-усташког терора: Павле Пантелић, Милан П. Пантелић, Милан Ђ. Пантелић, Јован Гајиновић, Милан Гајиновић, Веља Станић, Лазар Меденица, Душан Пантелић, Митар Пантелић Стеван Батајић, Милан Батајић, Сава Ракић, Ђорђе Ковачевић, Јован Јовановић, Миливој Јовановић Перун, Јован Ј. Јовановић, Петар Димитријевић, Миливој Јовановић Пурин, Јоваи Флорић, Илија Врчинац, Стеван Киселица, Кузман Алимпијевић Ђура Алимпијевић, Миланко Ползовић, Ђока Гешић, Божа Арачкић, Митар Прокић Милан Флорић, Никола Петровић, Илија Петровић, Тоша Пауновић Миленко Станковић, Анђелко Милинковић, Ђорђе Петровић, Милован Милинковић, Божа Пантелић, Сулејман Бешић, Милош Врчинац, Петар Маринковић, Ђорђе Мирковић, Светозар Маринковић, Лука Дражић, Миле Вукмировић, Стеван Милошевић, Душан Божичковић Ђорђе Јанковић, Стојан Јанковић, Васа Јанковић, Стеван Исајевић, Илија Војновић, Неца Јовановић, Јосим Јовановић, Илија Павловић, Миленко Јовановић Пекин, Лазар Петровић Душко Јовановић, Илија Бабић, Стеван Петрић, Душко Врчинац, Милан З. Прокић, Јоца Вуковић, Стеван Крстић, Бошко Крстић, Петар Крстић Божа М. Ракић, Лазар Ракић, Илија Шушковић, Пајица Танкосић, Рада Петрић, Тодор Латиновић, Милан Стојановић, Рада Митроковић, Мирко Петрић, Ђока Даниловић, Стеван Радовановић Пера ИЈушковић Илија Н Мирковић, Ђура Пантелић, Стеван Киселица, Илија Ј. Врчинац, Жарко Милошевић, Лазар С. Пантелић, Јован Мирковић, Никола Кузмановић, Јован М. Пантелић, Влајко Нинковић, Миленко Нинковић, Илија Димитријевић, Никола Станковић, Милан Станковић Стеван Петровчанин, Сава К. Јовановић Стеван М. Пантелић, Паја Тешић, Петар Ђ. Милинковић, Аца Пантелић, Рада Филиповић, Јоца Милорадовић, Лазар Пантелић Радикин, Ника Ж. Милошевић, Миливој Блажић, Милан Јокић, Ђока Карић, Лазар Бачван, Милан Булајић Драга Марјановић, Илија Маровић, Влада Крупа, Душан Петровић Свирач, Душан Петровић, Паја Зорановић, Жива Трњинић, Крста Ковачевић, Митар Пантелић Милојин и још четворица којима се знају само имена: Пера (из Лике), Драган, Лука и Никола.

Неке Лединчане су пустили из казнионе. Сулејман Бешић је могао да буде ослобођен као Муслиман. Али, он није хтео да се одваја од својих Лединчана. „Ја хоћу да сам са својима“, рекао је Суља и добровољно дао живот за вечно пријатељство и заједништво са својим Лединчанима.

Хапшење Раковчана

Наступајући Фрушком гором, немачке јединице и домобрани претресли су цео атар и шуме око Раковца хватајући све живо што су нашли. Сви који су ухваћени дотерани су у центар села, а затим су доведени и они Раковчани који су се ишли у својим домовима. Два фашистичка официра, један поручник и један потпоручник, питали су мештане да ли имају некога од својих у Немачкој на раду или се налазе у фашистичким јединицама као војници. У селу је било неколико домаћина који су имали неке чланове својих породица на раду у Немачкој или у неким државним предузећима. Који су могли да то докажу писменим доказом, пуштени су. Сви остали Раковчани прво су пописани па затим спроведени у Лединце. После једног сата боравка у Лединцима, пред зградом у којој се налазио штаб непријатељске војске, спроведени су у Сремску Каменицу. Одатле, исто као и Лединчани, пребачени су у зграду патријаршије у Сремским Карловцима и на крају у казниону у Сремску Митровицу. Одатле је после неколико дана 13 Раковчана пуштено кућама. Остали су или отерани у логор Јасеновац или су стрељани на сремскомитровачком православном гробљу, са групом из осталих планинских села.

М. Луки^а у свом делу „Црвено упориште“, у ствари хроници Раковца, наводи да је 28. августа 1942. године, дакле истог дана кад су ухапшени Лединчани, фашисти ухапсили и 24 Раковчана: Милан Мојић, Обрад Кадић, Јеремија Ивковић, Миле Илић, Јован Божанић, Стеван Османов, Митар Јовић Богољуб Јовић, Љубомир Ликић Сима Јовић, Милорад Кадић Миливој Божанић, Илија Миланов, Никола Цвејановић, Лука Матић Ђока Божанић, Слободан Јовић Мика Нићифоровић, Митар Миланов, Сима Плачков, Реља Јанковић Војин Јовичић, Коста Костић и Сима Јевђевић.

Поводом ових хапшења, у циљу њиховог спасавања заузео се Јосип Суић, инжењер у руднику каменолома у Раковцу. Под видом да су радници у руднику, Суић је интервенисао код усташких руководства у Сремским Карловцима и Загребу. Он и управник Каменолома Карло Рошчић успели да из хапса извуку око 40 ухапшених Раковчана и Лединчана. Знали су да је главна препрека Карло Марас, логорник усташког покрета у Сремским Карловцима. Но, ипак су одлучили да се заузму за ухапшене Раковчане и Лединчане. Користећи усташке злочине Суић и Рошчић су то пријављивали својим претпостављенима у Загреб, приказујући да такав поступак усташа онемогућава рад каменолома. А за усташку власт је било врло важно да каменолом ради. Суић и Рошчић су, ипак, успели. Можда више и него што су сами очекивали. Поред четрдесетак извучених из усташких затвора 22. септембра су обавештени да је Карло Марас смењен са

дужности усташког логорника. У истинитост овога није требало сумњати јер је обавештење стигло из Главног усташког стана из Загреба, институција која је била надлежна за све усташке организације и функционере. Ипак, овоме догађају не треба давати претерану важност. Марас је, заиста, смењен са дужности логорника усташког покрета, али је и даље остао командант усташке припремне бојне у Сремским Карловцима.

Осим 24 Раковчана који су 28 августа отерани из каменолома усташе су ухапсиле још 9 Раковчана које су похватале по селу или околним пољима. Сви ухапшени отерани су у Сремску Митровицу. Убрзо се сазнало да су у Митровици стрељани следећи Раковчани: Јова Божанић Лалин, Ђока Божанић Чикара, Миливој Божанић, Сима Веселица, Марко Галовић, Мирко Гавриловић, Ђока Грујић, Мита Јовић, Божа Јовић, Милорад Кадић, Слободан Јовић, Реља Јанковић, Јован Јовичић, Коста Костић, Обрад Кадић, Лазар Ликић, Љубиша Ликић, Лука Матић, Јовица Матић, Милан Мојић, Миле Мандић, Мита Миланов, Илија Миланов, Мика Нићифоровић, Стева Османов, Илија Пејчић, Сима Плачков, Никола Цвејановић, Живан Вуксан, Јеремија Ивковић и Миле Илић.

Осим напред наведених Раковчана који су отерани и стрељани у Сремској Митровици или логору Јасеновац, фашисти су за време сфанзиве убили још неколико Раковчана, у тару или шуми и то: Николу Ђуричића, Саву Матића, Божу Коларића, Ђурицу Мојић, Симу Јевђевића, Анку Јевђевић и Симу Јовића. Поред ових одраслих људи фашисти су убили и двоје деце Стеву Јовића и Славицу Павловић

Блокада, хапшење и стрељање Шиђана

Половином 1942 године у Шиду се, наравно, знало ко су главни функционери окупаторско-квислиншке власти. То су били: Ђура Вујућ, лекар, логорник усташког логора, иначе политичка личност број један у срезу, Јосип Шук, трговац, таборник усташког табора, Антон Гас, ортслајтер¹⁰¹ фолксдојчера, Стјепан Стокић, побочник за припрему у усташком логору, Мирко Петричевић побочник одговоран за управу у усташком логору, Славко Варговић, Антон Хилтнер, јандармеријски наредник, Стјепан Шепев усташки поручник, Иван Даражец општински бележник и још неколико најгорих извршилаца воље напред наведених. Они су и главни организатори и извршиоци свих злочина у Шиду, па и овог о којем је сада реч. То нам намеће потребу да кажемо неку реч више макар о Вујићу и Шуку као двојници најодговорнијих лица за све злочине који су у Шиду извршени у току рата.

10) Ортслајтер — командант места

За усташког логорника Ђуру Вујића се још пре рата знало да је, за време студија у Загребу, припадао екстремним франковцима Међутим, његово понашање у Шиду било је такво да се томе није могла придавати нека важност. Дружио се са свима, а посебно са Србима, онима на које све ксније окренути оштрицу усташког мача. Из неких српских кућа није избијао. У њима је дочекиван као пријатељ, гост, бесплатно јео и пио. Али окупација је све то бацила у заборав и окренула његово држање према том народу „за 180 степени“. Оснивањем „НДХ“ поверено му је организовање и успостава усташке власти у Шиду и шидском срезу. Положио је и усташку заклетву у Винковцима. То је био формални услов да би могао добити мандат успостављача и организатора усташке власти. Но, без обзира на то Вујић није дошао на положај усташког логорника ни лако, ни без конкуренције. Конкуренти су му били Јосип Шук и Славко Враговић. Ипак, превагнуло је Вујићево студентско познанство са одређеним бројем усташких елемената који су по успостави „НДХ“ заузели кључне позиције у усташкој власти. За логорника је постављен Ђура Вујић.

Јосип Шук, је био ситан трговац из Мале Вашице код Шида, склон свађама, преварама и сличним „врлинама“. Одувек је припадао најреакционарнијим хрватским грађанским партијама и струјама. Постављање Вујића за логорника, а њега за таборника, погодило је Шука и још више повећало код њега мржњу, која ни до тада није била мала, према свему ономе што не мисли усташки. То се касније испољило у монструозним убиствима Шиђана, којима је Шук лично руководио. Случајеви убиства групе грађана (мај-јун 1941.) међу којима је био и др Трумић, само су наговештавали злочиначки профил ове усташке креатуре. Касније, за време такозване Томљеновићеве акције, када је у Пјиду ухапшено десетак Шиђанки и одведео у подрум усташког логора (парохијска кућа у Шиду), Шук је са неколицином месних усташа ликвидирао неколико жена и девојака. Лешеве су касније покопани на непознатом месту.

С обзиром на све оно што се збивало у Вуковару, Сремској Митровици и другим местима, и у Шиду су се наслућивали злочини. Поред ових општих околности, за такву слутњу било је и конкретнијих претпоставки и доказа. Месне усташке власти у Шиду биле су спремне да у свако доба тако нешто предузму. Штавише, оне су то и тражиле и томе се радовале. Неки Шиђани су приметили да се, половином августа, у усташком логору нешто спрема. Активност чланова логора и табора је повећана. Касније се испоставило да је пред саму „Томићеву акцију“ у Срему, у усташком логору у Шиду одржана и једна седница. Не зна се тачан датум ове седнице, али је вероватно да је она одржана 15. или 16. августа 1942. године. То је. подсетимо се,

одмах после оног састанка Кватерника и Томића са среским начелницима и усташким логорницима, одржаногу Вуковару, којем су присуствовали сви срески начелници и усташки логорници из Срема, па и из Шида. Према ономе што су поједини Шиђани тада видели, у логор су тада долазила и нека усташка лица из суседних села. Најпре се помиње Мирко Петричевић из Илаче, Јакоб Теткић усташки таборник из Моровића, неки Бабић из Бапске-Новак и други. Од Шиђана су тада стално у лгору Иван Иванчић, Рудолф Шепец, Стјепан Фреце, Јосил Цопф, Славко Варговић, Антон Бриндл, Мата Бекеш и други.

О припремању злочина у Шиду ево још једног документа. Он је нешто каснијег датума, али потиче од оних који су и сами учествовали у организовању овог злочина. Реч је о каснијем саслушању Ивана Даражеца, општинског бележника у Шиду. У записнику, поред осталог, стоји и ово:

„Још месеца јула 1942. године позвао ме је у усташки стан Јосип Шук и предочио једну листу Срба, рекавши ми да је прегледам и видим да ли је у њој цела српска интелигенција, да ли су сви Срби, који су нешто значили, у њој, јер да их треба склонити. Одговорио сам да су у тој листи сви садржани. Иза тога, после можда месец дана, дошао је у Шид један високи усташки функционер презименом Томић и тада је почело хапшење Срба на велико. Том приликом ухапшено је 138. Код хапшења су помагали стални агенти Јосипа Шука, Раконица, Штрока, два брата Ефлера, Руда Шепец и још неке усташе из Адашеваца”.

Дражец, наравно, не говори ништа о томе како је Шук имао такво поверење у њега, да му покаже строгу тајну и да га још позове на сарадњу. Но, за истрагу то у датом моменту није било ни важно. То је касније дошло на ред.

О припремама усташких злочина у Шиду, ево још једног сведока и његове оригиналне изјаве:

„Зовем се Стеван Маријан, стално сам настањен у Шиду.. Неколико дана пре Томићеве акције, у Шиду се говорило да ће бити велико хапшење Срба. Поводом тих вести ја нисам две ноћи спавао у своје стану. Пошто за то време није било никаквих хапшења, ја сам се вратио кући. Но, у ноћи са 28. на 29. август 1942. године у мој стан су дошле усташе Ференц Береш, Стипа Бошњакковић и још неколико непознатих усташа и одвели ме везаног у среско начелство”

Још један сведок, Олга Вујић, супруга усташког логорника Ђуре Вујића, изјавила је да је њеном мужу, пре шидског хапшења, усташки таборник Јосип Шук показивао списак лица из Шида које треба похапсити. Произилази, из изјава ових сведока, да је Јосип Шук био главни састављач списка Шиђана које треба ликвидирати У прилог томе говоре многе чињенице и околности настале и пре и после овог

догађаја. Али, исто тако, тачно је и то да Шук није био сам. Као што се види Шук је тражио сараднике и истомишљенике. Од Даражеца је тражио сагласност за „комплетност списка“. Од Ђуре Вујка похвалу и одобрење. Има много места и веровању да је било још „саветника“. Што је још важније, истрага је утврдила да мотиви којима су се ови злочинци руководили нису били увек, ни само, политичке природе. Довољно је рећи само то да је међу Шићанима унетим у списак било и оних који су у личној завади било са Шуком, Вујићем, Стокићем, Даражецом, или неким другим од усташких управљача. Приложимо томе још и чињеницу да је Шук био трговац, професија у којој се може лако доћи до неспоразума и завада са појединим лицима. Може се замислити каква су била расположења код тих и таквих усташких елемената, према тим лицима са којима су били у личној завади, а сада им се лружила прилика да им се освете. И то једном заувек! Један такав усташа био је и Антон Бриндл, једно време председник општине. Њему треба „захвалити“ што се на Шуковом списку нашло неколико десетина Шићана, који њему нису били по вољи.

Хапшењем у Шиду руководио је лично Виктор Томић, шеф Вишег радарственог повереништва за Велику жупу Вука. Он је, 27. августа, касно после подне, пошто се претходно договорио са неколицином својих најближих сарадника, телефоном назвао Шука и саопшти му да долази, још те исте вечери, у Шид. Домобранска јединица, која је тада била стационирана у Шиду и чланови Усташке припремне бојне, под командом Стјепана Стокића, добили су наређење да дискретно, у највећој тајности, блокирају Шид, чим почне да пада мрак.

У први сумрак домобранске патроле заиста су почеле да излазе у разним правцима из места и опседају периферију. Заједно са њима су и делови усташке припремне бојне-месне усташе које су у већини остале у месту да заједно са Томићем и агентима учествују у хапшењу Шићана. Са њима су и припадници Усташке припремне бојне из Новог Сланкамена.

Касно увече стигла су из Сремске Митровице два плава аутобуса са око 40 наоружаних усташа и 20 агената. Шид је, у то време, већ почињао дубоком сном, а највећи број његових житеља није ни слушао шта ће се још само за који тренутак десити. Шук, Вујић и још једна група усташа дочекали су Томића. Продужили су одмах до зграде Среског начелства, која је била одређена за центар акције хапшења. Шук вади своје већ раније припремљене спискове, распоређује шидске усташе у групе и ставља их Томићу на располагање. Шидске усташе познају добро лица која треба ухапсити. Свакој групи Шук предаје цедуљицу са именима Шићана која треба да лише слободе. Међу шидским усташама, у овом првом таласу хапшења, виђени су:

Миша Шустер, Владо Кулић, Станко Киш, Стипа Дуфек, Јосип Фајфрић, Фрања Маловић, Ђура Кремер, Тончика Корун, Стипа Бошњак-ковић, Калман Ефлер, Анђелко Ефлер, Звонко Ефлер, Ивица Ефлер, Ференц Маћаш, Емил Врчек, Стјепан Фреце, Ђура Еделински, Ђура Какањ, Ференц Береш и Илија Гнип.

Само хапшење је почело око поноћи. Месне усташе и полиција улазе, по списку, у куће. Мукли ударци на калијама, вратима и прозорима чују се по целом Шиду. Изненађење и збуњеност... пред капијама стоје наоружане усташе... Хапсе људе, синове, жене, одрасле кћери, јер не желе да се о хапшењу прочује.. Плаше се да би неко могао побећи. Све ухапшене одводе одмах у зграду Среског начелства. Месне усташе пуштају себи на вољу да ухапсе и она лица која нису на списку. Утркују се ко ће бити ревноснији. Откривају и сву „политичност“ усташког покрета, пљачкајући услут накит, новац, па се чак враћају у неке празне куће да би се најели!

Свитање зоре затекло је хапсанције у пуном замаху. Сада више није требало држати у тајности акцију и хапшење се претвара у малтретирање. Усташе туку ухапшене... песницом, ногом, шамарају немилосрдно и прете.

Како је та ноћ изгледала у Шиду дали су исказе више лица. То су лица која су била очевици ових хапшења. Нека су и сама била ухапшена. Једна од њих је Десанка ЧавиК Она је изјавила да су 28. августа 1942. године, око пола један час, у њену кућу упали иеколицина усташа и ухапсили њеног мужа Жарка, њу и два детета, Миленка старог 14 и Бору старог 12 година, свекрву Вему и Јевросиму Трбук, која се као гошћа нашла у кући Чавићевих.

Друга сведокиња Босиљка Жакула је изјавила да су њеног мужа Ису Жакулу ухапсиле усташе 28. августа око пола три часа. У те ране јутарње часове у кућу Жакулиних упала су два агента и два општинска стражара, од којих су препознали Мишу Шустера и Ивана Зобића и одмах ухапсили Ису. Истовремено су одмах узели и Исину писаћу машину. Босиљка је стекла убеђење да је њен муж Иса ухапшен због тога да би се један од усташа из Шида дочепао њихове писаће машине.

Трећа сведокиња Златица Васић је изјавила да су и у њихов стан, око пола пет часова ујутро, упале усташе и агенти и тражили да ухапсе њеног мужа Миленка. Пошто се Миленко није налазио код куће већ у винограду, ухапсили су Златичиног ујака Милоша Вуковића који се ту затекао. Кад се Миленко вратио из винограда дочекала га је њихова комшиница Ана Вајсбарт, Немица, која је позвала Милеика да пређе код ње у кућу, јер га тамо усташе неће тражити, пошто је она Немица. Миленко је лрस्ताо. Међутим, Вајсбартова се предо-

мислила и отишла у усташки стан и пријавила га. Усташе су дошле и ухапсиле Миленка.

И тако редом. Ту ноћ и дан ухапшено је око 137 лица. Све ухапшене дотерали су у зграду Среског начелства. А каква је ситуација ту владала има докумената напретек. За сад можемо рећи само то да је она била у правом Томићевом стилу. Шеф ВРП у Великој жупи Вука Виктор Томић и његов помоћник, засуканих рукава, дочекују ухапшенике са моткама у рукама. Обојица ударају где стигну!

Безброј сведока, лица која су била и сама ухапшена, а и нека која су имала прилике да са стране све то посматрају, дала су обиље појединости о најзверскијим злочинима. Драга Ширавовић је касније о томе изјавила:

„28. VII1942. око пола 12 часова ноћу дошло је у нашу кућу више усташа. Ухапсили су мога мужа Ђуру, сина Станислава и мене. Све су нас везали и одвели у срез. У срезу су мога мужа увели у једну собу, где сам ја кроз стакло видела да су му скинули кошуљу и да су га тукли штапом, жицом и другим предметима. Тако су га неколико пута тукли, па изводили напоље и опет уводили и тако редом“.

Описујући даље стање у згради Среског начелства Ширавовићева говори каква је ситуација била у затвору у којем су се налазиле жене:

„Мене су одвели у собу где су већ биле жене. Из нашег затвора усташе су извеле Виду Илић и одвели је на саслушање. Мало касније су је донели на рукама, толико је била испребијана. Причала нам је да су је четири најснажнија усташе мучили на најзверскији начин. Скакали су јој по стомаку. Она није ништа признала, али је нама саветовала да признамо да нас не муче. Вида је касније ту и умрла“.

Друга једна сведокиња, Олга Костић, дала је још потресније појединости о збивањима те ноћи у згради Среског начелства. Костићева је исте ноћи ухапшена, са својом кћерком Милом, и стављена у затвор у Среском начелству.

„Пошто су нам прво узели личне податке — изјавила је Костићева — ставили су нас у женски затвор где су се већ налазиле жене из Шида. Затекле смо Зорку Јовичић Видосаву Илић и њену малу кћер, која је марамicom купила крв са мајчиних ногу. Видосава Илић била је сва црна ло телу и ногама од батина. На моје питање шта је било Илићева је одговорила: „Зар ви не знате, госпођо, шта се са мном десило? Мени је страшно, уМретиу!“ А затим је стално тражила воде. Коначно је добила воду, окренула се на другу страну и када су нас почели да прозивају на двориште, прозвали су и њу. Уместо ње, јавила се њена мала ћерка: „Мама је умрла“.

Љубица Марковић, такође је сведок ове најтеже ноћи у Шиду. Она је изјавила да је видела шта се збивало са људима, ухапшеним

Шиђанима, те ноћи у згради Среског начелства. „У ходнику стојали су ухапшеници са подигнутим рукама увис. Они који нису стојали уз зид били су везани жицом. Док смо ту стајале чула смо страховите јауке. Чула сам глас Бранка Благојевића Пуркаћа, који је рекао, кад су га усташе питале да каже са киме је радио, да није ни са ким и да им неће ништа признати макар га сад ту убили. После тога су га толико тукли да су га заиста и убили. После тога изнели су још једног мртвог, али га нисам познала. Страховито су тукли Мирић Живана и оставили га пребијеног да лежи на дворишту. Пајич Стеву су толико тукли да су му избили око. Тучен је и Којички Милан. Био је сав крвав.

Сведока-очевидаца има много. Ређају се један за другим. Немогуће је све ни навести. Наводимо само оне који су дали неке нове чињенице о злочинима Виктора Томића и његове банде. Једна од таквих сведокиња је и М^лева Славујевић. Она каже да су усташе дошле код њих на салаш на два камиона, око 5 часова 28. августа 1942. године. Ухапсили су њеног мужа Кузмана Славујевића и његовог брата Спасоја. И они су, као и остали Шиђани, отерани у зграду среског начелства. Више се никад нису ни вратили. Али један податак који је касније добијен, врло је интересант. Ради се о изјави Јосипа Новосела Пепе, тешког ратног злочинца из Сремске Митровице. Он је уваћен у јесен 1943. године, од органа народне власти, па је на саслушању изјавио да је он био ове ноћи у Шиду и тукао Кузмана Славујевића. На притање зашто, Новосел је рекао да је Славујевић у једном моменту покушао па и отео пиштољ од једног усташе, потегао да пуца, али је пиштољ био закочен па није успео. Тада су га усташе савладале. Томић је рекао да убију „ту џукелу јер да је успео да убије неког од нас, целу породицу би му побили“.

Јован Станивуковић је сведочио о хапшењу и погибији његова два брата, Драгутина и Уроша, који су били исте ноћи ухапшени. У затвору, у згради Среског начелства усташе су прво тукле Уроша. Чувши и видевши то, Драгутин је рекао „Удрите, кад ми нисмо знали вас потући!“ Усташе су тада окренуле тући и њега. Убрзо су му сломили руку, а касније и убили.

Из записника Десанке Чави^а, сведокиње чије смо наводе већ споменули, узимамо само још један податак. Она је изјавила да је, кад је дотерана у Среско начелство, предана Томи^у „чије су руке биле кржаве“, од тучења затвореника. „Видела сам да је Томић лично тукао затворенике —изјавила је даље Чавићева. Тукао их је колцем, корбачем и чим стигне“.

И најзад, још један сведок који се не може заобићи. То је Стеван Маријани, радник, у то време стар 37 година, са станом у Шиду. Маријани је ваљда једини човек који је успео побегнути са стрељања у

Сремској Митровици. За сада наводимо само део његове изјаве, који се односи на прилике у згради Среског начелства у Шида.

„Када су ме довели у среско начелство— изјавио је Маријани — ту сам већ затекао око двадесетак ухапшених лица из Шида. Чим су ме довели одмах су ме у ходнику поставили тако да сам лицем био окренут према зиду, и нисам се смео никуд окретати јер су усташе одмах тукле. Приметио сам да све ухапшенике које су доводили постављају тако лицем окренуте према зиду и рукама везаним на леђима... За цело време док смо тако стојали у ходнику, чула се из соба страховита вика и јаук... Пошто су усташе тукле у собама, нисам видео чиме су тукли ухапшенике. После извесног времена одвеле су усташе мене, као и остале из ходника, у срески затвор. Приликом пролаза видео сам пред среским затвором на десној страни врата већ полумртвог од батина и злостављања Кузмана Славујевића из Шида који је мало касније умро ту пред затвором.”

Маријани је дао још низ појединости о злочинима Виктора Томића и његових помагача. Говорећи о томе Маријани каже да су Милошу Ђорђевићу од батина изломиле обе руке, на неколико места. Страшно мучени су били, према Маријанијевој изјави, још и Милан Грчић, Сима Тетек и његова два сина.

Из записника више сведока, чије су изјаве идентичне, да се закључити да мотиви усташких злочинаца нису били увек, па ни претежно политички: сарадња ухапшених лица са народноослободилачким покретом. Напротив, највећи број од њих нису били у вези са народноослободилачким покретом. Мотиви су били пљачка.

Драма ухапшених у згради Среског начелства, и среском затвору, и даље се наставља. Над Шидом је већ увелико освануо дан, а ухапшени још нису били сви пред иследницима. Јосип Шук, у том моменту, није имао тачну евиденцију ухапшених. Но, и сам је видео да су му сарадници били ревноснији него што је и сам очекивао. Ухапсили су више лица него што је било на списку. Усташе сваког момента упадају у затвор и питају има ли још неког ко није саслушан. Људи, не слутећи шта их све чека, јављали су се. Иако се „саслушавање” одвија брзо, време тече још брже. Томић обилази агенте и пожурје. Жури му се у Сремску Митровицу: Свјежић му је јавио да Кватерник из Загреба тражи хитно извештај о раду Вишег редарственог повере ништва. То га само подстиче да још више туче затворенике. У згради Среског начелства, тог тренутка, било је 137 ухапшених Шиђана. Четрдесетак их је било тако претучено да нису могли ни мицати. Многима су сломљене руке, ребра, главе тако отекле да се нису могли ни препознати. Неки су избодени ножевима! Разумљиво да сви то нису могли издржати. Видели смо да су пале и прве жртве. Поред

Виде Илић, Кузмана Славујевића и Бранка Благојевића убијен је и Петар Дерета.

Један други сведок, који је био и сам ухапшен као дечак од 15 година, те био у строју у ходнику зграде Среског начелства, изјавио је да су усташе пре хапшења насекли двоја кола багремових штапова, мотки и коља, а ујутро је све то било изломљено, па су тукли и секирама.

Када је већ увелико прошло лодне, Томић је наредио покрет. Усташе су најпре истерале све жене у двориште, затим је дошао лично Виктор Томић и, одмеривши их зверским погледом, рекао:

„То што сте овде виделе не смете никоме рећи!“ Одмах затим пустио их је на слободу. Али, пре него што су се удаљиле из дворишта, ослобођене Шиђанке су имале прилике да последњи пут виде своје најмилије, родбину и познанике. Призор је био ужасан. Пребијени и измрцварени Шиђани лежали су на земљи. Неки од њих, рекли смо, нису се могли ни покренути. Један међу њима је јаче јаукао. Рука му је била сломљена. Јаучући од бола, молио је др Станивук-овића да му помогне. Био је то аутор „Пијане лађе“, „Ручка на трави“, „Улице у Шиду“ и још око 400 других дела. Сава Шумановић, сликар великих уметничких домета. Мало је сачувано података који се односе непосредно на његово хапшење и последње његове дане. Ипак, понеки податак и постоји. Према исказу Персиде Шумановић, Савине мајке, Сава је ухапшен 28. августа, 1942. године, у 6 часова ујутро. Том приликом у кућу Шумановићевих упала су два агента. Персида их није познавала, нити је могла да каже како су се звали, а били су у пратњи оружаних усташа и једног шидског полицајца. Према многобројним причањима, која су тих дана а и касније колала Шидом, Шумановића је ухапсио Калман Ефлер, усташа из Шида. „Агенти су дозволили моме Сину — каже Персида Шумановић — да собом понесе неке папире којима је мислио да се брани и да ће му требати, јер уопште није знао зашто га хапсе и зашто га терете. Понео је златан сат са сребрним ланцем, и у готовом две хиљаде куна, које сам му ја силом додала да му се нађе“.

Говорећи даље о хапшењу свога сина Саве, Персида настаеља:

„Агенти су извршили преметачину куће, претражили су и претресли нарочито Савину собу и атеље, његову кореспонденцију. Ја сам Саву испратила до врата. Он ме је пољубио у руку и опростио се са мном: „Можда се нећемо видети!“. Ја сам пред агентима рекла да се не бојим, јер да смо обоје невини и праведни, и да ништа зло не мислимо“.

То је било и последње виђење мајке и сина. Међутим, то није био и крај несреће која је задесила Шумановићеве. После нелуна два часа агенти су се поново обрели у кући Шумановићевих Овог пу-

та ухапсили су и Персиду Шумановић, жену у већ поодмаклим годинама. И она је попут многобројних Шиђана и Шиђанки одведена у Среско начелство.

Други сведок који говори о хапшењу Саве Шумановића јесте Бранка Николић, жена чији је муж исто ухапшен међу 137 Шиђана. Она је изјавила да је на дворишту гледала Саву Шумановића како јауче и једног усташу како га псује и туче. Николићева каже да је Сава лежао на дворишту, скоро непомичан, као и оних четрдесетак претучених Цјиђана. Заједно са осталим Шиђанима Сава је отеран у Сремску Митровицу и тамо стрељан на сремскомитровачком православном гробљу.

Најзад, о овом хапшењу и овој стравичној и ужасној ноћи у Шиду забележено је и у монографији Шида. Аутор овог дела Сима Томовић забележио је да су тог јутра из затвора у Шиду пуштени: Иванка Здравковић, Љубица Илић, 12 година стара, кћерка Видосаве Илић, затим Зорка Јовичић, Милена Кордић, Мила КостиК Олга Костић, Анђелка Мирић, Радојка Мирић, Љубица МирковиК Ксенија Трумић, Бора Чавић, дечак од 15 година, Десанка Чавић, Драга Ширадовић и Станислав Ширадовић, дечак од 15 година.

Када су усташе пустиле жене, затвореницима је наређено да легну потрбушке на земљу. За то време Томи^а је наредио да се убијени натоваре на кола и однесу на гробље.

Последњи чин је тек предстојао. Чим су се ухапшени Шиђани дигли са земље, пришли су им агенти и униформисане усташе и почели да им одузимају личне ствари. Слика је бедна, али реалан и непобитан доказ мотива злочинаца. Као гладни шакали агенти и усташе су се отимали о сатове, прстење, бурме и табакере. Уз пут, плзачкајући беспомоћне ухапшенике, понеки од усташа није се либио ни да удари затворенике, ако се овај нећкао да да неку од драгих породичних успомена. Коначно »је пала и команда: „Везуј чврсто жицу!“

Жице су чврсто утезане клештима од неколицине усташа, а кад је тај посао био завршен, Томић је наредио усташама да све ухапшене потоваре у два плава аутобуса. Тог момента пред аутобусима је стојао 121 Шиђанин. На команду „улази“, настаде комешање... Команда је поновљена неколико пута... Догодило се нешто што нико од усташа није могао ни претпоставити. Једна група затвореника се успротивила да уђе у аутобус. Међу њима је био и најстарији ухапшени Шиђанин, осамдесетогодишњи др Драгутин ГрчиК У свеопштем метежу чуо се његов старачки глас: „Нећу да уђем, убијте ме овде, апи ја нећу да идем!“ Отпор је силом сломљен, а затвореници напросто угурани у аутобусе и пребачени до железничке станице. Ту су их

већ чекали припремљени вагони. Наравно, сточни, јер је Томић хтео да тиме покаже колико му је мало стало до ових људи.

Од Шиђана, рекли смо, било је 121. Али, тачнији подаци говоре да је том приликом у Сремску Митровицу транспортовано 137 затвореника. Изгледа да је Томић собом повео и неке затворенике који су били раније ухапшени, а нису из самог Шида, већ из околних села. Но, њихова имена се не знају, а од Шиђана су ухапшени и у Митровицу отерани и тамо стрељани:

1. Андрић Гојко, месар, 2. Андрић Димитрије, студент, 3. Арсић Милан, кројаћ, 4. Арсић Лазар, ђак, 5. Белчевић Милан, месар, 6. Бешевић Стеван, подофицир бивше југословенске војске, 7. Бибић Лука, радник, 8. Благојевић Светислав, земљорадник, 9. Богаљевић Татомир, месар, 10. Бркић Душан, пензионер, 11. Васић Миленко, гостионичар, 12. Витас Здравко, гостионичар, 13. Врзић Манојло, гостионичар, 14. Вуковић Милош, гостионичар, 15. Вуксан Живан, службеник, 16. Грбић Јован, трговац, 17. Грбић Никола, ђак, 18. Груић Миладин, радник, 19. Грчић др Драгутин, велепоседник, 20. Грчић Драгутин, ученик, 21. Грчић Милан, ковач, 22. Грчић Сава, земљорадник, 23. Грчић Станко, земљорадник, 24. Дебелачки Гојко, трговац, 25. Дебелачки Новак, трговац, 26. Ђаковић Љубомир, пензионер, 27. Ђорђевић Милоје, трговац, 28. Ђорђевић Милош, службеник, 29. Жакула Исидор, бивши жандармеријски наредник, 30. Жунјић Љубомир, трговац, 31. Здравковић Илија, пекар, 32. Илић Барнислав, ђак, 33. Илић Никола, ђак, 34. Илкић Светислав, гостионичар, 35. Јанковић Радивој, ђак, 36. Јаношевић Ђока, месар, 37. Јацков Душан, ђак, 38. Јекић Петар, земљорадник, 39. Керешевић Никола, опанчар, 40. Ковинчић Влада, колар, 41. Ковинчић Илија, земљорадник, 42. Коички Мика, гостионичар, 43. Коларић Богдан, опанчар, 44. Копарић Влада, ђак, 45. Коларић Душан, кројач, 46. Кордић Остоја, бивши финансијски прегледник, 47. Кротић Крста, машинбравар, 48. Кулзанчић Дионисије, земљорадник, 49. Куљанчић Радивој, земљорадник, 50. Куљанчић Сава, земљорадник, 51. Манојловић Душан, радник, 52. Маријан Стеван, радник, 53. Мартић Ђока, трговац, 54. Маукович Влајко, гостионичар, 55. Мауковић Ђока, земљорадник, 56. Мауковић Панта, земљорадник, 57. Мердановић Душан, пекар, 58. Мипеуснић Паја, гостионичар, 59. Милинковић Ваца, колар, 60. Миловановић Радован, студент, 61. Мирић Борислав, земљорадник, 62. Мирковић Арсен, геометар, 63. Мирковић Јован, апотекар, 64. Настић Јован, земљорадник, 65. Недељков Ђура, земљорадник, 66. Недељков Мита, земљорадник, 67. Нешковић Иван, трговац, 68. Нешковић Милан, земљорадник, 69. Опшић Илија, пензионер, 70. Осмоковић Илија, радник, 71. Павловић Иван, берберин, 72. Павловић Љубоја, земљорадник, 73. Павловић Мика, трговац, 74. Павловић Иовак, трговац,

75. Павловић Стеван, крзнар, 76. Пајић Стеван, гостионичар, 77. Панић Милорад, радник, 78. Парожански Илија, радник, 79. Парожански Тома, радник, 80. Перзић Боривој, трговац, 81. Пешић Милан, трговац, 82. Пиромански Ђока, трговац, 83. Пресечковић Цвета, радник, 84. Пресечковић Теодор, радник, 85. Радованов Мојсило, земљорадник, 86. Радосавкић Радивој, кројач, 87. Ракетић Сима, земљорадник, 88. Ракић Гавра, радник, 89. Ракић Сава, радник, 90. Ранитовић Јован, радник, 91. Ристић Сима, гостионичар, 92. Славујевић Лазар, земљорадник, 93. Паја Славујевић, земљорадник, 94. Сима Славујевић, земљорадник, 95. Стеван Славујевић, ђак, 96. Спасоје Славујевић, земљорадник, 97. Срета Смаиловић, земљорадник, 98. Илија Спајић, машинбравар, 99. Др Драгутин Станивуковић, лекар, 100. Урош Станивуковић, млинар, 101. Бранко Станић, апотекар, 102. Лука Станков, гостионичар, 103. Светислав Степанчевић, обућар, 104. Славко Степанчевић, радник, 105. Милорад Тетек, ђак, 106. Радивој Тетек, студент, 107. Сима Тетек, службеник, 108. Војислав Тешић, радник, 109. Војислав Томић, трговац, 110. Спасоје Томић, школски надзорник, 111. Ђура Трзин, радник, 112. Кузман Хинић, школски надзорник у пензији, 113. Бранко Цикуша, ковач, 114. Жарко Чавић, земљорадник, 115. Ђура Шарац, радник, 116. Јаков Шарац, радник, 117. Лазар Шарац, бивши подофицир југословенске војске, 118. Гојко Шијаков, земљорадник, 119. Душко Шијаков, земљорадник, 120. Ђура Ширадовић, гостионичар, 121. Сава Шумановић, сликар.

Сви наведени Шиђани пребачени су у Сремску Митровицу, те смештени у Казниону. Стрељани су касноувече, 30. августа 1942. године, на сремскомитровачком православном гробљу. О самом стрељању биће речи касније.

Хапшење Манђелошана

У „првој фази“ злочина ВРП Манђелос, село у подножју Фрушке горе, на петнаестак километара северно од Сремске Митровице, није било толико извргнуто злочинима ВРП колико је то било за време непријатељске офанзиве на Фрушку гору. И још нешто: приликом хапшења у овом месту фашисти су применили нов метод. Најпре су у село упали немачки тенкови, а онда и око 800 немачких војника на камионима. С њима је био и Антон Бауер, шеф фашистичке полиције у Руми. По његовом наређењу село је блокирано од румске полиције и румских фолксдојчера. Хапшење је почело рано ујутро. Најпре су ухапшени Манђелошани спроведени у Руму, а оданде у Митровицу. Скоро сви Манђелошани стрељани су у Сремској Митровици, било по пресудама Покретног преког суда, или као таоци. Према подаци-

ма са којим се располаже, за време ових злочина животе су изгубили: Андрија Андријевић, Деса Андријевић, Даргомир Андријевић, Душко Андријевић К Љубица Андријевић, Вића Белић, Ђока Белић, Живојин Белић, Милан Белић, Петар Белић, Рада Белић, Живан Дивнић, Јован Дивнић, Душан Ђорђевић, Светозар Ђорђевић, Никола Ђорђевић, Дара Јовановић, Ђорђе Јовановић, Жарко Јовановић Катица Јовановић Кристифор Јовановић К Љубица Јовановић, Младен Јовановић, Никола Јовановић Рада Јовановић, Славко Јовановић, Панта Ковиљац, Светозар Ковиљац, Петар Ковјанић, Младен Крстић, Лазар Крстић, Сава Лукић, Пера Лукић Немања Марковић, Јован Миловац, Љубиша Милутиновић Ангелина Мирчетић, Радован Мирчетић, Стана Мишковић Младен Мојић, Урош Мојсиловић, Милан Никопић, Милан Пачирски, Бошко Певац, Ђока Певац, Немања Певац, Константин Перић, Марко Перић, Живан Петровић Слободан Петровић, Иван Радосављевић, Милош и Загорка Ратков, Војислав Рогић, Светозар Рогић Лазар Русовски, Јосип Розенцвајг, Божа Сарановац, Милан Симић, Василије Степанов, Лазар Степанов, Младен Степанов, Сава Степанов, Вида Стојковић Лазар Стојковић, Бошко Томашевић, Рада Томашевић и Мара Шкорић.

Већина Манђелашана су стељани као таоци. Неколицина су стрељани по пресуди Покретног преког суда, а један број их је послан у логор где су и изгубили животе.

Друго хапшење у Купинову и стрељања

За друго хапшење Купиновчана већ смо рекли да је извршено негде после офанзиве на Фрушку гору. Највећем броју лица, ухапшених у овом другом хапшењу, суђено је 3. септембра 1942. године у Сремској Митровици. Састав Судског већа Покретног преког суда био је овога пута нешто другачији него у дотадашњим суђењима. Председник судског већа био је и овог пута Иван Видњевић а судије су биле Фрања Гржанић и Људевит Ивековић. Записничар је била Антонија Пребег, дактилографкиња из Усташке надзорне службе, која је дошла са Томићевом екипом из Загреба. Тужилац је био Владимир Вранковић, а бранилац Иван Лончаревић адвокат из Сремске Митровице. Оптужница Владимира Вранковића била је нешто детаљнија. Очеvidно је било да је располагао са више „доказног материјала“. То, истовремено, указује и на исход претходне истраге коју је водио Стјепан Блажековић. Цитирамо, занимљивости ради, део пресуде која се односи на родољубе из Купинова:

„Кривису: Петар Максимовић, што је прије два месеца ступио у партизански одред у који га је увео Милош Чумпајло из Руме, што је

на име помоћи партизанима дао Милошу Чумпајлу 20 куна, што га је Милош Чумпајло наговорио да не иде у војску него да оде у шуму, те по томе договору отишао у шуму, одакле се касније вратио у Руму, а Милоша Чумпајла није пријавио властима; Сава Путниковић, што је пре 6 месеци ступио у Комунистичку партију, што је у три наврата дао Паји Будовачком на име „црвене помоћи“ од 20 до 50 куна, што је знао да Лаза Дели^а купи помоћ за партизанае и што је знао да „црвену помоћ“ дају и Ђока Бајић, Пера Бастајић, Цвеја Малетић, и Жарко Остојић, сви из Купинова, а то није пријавио властима; Љубомир Марић, што је припадао комунистичкој групи потпоручника бивше југословенске војске Ђорђа Марковића из Купинова, који се сада налази међу партизанима што је долазио у кућу Паје Будовачког, на комунистичке састанке, где је Паја Будовачки доносио комунистичке летке и комунистичке новине и што је заједно са другима скупљао за „црвену помоћ“, Јован Кокановић, што је пре три недеље ступио у партизански одред у коме је био заповједник Ђорђе Марковић, што је без дозволе власти посједовао једну ловачку пушку са тридесет набоја, што је знао да се на мјесту званом „Иве“ иазила машина за писање комунистичких летака а то није пријавио властима; Жарко Пејичић, што је присуствовао састанку у једној малој кући у Купинову где је држао говор Ђорђе Марковић, те је том приликом рекао да треба сви Срби да се организују и боре против усташа; Никола Павковић, што је априла месеца ступио у Комунистичку партију у присуству Ђорђа Марковића, што је давао новац за „црвену помоћ“; Никола Сика, што је потпомагао партизанае и дао 20 куна Милану Стефановићу а овај оптуженој Анђи Будовачки која је скупљала новац и давала га Ђорђу Марковићу; Рада Делбос, што је у неколико наврата био на комунистичким састанцима и на раскршћу заједно са Ђорђем Марковићем говорио младићима да не смеју ићи на рад у Њемачку, јер ће тиме само јачати Њемачку, на штету Русије, а да ће у овом рату Русија победити, што је знао да Паја Будовачки скупља по селу помоћ, а да је и њега наговорио да даје прилоге а истог није пријавио властима; Љубомир Ђурић, што је дао Ђорђу Марковићу за „црвену помоћ“ 200 куна а кроз три мјесеца и Николи Кузмину три пута по 100 куна, 2 пута по 80, а трећи пут 600 куна, што је знао да по селу Ђорђе Марковић организује комунисте а Паја Будовачки скупља „црвену помоћ“ и није их пријавио властима; Влајко Јовић, што је код њега долазио Павле Јовић да тражи за „црвену помоћ“ а није га пријавио властима; Анђа Будовачки, што је знала да Вељко Марковић, скупља живежне намирнице за партизанае и да је Петар Одобашић односио одећу, храну и новац из куће Турковића партизанима а није пријавио властима, и Велимир Петровић, што је поседовао без дозволе један револвер...”

Марка Јовановића оптужница је теретила да је знао да се у селу „шири комунизам“, и сабирао добровољне прилоге за партизане и давао Жарку Стефановићу, а то није пријавио властима. Васу Зорића је оптужница теретила да је знао да код Вељка Зорића долазе неки људи, за које је могао посумњати да су непријатељи НДХ, а није их пријавио властима. Јовановић и Зорић нису признали оптужбе, па их је суд ослободио, а сви остали су осуђени на смрт и стрељани 3. септембра 1942. године у Сремској Митровици.

Састанак у вагону на мосту

Неповерење нацистичких војних кругова у Загребу и фолксдојчера у Срему у оправданост акције „чишћења“, коју је спроводио Виктор Томић још у Вуковару, а свакако и нове политичке комбинације за стварање „Donusvabenlanda“, довеле су најпре до премештања седишата ВРП из Вуковара у Сремску Митровицу, али се на томе није стало. Јакоб Еликер је желео да онемогући Виктора Томића да својим злочинима дивља у Еликеровој близини. Таква ситуација му више не одговара, јер се и сам поплашио димензија усташких злочина.

Одмах сутрадан по доласку ВРП у Митровицу, док је Томић са својом екипом боравио у Шиду (28. vi 11) на сремскомитровачкој железничкој станици из првог јутарњег воза који је долазио од Загреба, изашао је један висок плавокос поручник у немачкој СС униформи. Његово име је до сада било непознато, али је сасвим сигурно да је долазио из гестаповске централе из Загреба. Тај СС поручник упутио се са железничке станице право у седиште ВРП, које се налазило у самом центру Сремске Митровице.

Томић је тог дана био одсутан, па га је примио његов заменик Октавијан Свјежић. Свјежић се није сетио његовог имена, али се сећао како му се овај представио:

„Долазим из Загреба у договору са господином Кватерником. Интересују ме подаци о истрагама које је водило ВРП у Срему...“

Свјежић је био збуњен. Тог тренутка није располагао ни са каквим сређеним подацима, а свакако да није ни рачунао да ће му подаци о убијеним родољубима требати за некога, поготово не за Немце. Његова администрација је била крајње несређена, па чак и картотека стрељаних. Ипак је Свјежић осетио откуда ветар дува: Било му је јасно да је долазак СС официра, чак из Загреба, последица неких комбинација Нојхаузена из Београда.

Детаљније податке о истрагама могао је добити само од иследника. Они су радили под контролом Виктора Томића, а пошто Томића

ту није било, Свјежић је замолио СС поручника да дође истога дана после подне, јер ће о његовом доласку обавестити Томића, па ће податке добити лично од Томића.

СС поручник, ма колико изгледао тупав, ипак је изненадио Свјежића. Он није пристао да му Свјежић диктира понашање. Он је ставио до знања Свјежићу да је стекао врло рђав дојам о њему. И то не само о Свјежићу, већ о целом раду и организацији ВРП. И још нешто: О томе ће реферисати и својима, а и Кватернику у Загребу. Свјежић је добро прочитао СС-овца, да нема времена да чека до после подне, јер мора да се жури у Загреб. Већ сутрадан, 29. августа у раним преподневним часовима Кватерник је телефоном, из Загреба, назвао ВРП у Митровици. Тражио је лично Свјежића. Иако му је да одмах, још истог дана, на основу података референата напише исцрпан извештај о свим истрагама које су водили и резултатима Које су постигли. Заправо, Кватерник је ту био доста конкретан и опширан па је до у детаље издиктирао Свјежићу шта тражи. Захваљујући проналажењу тог извештаја, у могућности смо да утврдимо шта је све Кватерник тражио од Свјежића.

Кватерника је посебно интересовало да се у извештају унесе стање војне и политичке организације народноослободилачког покрета у Срему, наглашавајући што је више могуће његову повезаност са народноослободилачким покретом у Србији. Или, усташким језиком речено „веза са Србијом“.

Свјежић је одмах пренео наређење Томићу и Блажековићу. Но, ови „пренагрпани“ послом, нису могли да дају такве податке ни 29. ни 30. августа. Они су били заузети масовним хапшењима и ликвидацијом Шиђана, Сремскомитровчана и других. Али ни Кватерник у Загребу није имао много времена да сачека своје потчињене. Каше је тражио преко Павелића, а Павелић опет од Кватерника. Може се само замислити како је морао да изгледа Еуген Кватерник та два дана. Овај изузетно тешки ратни злочинац, тако нешто није одавно доживео: Да он испадне она карика на којој се ланац прекида.

Сутрадан, опет у ране јутарње часове, поново је зазвонио телефон на Свјежићевом столу. Позивао је Еуген Кватерник. Био је необично љут.

„Свјежићу, што оклевате, шта је са извештајем, да ли је послан?“

„Не, одговорио је Свјежић. Обавјестио сам Томића, али извештај још није готов... Раде га референти...“

Свјежић је покушао да умири Кватерника, али му то није успело. На сва Свјежићева правдања Кватерник је само понављао „Али извештај ми треба!“ Све је то било проткано буром вулгарних речи на рачун Виктора Томића, али не само на Томића. Злогласни шеф УНС-

е је, не довршивши разгорор, треснуо слушалицу. Никакво објашњење није хтео да чује. Изузетно му се журило.

Извештај је, коначно, био написан на шест густо куцаних страница, нешто већег формата од уобичајеног. Датиран је са 31. августом 1942. године.

Касније се сазнало и зашто је извештај требао Кватернику: он се спремао за један састанак у Земуну, са немачким представницима у Србији. У том извештају требало је рећи да партизанска делатност не прети само усташама и њиховој назови Независној Држави Хрватској, већ и Немцима. Друго што је било исто тако важно, у извештају је требало рећи да то није „прогон Срба у ИДХ“, већ борба против комуниста, и треће, требало је рећи да партизани из Срема одржавају најтешње везе са Београдом.

То је свакако била срачуната махинација да се парира акцији Нојхаузена у Београду и да се оправдају злочини Виктора Томића које је у то време чинио по Срему.

Еуген Кватерник се изненада појавио у Сремској Митровици 3 или 4. септембра 1942. У његовој пратњи били су Драга Чубелић, његов лични секретар, и др Стјепан Крафт, фолксдојчер из Инђије, иначе државни секретар у Министарству прехране у Загребу, за које се зна да је био један од оних фолксдојчера који су тражили немачку војну интервенцију у Срему и стварање ВРП на челу са Томићем.

Друштво Крафта требало је Кватернику тог момента да би пред Еликером и осталим фолксдојчерима у Срему показао „јединство“ погледа на предузете „акције“, а и да у његовом присуству одржи конференцију о обезбеђењу летине са домобанским и усташким командантима, после неуспеле „Велике офанзиве“.

Прави смисао Кватерниковог доласка у Сремску Митровицу био је међутим сасвим другог карактера. Он је преко усташког конзула Никшића и Повереништва УНС-е у Земуну (где је седео мајор Рогоз) имао заказан поверљив разговор са једном високим гестаповским функционером у Београду. Неки говоре да се радило лично о СС генералу Турнеру.

После краћег задржавања у Сремској Митровици, Кватерник је истога дана отпутовао у Земун. Пратио га је само Драга Чубелић, али ни он неће присуствовати строго поверљивом разговору између шефа УНС-е и СС генерала.

О томе састанку зна се само толико да је одржан под конспиративним околностима на земунском мосту, у једном затвореном вагону, којим је допутовао СС генерал из Београда, са обезбеђењем, док је Кватерник ушао сам у вагон. Кватерник се у том вагону задржао дуже време.

Садржај тог разговора у целини Кватерник није саопштио ни једном од својих сарадника, па је највероватније да је са тим разговором био упознат једино Анте Павелић, по Кватерниковом поватку у Загреб.

Одлука да се Кватерник састане са СС генералом, шефом Гестапоа за Србију, није била случајна. Еуген Кватерник је са централом Гестапоа у Берлину сарађивао одавно још из времена „марсељског атентата“ и био је веома близак круговима око самог Химлера. Нарочито је био близак са СС-генералом Милером.

Те везе биле су продубљене током 1942. преко полицијског аташеа НДХ у Берлину Бранка Бузјака, Кватерниковог школског друга, преко кога су отишли на „специјализацију“ и неколико „унсоваца“, у неку гестаповачку школу, у северној Немачкој. Касније су чак њему долазили у Загреб и неки СС официри, који су му, у име др Милера, донели на поклон и неколико шмајсера специјалне израде.

Приликом састанка на земунском железничком мосту са СС генералом Кватерник је желео да ове своје везе искористи и убеди најодговорнијег Химлеровог повереника, на овом подручју, „да је акција ВРП-а уперена само против партизана и комуниста“. Томе је требало да послужи и поменути извештај ВРП-а, који је Свјежић послао Кватернику у Загреб.

Под изговором да треба заштитити летину у Срему Кватерник је истога дана, на повратку из Земуна, из Сремске Митровице назвао телефоном заповедника ц домобранског подручја генерала Ђуру Исера и његовог начелника штаба потпуковника Драгутина Хелбиха, који су аутомобилом дошли у Сремску Митровицу из Славонског Брода. Састанак између Кватерника, Исера и Хелбиха одржан је у просторијама ВРП-а у граду, а њему су присуствовали још и Виктор Томић, а делимично и Јакоб Еликер и Стјефан Крафт. Том приликом, иако је „велика офанзива на Фрушку гору“ већ, углавном, прошла (трајала је од 24. до 31. августа и у њој је учествовало око 20.000 непријатељских војника) договорено је да домобранске и усташке јединице остану и даље дислоциране у близини Сремске Митровице и у срезовима који граниче са Фрушким гором, како би на Томићев захтев могле одмах да ступе у дејство. Вероватно да је том приликом била договорена и војничка акција на Купиново, Јазак и Јарак, која је уследила 5. или 6. септембра 1942. године.

На другом делу овог састанка говорило се искључиво о осигурању жетве, односно о обезбеђењу целог подручја домобранским и усташким јединицама ради несметаног „откупа пшенице“. Тако је утврђено да се то осигурање посебно спроведе на подручја од Земуна до Сремске Митровице, јер је у овом делу Срема несигурност била највећа. Команда домобранског подручја узела је на себе да раз-

ради план осигурања, у којем су поред ши ив горског здруга учествовале и усташке јединице.

Еуген Кватерник је остао у Сремској Митровици свега два дана, укључујући и посету Земуну. То је био његов последњи долазак у овај град и тада је једном посетио и Казнени завод. По оном што је после те посете предузео Виктор Томић и Покретни преки суд, може се наслутити да је Кватерник обојици рекао да ће рад ВРП бити ускоро обустављен и да треба да „пожуре“.

То исто вече после састанка, Кватерник је са Крафтом и Чубељићем напустио Сремску Митровицу возом који је имао сам један вагон.

Хапшење Илочана

Ко је извршио масовно хапшење у Илоку, за време Томићеве „акције“ у Срему, било је спорно. Из исказа неких лица и рођака ухапшених, произилази да је Виктор Томић⇒ спровео и масовно хапшење у Илоку. Ово међутим није тачно. У ноћи од 3. на 4. септембар, за време тога хапшења, он је био у Митровици и руководио масовним убиствима на митровачком гробљу. Сам начин како је извршено хапшење у Илоку то потврђује. Јер, хапшена лица иису била ни са-слушавана ни злостављана, него су просто покулљена и спроведена у Сремску Митровицу. То хапшење је дакле спроводио неки члан Томићеве екипе у друштву са Бранимиром Ђиковићем, а главну је реч водио сам Ђиковић. Ухапшена лица била су проказана од усташке илочке организације. У табору је био састављен списак, а таборник Антун Матковић и Мирко Ковачић, били су главни састављачи. Последница је била да је 70 Илочана отерано у Сремску Митровицу у казониону.

Сумње нема да Томић није боравио у Илоку 3. и 4. септембра 1942. Ево убедљивог доказа за то, где се говори и које је лице, поред Ђиковића, дошло у Илок да хапси. Доказ се нашао у једном строго поверљивом извештају Томићевог заменика Октавијана Свјежића, Заповедништву Усташке надзорне службе у Загребу. Извештај је датиран са 3. септембром 1942. а у његовој тачки 6 стоји:

„Данас последије подне отишли су доктор Ђиковић и Вркљан (Иван — Д. Л.) у Илок да обаве договорено. С њима је отишло 18 извидника и 20 чланова припремне бојне из Хрватске Митровице“.

Овим се сваке сумње отклоњене. Сведоци су Ивана Вркљана, познатог сарадника Виктора Томића, заменили са његовим шефом. Но, овај извештај показује и ко је учествовао у хапшењу Илочана 3. и 4. септембра 1942. године.

Како је хапшење обављено? Наводимо оригиналне документе о овом догађају:

„3. септембра 1942. године похапшени су Срби у Илоку, а са православнима похапшени су и Руда Хорватовић, Драгош Барбарих, Пишта Тот, Филип Хадрав, Даворин Трстењак, Јаико Сомор и други. Ово хапшење извршио је Виктор Томић (?), који је тада дошао у Илок, мислим из Вуковара а у његовој пратњи је био неки Ђиковић, чиновник Жупског редарства из Вуковара. Они су са собом довели извештај бр. 1 од Жупског редарства у Вуковару, чија имена не знам.

У пратњи агената изашли су из аутобуса још пре уласка у Илок, те аутобусе оставили на друму који води за Шид, односно, дошли су по дану код среског начелства и тамо позвали председника општине и заповедили му да за 50 људи спреми вечеру. Своју пратњу, наиме агента са 3 аутобуса, оставили су, како је речено, на друму који води за Шид, вероватно да народ не би приметио њихов долазак. Агенти су са аутобусима ушли ноћу у Илок.

На тражење Ђиковића председник општине је одредио 10 мушкараца родом из Илока, који су ишли са агентима показивати станове и утврђивати индентитет лица која су агенти тражили. Хапшење је извршено ноћу. Сутрадан пре лодне је одређено која ће се лица пуштити кући, односно, пуштени су већ ујутро, а остали су око 10 сати пре подне 4. септембра са аутобусима, који су дошли из Вуковара, отпремљени за Сремску Митровицу. Том приликом отпремљено је око педесетак особа од којих се до данас вратило само 4-5, а за остале се не зна шта је с њима. Знам толико да су неки чланови породица одведених правили молбе на Жупско редарство у Вуковар, тражећи објашњење где се исти налазе, а као одговор добијали су да су стрељани у Сремској Митровици."

Овај сведок даље каже која су лица била одређена од председника општине да показују станове и куће лица која су требала бити ухапшена и да утврђују њихов индентитет. То су били;

„Јоца Абел, Антун Плетикапић-Иларијин, Иван Ференчевић-Јокач, Фрања Сарачевић, Иван Плетикапић-Ременар, Тома Шпољарић, Ивица Матковић, Стјепан Шимићевић, Ђура Чупић и Лаца Цицоковић.

Према ономе што ми је касније рекао бивши општински председник Јоза Карабек, осим њега и лица из жупског редарства налазили су се у среском начелству још чиновници истог начелства и неки чланови усташког стана. Нарочито је спомињао Туњу Матковића и Мирка Ковачића, истичући да је овај последњи нарочито говорио кога треба ухапсити. Поменуо ми је даље, да је постојала већ листа лица које треба ухапсити када је он тамо стигао.

Са мнош у кући становао је др Рогуља који је такође те ноћи одведен, па знам да су по њега дошла два лица, једно у цивилу а друго у усташкој униформи, лупали су код мене да отворим врата и када сам отворио, питали су за др Рогуљу. Овај је већ био устао и сам се јавио. Тада су са упереним револверима дошли до њега, везали га и одвели. То је било око 11 сати ноћу. Вани је било још неколико лица.

У вези са овим знам још да су кратко иза тога ишли у Сремску Митровицу да интервенишу Мирко Ковачић и Стјепан Салачко. Познато ми је још и то да је у Томићевој служби у то време био и Јосип Шкамрала-Фуртум..."

"... још пре Томићеве акције била је у Срему спроведена обимна акција против партизана у Фрушкој гори. Знам да је војска опкољавала са свих страна Фрушку гору, а из Илока да је суделовала усташка припремна бојна и чланови Културбунда.

Што се тиче поменутих припремних бојних, изјављујем да је то била војничка организација састављена од усташа и политичких усташких функционера. На челу је био заповедник Густав Ербер-млађи, а са припремном бојном је располагао усташки стан. У прво време становали су чланови припремне бојне код својих кућа, где су држали и оружје, а сакупљали су се на позив. У овој припремној бојни били су сви млађи и за оружје способни чланови усташке политичке организације из Илока, која је отприлике бројала 200 људи. Чланови ове припремне бојне најпре нису имали униформе, али су временом обучени у војничко одело и живели су у касарни. После неколико времена, припремна бојна је расформирана а чланови исте распоређени су у поједине усташке јединице, углавном у 6. усташку бојну, чије је седиште било некад у Вуковару, а некад у Винковцима. Заповедник 6. усташке бојне био је усташки сатник Иван Цвенић из Винковаца, затим неки сатник Белобрк, учитељ из Руме. После њега команду је опет преузео Цвенић... •

Одмах после стварања НДХ приступило се стварању усташке организације и за првог таборника одређен је Туња Матковић, а као главни организатори прве усташке власти у Илоку били су др Бранко Сушић, Јосип Шаринац, Јакша Мађаревић, Иван Хартман, Ђура Матковић и Мирко Ковачић, сви из Илока, који су остали на власти све до ослобођења, осим др Сушића, који је отишао у Загреб, а на његово место у јулу 1941. г. дошао је Влатко Филиповић као логорник. Мирко Ковачић и Ђура Матковић прешли су касније у усташку војску и отишли из Илока, а Иван Хартман је из Илока премештен у Вуковар".

Напомене је вредан и један податак о др Бранку Сушићу. Он је по занимању био судија и председник Среског суда у Илоку. Али оно што је још важније, Бранко Сушић је рођени брат Ловре Сушића, посланика на листи ХСС, изабраног у котару Слуњ, који је кад је Мачек

направио споразум са краљевском владом Драгише Цветковића (26 августа 1939.) поднео оставку на посланички положај успротивио се политици споразума и јавно напао Мачека и остало руководство ХСС као издајнике. У току рата Ловро је постао организациони секретар усташког покрета у НДХ.

Поред напред наведених усташких руководилаца у Илоку, као важније усташе истицали су се још и Густав Ербер-млађи, судија из Илока и његов отац Густав Ербер-старији.

Како су усташе извршиле хапшење у Илоку? О томе имамо још један оригинални документат:

„Почетком септембра 1942..године, баш када смо кречили кућу, видели смо предвече два аутомобила, а мало касније дошао је код мене Стева Нешић из Илока и рече нам:

„Зар вам је до кречења, а у Илок дошао преки суд!“

Ми смо били мирни, јер смо знали да ником ништа нисмо скривили и мислили смо да нам се не може ништа догодити. Мало касније изашао је пред кућу један наш комшија, па када је видео да стојимо пред кућом и да смо нашу кућу обојадисали, рекао је: „Гледајте је, нећете је дуго гледати!“

А кад сам ја запитала зашто, он је одговорио да би сакрио своје право расположење: „Па може киша да падне!“

Напомињем да сам том приликом видела да су поменута два аутомобила стала пред срезом, а мало касније видела сам кад су из среза отишла четири човека у кућу Јосипа Ковачића.

Ноћу око 10 часова, када смо већ били легли, чула сам ходање по дворишту, а мало касније неки непознати мушкарац, висок и добро развијен, осветлио је електричном лампом нашу собу и запитало:

„Да ли је ту Мирко Букинац?“

Ја сам одговорила да јесте, а онда је исти наредио да одмах устане и да се обуче. Када је Мирко устао, тај усташа је одмах везао руке моме мужу комадом жице, па га потерао пред собом. На моје запомагање зашто га везује кад није крив, исти је одговорио да „то није страшно, смрт ће му бити страшнија!“

Приметила сам да је у десном цепу имао некакав списак. Са једне цедуљице је прочитао: „Мирко Букинац, отац и син“, па ме је питао где ми је син, а ја сам му одговорила да нема сина. Тако је отишао без мога сина. У дворишту сам приметила више усташа, али никог нисам препознала, јер су били окренути леђима, а на улици, која је била осветљена, приметила сам Фрању Мајцена и Ивицу Матковића.

Остала сам будна и иза завесе гледала шта се на улици догађа, па сам видела када су одвели др Стеву Рогуљу, др Мандла са женом и децом, др Бранка Пауновића, Стеву Недића, Стеву Мирковића и

жену, Петра Талоша, Рудiku Хорватовића, Лазу Михајиловића, Илију и Стеву Убавића и Перу Трифуновића.

Око 4 сата изјутра видела сам празан камион како вози према Ловки, а нешто касније се вратио и у њему су се налазили неки Клешпиц и Алекса Стојановић. Знам да је осим ових био ухапшен др Гига Николић и више других људи..."

Кога је Видњевић још осудио на смрт?

Иван Видњевић је стигао са преким судом у Сремску Митровицу скоро једновремено са Томићевим ВРП и сместио се у прво време у просторије митровачког судбеног стола. Ту је остао док Томић није прешао „на посао" и започео са масовним убиствима на митровачком гробљу. Да би био експедитивнији и више при руци Томићу, Видњевић се тада преселио у казниону. Имао је свој уред у једној од просторија „младићке зграде" где је одржавао своје чудовишне процесе... Постоји заиста веома мало података о самим претресима у казниони, јер нема преживелих са тих суђења. Главни доказни материјал су једино „огласи" објављени од ВРП-а. Судићи по њима, изгледа да је за време Томићеве акције преки суд доносио пресуде само 2, 7. и 8. септембра 1942. године.

Првог дана суђења — 2. септембра 1942. Видњевић је осудио на смрт 35 лица, углавном, као штоће се видети из „огласа" ВРП-а, затвореника из Војке, Голубинаца, Шида и Белегиша. Међу њима су били из Војке: Илија Нинковић, Иван Ханцев, Милорад Грујић, Лазар Барјактаревић, Влада Кочијашевић Милош Тркуља; из Голубинаца: Милан Поповић, Ђока Белџин, Љубиша Опачић, Мирко Љубинковић, Никола Видовић, Душан Лепшановић, Ђорђе Вукајловић, Митар Опачић, Спаса Видовић, Душан Сечански; из Шида: Јосип Клајн, Остоја Кордић, Стеван Пајић, Цвета Степановић, Милан Аршић, Манојло Вршић, Паја Славујевић, Ђорђе Ширадовић, Милан Орчић, Шиме Татек, Борислав Милић, Спасоје Славујевић, Лаза Славујевић Стеван Бешевић, Бранислав Илић и Лазар Аршић; из Белегиша: Живан Мазињанин, Ђорђе Савин и Славко Небригић.

Оптужница Владимира Вранковића теретила их је да су активно помагали партизане.

Дана 7. септембра одржана су три суђења— Буковчанима, чија су имена већ објављена, Лежимирцима, Грабовчанима, Дивошанима, Нештинцима, Гретежанима, Свилошанима, Сусечанима и Кувештинцима, када су стрељани: Милан Станковић, Бора Мирковић, Рада Пејчиновић, Рада Марић, Павле Драгић Лаза Бајић, Душан Степанчевић из Лежимира; Марко Остојић Ђока Вуковић, Милан Весе-

линовић, Стеван Катанић, Бранко Гангић, из Дивоша; Миливој Бугарски из Буковца; Лазар Илић из Кувевждина; Сава Вукмировић из Гретега; Сима Лазич из Грабова; Душан Алексић и Мија Бранковић из Свилоша; Мичан Ђеран из Сусека; Даница Пајић Вера Пајић Марија Новаковић из Нештина и Станко Алимпић за којег није речено из којег је места.

Вранковић је изведене теретио за активно учешће у партизанским јединицама (1учети Фрушкогорског НОП одреда) и учествовању у борбама против домобрана и усташа, паљењу жита и давању помоћи партизанима.

Треће суђење, на дан 7. септембра 1942. године, било је становницима више сремских села, а међу њима су били из Лежимира: Андрија Радојичић, Сава Сремчић, Божа Бајић, Милан Жакић, Ђорђе Арсенијевић, Сава Милетић, Стојадин Ђурић и Светозар Руварац (овај последњи је из Кувевждина); Из Лађарка: Вељко Корица, Душан Живковић, Бранко Корица, Сава Витасовић; из Грабова: Лазар Андрић, Живан Пешић, Стеван Петровић, Лазар Петровић, Милорад Петровић; из Дивоша: Јован Гангић, Младен Субић, Ратимир Чекеринац, Живан Арсенић; из Шашинаца: Милан Станковић и Милош Аврамовић; из Шишатовца: Божидар Рибарић и Лазар Пармаковић; из Раковца: Ђока Грујић; из Сусека: Немања Рића и Стеван Мирчетић; из Гргуреваца: Добројвоје Станишић; из Чортановаца: Александар Сенковић и из Шуљма Милорад Мирковић

Осуђени су на казну смрти, јер су се, према оптужници, „прикључили партизанима и одметнули се у шуму“.

Трећег дана, 8. септембра, суђено је према објављеном „огласу“ групи затвореника у којој су били претежно Земунци.

Повлачећи се пред нашим јединицама, усташки полицајци у Вуковару на брзину су побацали у Дунав један део Томићеве картотеке. Ипак, спасен је добар део исте, па се могло утврдити да 8. септембра 1942. није одржано само једно суђење од преког суда. Суђено је већем броју лица него што је споменуто у „огласу“, па отуда и нејасноће у погледу судбине неких затвореника за које се зна поуздано да нису били пребачени у неки од сабирних логора после престанка рада ВРП у Сремској Митровици. Тако су, дакле, многе неизвесности остале без одговора.

Смрт без евиденције

Томић је у Сремској Митровици за масовно уништавање сремског народа имао једноставан али паклени план: из сваког места довести пред преки суд по неколико лица, а онда масовно стрељати

њихове суграђане! Но, бројност затвореника у митровачкој казниони избацила га је из колосека замишљеног плана. Била је то бујица људских живота, хиљада људи, чија смрт напречац није могла ни бити евидентирана. Томићев шеф одељења за идентификацију у сремскомитровачкој казниони, чиновник загребачке полиције Креч, био је претрпан „послом"... колоне приспелих затвореника нису могле бити благовремено евидентирание расположивим снагама ВРП и он је добио од месних власти око 15 службеника и службеница за испомоћ.

Ко су била та лица? Углавном службеници установа и неколико ученика из гимназије, па и три професора. Њима је једноставно наређено, а ученицима је дата чак и новчана награда да испуњавају картоне ухапшених. Што се тиче професора, њих је одредио тадашњи директор гимназије у Сремској Митровици, катихета Влада Месарош. Наводно, јер је било време када настава у гимназији још није почела. Критеријуми за све професоре, међутим, нису били исти. Саветујући се са логорником Крзмановићем, Месарош је добио тачну „директиву" кога ће послати да попуњава картотеку затвореника. У суштини тај посао није имао никаквих последица за нечију судбину нити је био добровољан... То је битно, а данас о документацији, која се односи на вођење картотеке у казниони, постоје тачно одређени увиди. Крзмановић је за неке професоре желео „компромитацију". Двојица од њих су чак били и халшени за време Томићеве акције. Питање је, дакле, било да ли се у таквој ситуацији смело рећи: не!

Чак ни тако бројна екипа ВРП није била доволна да „ажурира" евиденцију затвореника. Овде, у казниони, смрт је била бржа од сваке администрације! Томићеви иследници Отмар Шилд, Стјепан Блажековић, Иван Вркљан, Октавијан Свјежић (фришман), Ивица Шарић, Никола Францетић, Крешимир Шукл, Бранимир Ђиковић, Јосип Кнез, Никола Драженовић, Јосип Хајић, Станко Кањух, Божа Вернер, Андрија Јуратовић и други претворили су казнени завод у прави пакао.

„И сам Товинти је саслушавао— изјавио је Рудолф Ретл, управник казнионе у то време— касније пред нашим истражним органима. — Ја сам га видео како туче жилом где стигне скоро после сваког питања. Једном приликом, у дворишту, запитао је дактилографкињу: „Знате ли ко је највећи крволок у Хрватској?" — Када на то питање није добио одговор, сам је одговорио: „То је Виктор Томић! Али ви не знате зашто је то тако. Можда ћете тек касније сазнати!"

Време ужасне смрти

Где је Виктор Тимић убијао своје жртве? Ко су били његови саучесници? Његово „време смрти“ било је фиксирано: око 21 сат, а стрељао је изгледа сваке ноћи (било осуђено од преког суда или таоце) и како је касније утврђено дани стрељања на митровачком гробљу били су 30. август, 3, 4, 7. и 8. септембар 1942. године. Но, било је и других стрељања, али на другом месту — на лединама у близини казног завода и то 2. а највероватније и 6. септембра 1942. године. Ова стрељања представљају страхоте које се не могу замислити.

Све је почело копањем гробница. Митровачки редари разишли су се по граду и то по оним насељима где су становали углавном сиромашни људи и купили мушкарце средњих година и одвели их на православно гробље са лопатама и ашовима.

Како је то изгледало, остави нам је сведочанство Петар Радишић, један од оних који су скоро сваке вечери натеривани да копају гробнице или затрпавају стрељане родољубе.

„Станујем у колонији код румске малте. Ноћу, 30. августа 1942. тј. оне ноћи када су похапсили већину Митровчана, око 10 сати, дошао је на прозор моје куће Иван Цингели, малтар, његов брат Ђура и Фрањо Мајер, градски редар, те су ми заповедили да се смета обучем, узмем лопату или ашов и пођем за њима. То сам и учинио, а када су ме довели до малте, тамо је већ чекао велики аутобус, „марица“ и у њему је било 40 до 50 људи са лопатама или ашовима. Сећам се да су међу истима били Перко Окер, Андрија Симунић, Иван Марћан-Лисац, Андрија Сабо, Ђура Еределји, Андрија Хорвот, Миша Ревез, Андрија Палинкаш и Фрања Барт. Одвезли су нас на православно гробље. Два Цингела и Мајер, заповедили су нам да сиђемо из аутобуса те су нас отпратили, наоружани пушкама, до једне велике раке, сабили у буцак крај исте и наредили да ту мирно чекамо на заповест шта ћемо радити.“

Других дана копачи су купљени већ око 2 сата после подне. Неки од њих радили су овај посао више пута. Њима су се прикључила и нека лица за која је била донета одлука да се пуне кућама из казног завода. За време копања јама, на гробље је долазио Еуген Ђурић... Чак је и претио неким радницима да ће и они завршити у тим ракама, ако на време не буду ископане. По његовом примеру претили су и неки редари као што је Лука Пилиповић и други. Долазио је и Томић да види како „напредује рад“, а два пута су била и два немачка официра да прегледају раке.

Обезбеђење гробља за време стрељања обавила је хУ1усташка бојна, чији је командант био усташки бојник Антун Илић из Вуковара,

или митровачка припремна бојна, чији је руководилац био Мате Ци-пријановић и једно одељење домобрана под командом сатника Станка Врцибрадића.

Полазак аутобуса са жртвама најављиван је луцњем из пушака, па су тада паљене ватрогасне бакље и забадане у хумке поред раке.

Ево још једног аутентичног описа:

„Мало затим довели су се аутомобилом Виктор Томић, који је био веома крупан и развијен човек, затим Дидо Кватерник, који је био још виши али тањи, те Еуген Ђурић, којег сам од раније познавао. За ону прву двојицу су говорили: То је Томић!... Оно је Кватерник! Обојица су прегледали раке и бакље забодене у хумке. Но, још пре тога, на гробљу су биле усташе којима је Томић нередио да направе шпалир око гробљанских врата, где ће доћи аутобуси, па до гробница и да добро пазе ако неко покуша да бежи да га одмах убију.

Са Томићем су долазили и његови помагачи из ВРП-а и неки домаћи усташки „дужностници“ међу којима су препознати Мата Ци-пријановић, Андрија Крзмановић, градски начелник Фрања Бриндп, Мате Ковачић и Мата АмброзиК Са Кватерником је обично долазио Еуген Ђурић, каткад и неки немачки официри.“

Стрељање Шиђана

Тек што би Кватерник и Томић стигли на гробље, Оборском улицом су почели да стижу аутобуси... На њима су били запаљени само фарови, а унутрашњост је била мрачна. Заушављали су се пред гробљанским вратима. Тада се чула команда упућена усташама из припремне бојне: „Опседните аутобусе!“

Чим је ово извршено, из аутобуса се чула наредба: „Главе доле!“, а затим је у аутобусу упаљено светло.

Првог дана стрељања — 30. августа 1942. — на гробљу су стгла 4 аутобуса у којима је било око 200 људи, већином ИЈиђана...

Један очевидац овако описује тај приказ:

„Томић је издао заповест усташама нека воде десеторицу по десеторици кроз шпалир до раке, а ови су то и извршили. Видео сам да су људи били скинути, само су гаће на њима остале. Чим су дошли близу раке, под светлост бакаља, видео сам да су били модри по глави и телу... Пратили су их до гроба руку везаних жицом. Били су толико премлаћени и заморени да се нису противили, нити су јаукали. Мирно су ишли у смрт... Близу раке стојао је један усташки сатник, који је заповедио да се иза десторице затвореника поставе 10 усташа. Када је то учињено, заповедио је несрећницима да клекну на руб раке и дигну главе, а усташама да нишане. Одмах затим је командовао „Пали“.

Усташе су то извршавале из непосредне близине пушкама, па је од појединих жртава глава била напросто разнета, да су делови исте прелетали преко раке, где смо их нашли приликом закопавања

То је понављано неколико пута, десет по десет, па када су у том делу раке лешеве досегли висину земље, тај сатник је заповедао да усташе скоче у раку и развуку лешеве по истој и направе места за друге жртве. Они су то и учинили и при том су ножевима секли ноге као месари, где би завукли прсте и жртве вукли и слагали по раци..."

„Те прве ноћи, по мишљењу присутних копача, побијено је 149 људи за које су саме усташе рекле да су Шиђани. Ипак, један од Шиђана утекао је кроз гробље у канал, мада су усташе за њим осуле паљбу из пушака. Неки усташа Гашпаревић рекао је „Знам ја ко је тај што је утекао. То је неки гостионичар из Шиде!"

После се чуло да је тај препливао Саву и да му је у томе помогао неки Немац по имену Јаша Штранц, који му је наводно одрешио жицу и довео га до Саве...

Како усташе у предзадњем командовању нису опалили сви заједно, него је један опалио мало касније, то је Кватерника толико наљутило, да је те усташе одстранио и рекао: „Ових десет задњих, ја ћу да поубијам!" Кватерник им је зашао за леђа и неким дугачким пиштољем скоро наслонивши исти на потиљак, поубијао је тих десет задњих Шиђана. Када су и они били поубијани, добили смо заповест да их затрпамо, а претходно су их усташе угашеним кречом залиле."

Изјава једног преживелог

Ко је био онај Шиђанин који је успео да умакне усташком метку? Ево његове оригиналне изјаве коју је после ослобођења дао пред нашим властима.

„Зовем се Стеван Маријан, стално настањен у Шиду... Неколико дана пре Томићеве акције, у Шиду се говорило да ће бити велико хапшење Срба. Поводом тих вести, ја нисам ге ноћи спавао у свом стану. Пошто за то време није било никаквог хапшења, ја сам се вратио кући. Но, у ноћи са 28. на 29. август 1942. године, у МОЈ стан упале су усташе Ференц Береш, Стипе Бошњаковић, и још неколико непознатих усташа и одвели ме везаног у Среско начелство. Ту сам већ затекао 20 ухапшених Шиђана. Чим су ме довели поставили су ме у ходнику тако да сам био лицем окренут зиду. Једнога момента, ја сам мало окренуо главу, а један ме усташа одмах три пута ударио кундаком. Одатле су ме усташе одвеле у затвор. Тамо сам видео полумртвог Кузмана Славујевића а мало касније он је и умро. Усташе су сваки час упадале у затвор и одводиле људе на испитивање. Тамо су их

тукли. Толико су их тукли да их човек није могао препознати јер су били унакажени! Чим су их усташе вратиле у затвор, ту би их опет настављали тући. Сећам се да је страховито био премлаћен Стеван Пајић који је био на безброј места избоден ножем, а и Милош Ђорђевић, чије су руке биле поломљене од злостављања. Затим, Милан Грчић, Сима Татек и његова два сина... За све време док сам био у затвору, доводили су нове ухапшенике. Везивање руку било је са жицом, а жица је стезана клештама. Крвоток на рукама био је обустављен, а неки су од болова падали у несвест.

Ја се нисам хтео пријављивати на саслушање, а они ме нису позивали тако да у Шиду нисам ни салушаван. Када је свануло, истерали су нас у двориште и ту смо стајали, три по три, тако да смо један другом гледали у потиљак. Тако смо стајали све до два после подне. После тога су нас натерали да легнемо у дворишту. Чим су из дворишта изашла кола са лешевима, наредили су нам да седнемо. Усташе су нас све претресле и одузели нам ствари... а затим су нас постројили у два реда. Тада су у двориште дошле све усташе које су хапсиле. Међу њима сам видео Јозу Шука, усташког таборника, Франђо Маловића, Јашу Бачића и друге. Након тога су нас, једног по једног, издвојили из дворишта у аутобусе који су чекали напољу. Тако смо утоварени у три аутобуса и одвезени на жељезничку станицу. Ту су нас утоварили у теретне затворене вагоне. Колико сам тада могао да пребројим било је 137 ухапшених. Осим Шиђана, спроводили су усташе у Сремску Митровицу и људе из околних села. Чим само стигли у казниону, сви смо били затворени у једну собу. Колико сам тада могао установити у тој соби било је затворено око 220 људи. Ту су нам одрешили руке и, како смо приметили, убацили међу нас неколико шпијуна који су слушали шта говоримо. Дали су нам мало хране и рекли: „То вам је бели хлеб!”

Током дана ишли смо сви на испитивање. Том приликом сваки је дао своје име и остале личне податке. Сваки се морао потписивати на чистом папиру два-три пута. Истог дана одвојено је 19 лица из наше групе за које су рекли да ће бити таоци, а нас остале да ће пустити кући. Онда смо морали дати и отисак прстију. Те ноћи наредили су да један по један изађемо у ходник и да се скинемо скоро голи, то јест да останемо само у гаћама. Чим се неко скинуо, њему су руке биле везане на леђа, а затим смо били постројени опет три по три. С нама су били и ових 19, који су били одређени као таоци. Пошто су нас токо скинули и везали, наредили су нам да ту у ходнику сви полежемо потрбушке, а онда су нас стали тући и скакати по нама. Затим су нас отерали у двориште и утоварили у четири аутобуса. Са мношћу у аутобусу су били Илија Осмокровић, Рада Тиосављевић, Си-

ма Радивој, Милорад Тетек, Душан, Влада и Богдан Коларић, др Драгутин Грчић и други чијих се имена више не сећам.

Када смо стигли на гробље почели су да нас изводе 10 по 10 и постројавају у потиљак. Свуда око нас биле су усташе. Видео сам да је стрељањем управљао лично Томић, а уколико које лице није било стрељањем убијено, Томић је лично, накнадно, из револвера убијао те људе.

Када сам ја видео да су сви људи из аутобуса предамном стрељани и да никог не остављају, донео сам одлуку да бежим. Замолио сам Раду Тиосављевића, који је у аутобусу стајао иза мене да ми одрешу руке и он их је успео одрешити. После тога, ја сам њему одрешу руке, а затим сам почео да дрешим руке и Илији Осмокровићу, али су му руке биле чврсто везане, па нисам имао времена да их одрешим.

Када су позвали да из нашега аутобуса изађе првих 10 људи, први је изашао др Другутин Грчић, а ја одмах за њим. Чим смо дошли близу гробнице, од прилике око 5 метара испред исте, зауставио нас је један усташа да прегледа да ли су нам руке добро везане. Тог тренутка ја сам се окренуо да видим иду ли и остали. Усташа ме је одмах зарезао ножем. Но, како остали још нису долазили ја сам искористио прилику и почео да бежим. Усташе су пошле за мном и пуцале су стално, гонећи ме кроз гробље. Нисам се обазирао на то. Чуо сам само пуцање и кораке у трку. Како ме ни један метак није погодио, ја сам успео да дођем до Саве и препливам у Србију, где сам се наставио у Засавици. Тамо сам остао око годину дана, а затим сам поново прешао у Срем и ступио у партизане."

Дакле, о неком спасавању и помоћи од Јакше Штраица није било ни речи. То су биле само приче које је тада неко протурио међу Митровчане.

Смрт једне групе Шиђана, Голубинчана, Војчана и Белегишана

На дан 2. септембра 1942. године, стрељано је 24 лица... Када сам тамо стигао — изјавио је сведок Славољуб Туцић — затекао сам на гробљу десетину људи који су већ копали раке. Надзирали су их Лука Филиповић, Полих (из Лаћарка) и други митровачки полицајци. Пред поноћ су дошли шеф митровачког редарства Еуген Ђурић и Виктор Томић и прегледали раке. Тада нам је Ђурић рекао да оно што ћемо видети не смемо ником говорити. Јер, ко то буде урадио, мораће и сам да легне у раку!... Чим је аутобус са жртвама приспео на гробље, у њему су запаљена светла. Онда је пала команда: „Хајде

један!" Жртве су једна по једна прилазиле раци. Овога пута за сваким је ишао по један усташа. Када је први доспео пред раку, Томић је викнуо: „Аскери, чините своје!" Тог тренутка усташа — пратилац је гурнуо жртву у раку. Чуо се само потмули удар палог човека. Усташа у раки, са револвером у руци, показао је жртви где да легне потрбушке, а онда је клекнуо на њу и испалио метак у потиљак. Тада је Еуген Ђурић контролисао „рад" и, кад му се учинило да неко од стрељаних није мртав, пуцао је из револвера у јаму. То исто чиниле су и четворица усташа, који су газећи по телима ликвидирали само рањене људе.

Убијање је трајало свега један сат, а када је све било готово, полицајац Гргић је наредио присутним радницима да донесу канте са кречом, па је врели креч сипао по стрељанима. Из јаме се чуо крик: „Јао, мајко моја!" Доле, међу стрељанима мицало се једно тело. Гргић је тада просуо и другу канту креча на непознату жртву, а онда је наредио да се рака затрпа. Један од радника приметио је: „Како да затрпавамо кад су неки још живи?" Гргић је скочио као опарен и викнуо: „Ко је то рекао, мајку му његову?"

Заплашени радници почели су брзо насипати гробницу земљом. Но, још дуго после тога чуло се јаукање испод дебелог слоја земље.

Усташе које су те ноћи убијале говорили су међу собом да је величина стрељаних међу тих 24 била из Шида. Највероватније је да се радило о Шиђанима и Голубинчанима које је преки суд осудио 2. септембра на смрт. Међу њима је, као што се види из „огласа" било и неколико Белегишана и Војчана.

Да ли су тога истог дана на Митровачком гробљу стрељани и родољуби из Вишњићева? Сведок Радишић очевидио није затрпавао гробницу 24 Стрељаних родољуба 2. септембра на гробљу, јер се после масовног стрељања Шиђана у његовој изјави не спомиње стрељање.

„Једне или две следеће вечери (од 30. августа) — изјавио је Радишић — није било убијања, односно нису нас звали на затрпавање а онда су нас опет око 10 часова увече истим аутобусом одвезли на православно гробље. Код тог другог затрпавања (дакле један-два дана касније) присуствовали смо убијању 250 људи за које су усташе говориле да су из Вишњићева. Начин убијања био је мало измењен тако да су несрећници морали ићи један за другим до раке, а код раке су стајали са стране, на сваком крају по један усташа. Жртве су ишле према једном и другом, а они су их гурали у раку и заповедали да клекну до онога који је већ убијен. У самој раци била су двојица усташа који су парабелумима убијали људе у клечећем положају. Чим се ред убијених испунио, жртве су опет по реду морале да кле-

кну и тако се гробница пунила мртвим људима поређаним као сардине".

„Смрт свима вама!"

На дан 3. септембра 1942. извршено је најмасовније стрељање сремских родољуба на православном гробљу у Сремској Митровици. Усташе су тога дана убијале на пет заједничких гробница. Један за другим на гробље је дошло 18 аутобуса пуних жртава.

Чим су на стратиште стигла четири прва аутобуса, Томић је наредио: „Јамари напред!" Истог тренутка 8 усташа зграбило је претучене жртве, гурајући их према ракама.

Крвници су већ били приправни, па када је жртва пала у раку, чуло се како усташе говоре жртви: „Устани, шта се измотаваш? Шта се шапиш? Хајде лези! Ту лево... Још мало лево! Лези поред овог ту..."

Када је рака била пуна, нове жртве су напросто набијане на стрепане. Усташе су о свему овом говориле као да воде обичне разговоре.

Жртве су биле потпуно босе и у гаћама, а међу њима је било и 5 жена (девојака од 17 и 18 година) само у доњем вешу. Али, у том ужасном покољу, чуо се и револтиран глас једне од жртава. Митровчанин Крста Беловић, кројач, имао је смелости да усташама на рубу раке викне у лице: „Смрт свима вама!", а усташе су притрчале и убиле га одмах.

Кад би наилазио неки пунији човек, крвници су се о њега отимали и тражили од јамара: „дај тог дебелог мени!"

Из рака је допирало стално роптање и крчање. Присутни су имали утисак да је „земља жива"! Гробљем се ширио неугодан мирис зноја и крви, а копачи су приликом закопавања приметили да су се жртве знојиле од тешких мука. Многи су били заклани... Крвник коме није успело да убије жртву првим метком, клао је ножем! Те језовите Нотп на митровачком гробљу убијено је 600 сремских родољуба. Разумљиво је да су многи још били у животу када су усташе преливале њихова тела кречом пре закопавања.

„Међу жртвама те вечери препознао сам Пају Стојановића, Милана Друљина, Лазара Константиновића, Милана Паклара, Славка Костића, Бранка Зарина, Свету Лукића, Гојка Веселиновића, Симу Белића и доктора Будисављевића..." — изјавио је сведок Милан Галогажа, који је такође био доведен на гробље да затрпава гробнице.

„Те ноћи — изјавио је Славољуб Туцић — стрељани су људи из Лежимира. Међу њима сам препознао мога брата Милана Туцића,

Нику Возаревића, Данета Марића, Милорада Марића, Проку Марића, Морак Марића, Ивана Марића, и још неке Мариће, међу којима и Драгу Марића — Бајицу. По моме мишљењу те ноћи убијено је око 600 људи... било их је и из Грабова, Сусека и других места".

Сведок Радишић такође тврди „да је те ноћи побијено око 600 људи из Лежмира, Грабова, Баноштора, Манђелоса, Лединаца и још неких фрушкогорских села", а сведок Туцић, тврди да је тога дана на гробљу копао раку два метра дубоку и 10 метара дугачку и широку и да је једног тренутка код копача дошао лично Еуген Ђурић и запитао: „Може ли ту да стане око 2.000 људи?"

У тој групи, дакле, стрељан је велики број Митровчана и становника фрушкогорских села.

Стрељање Шашинчана, Јарчана и Румљана

„Следеће вечери (4. септембра 1942.)— изјавио је Радишић, — опет смо на исти начин одведени на гробље и присуствовали убијању 300 људи за које су усташе говориле да су из Јарка, Шашинаца, Руме итд. Када смо исте затрпавали, чуло се под земљом да су људи још били живи. Ђура Ердџи ми је причао да га је један несретник молио да га убије, пошто га метак није погодио и да се он звао Милан Станковић из Шашинаца. Ердџи није могао да га види у мраку нити је на било који начин могао да му помогне, јер су усташе стално наређивале да се земља брзо набацује... Међутим, једне од следећих ноћи — тврди даље сведок Радишић, у две од највећих гробница (једне код капије,, а друге преко пута канала) побијено је преко 1.300 људи. Међу њима је било Митровчана, Лаћараца, и из неких других места. Препознао сам овдашњег економа Живка Радованова који је био крупан човек. Када је на гробљу опазио неког сатника (Антон Халаса из Вуковара) за кога се говорило да је молио да га спасе, јер није ништа крив, а Халас је становао у Радовановој кући, тог тренутка један усташа, који је стајао ту код раке, узвикнуо је: „Хајде ти мени овамо!" Када су Живка дотерали до раке, тај га је усташа и убио.

Међу жртвама сам препознао и овдашњег крзнара Црњаковића и његова три сина, затим Јову Будошана, Бранка Јовановића — Исајлова. Исајлова није метак смртно ранио, па се почео уздизати из оних којих су били побијени. Када је то приметио Ђура Ердџи, запитао га је ко је он. Бранко је тада реко да је Митровчанин и да се зове Бранко Исајлов. То је чуо и Виктор Томић и рекао: „Ех, живео, сад ћеш добити!" Затим је један усташа ускочио у јаму и заклао га".

Следећих дана, 6, 7. и 8. септембра 1942. стрељани су родољуби из свих места а највише из Земуна. Једне од тих ноћи, по сећању

сведока Петра Милошевића, убијено је и једно дете од свега 10 година:

„Нарочито је дирљив случај био једног дечака од 10 година који је прилазио раки наг, и када су га довели до раке, а он видео да ће га усташе заклати, тужно је вриснуо: „Јаој, немојте ме заклати!“ Ове речи нису коснуле усташког целата већ је нож само севнуо и зарио се дечаку у потиљак.“

„Убиствима на православном гробљу у Сремској Митровици редовно су присуствовали Виктор Томић и Еуген Ђурић, који су увек били први на гробљу. Виђао сам сваки пут и Андрију Крзмановића, Николу Мацканића, полицајца Краљевића, Милана Гашпаровића, Мату Ципријановића, Вилима Амброзића, Ивана Франића, затим градског начелника Фрању Бриндла, Мату Ковачића и др Карла Хелбиха... Но, било је ту још много усташа и скоро сва полиција, али им свима не знам имена...“

Поменути сатник, који је становао код Живка Радованова, био је у домобранској униформи, ниског стаса, крупних очију, сувоњав, црн и обријаних бркова. Остали другови, који су са мношвом затрпавали, говорили су да га је Живко често возио на његов захтев својим каруцама.

Видео сам и то како су усташе једног немоћног старца, који је био пао под аутобус, гурале до раке и бајонетом натакнути у пушку боли, иако их је он молио: „Немојте децо старца убијати!“

Међу жртвама могло је бити и до 20 жена. Њих су усташе када би се приближиле раки, хватале за косе и бацале у раку, а онда су их тамо убијали или клали.

Видео сам и да су усташе, које су стајале поред раке, ножевима боли жртве у ребра и трбух, па после гурали у раку! Као што сам рекао, жртве су биле мирне, а усташе нарочито кољачи — скакали су из раке до неких балона пуних вина, за које су говорили да је из подрума Бранка Томића, те су из истих пили, да се после тога је преданије прихватају свог крвничког посла, додајујући жртвама: „Ако Стаљина нова гардо, ви волите црвено, сада ће вам и бити црвено!“

Све то што се збивало, бивало је тако страшно да смо сви ми радници од страха дрхтали целе ноћи "

Ко су били кољачи — аскери?

Постоји једно веродостојно сведочанство које је дао Шпиро Димитровић, пензионисани поштански чиновник, које дословно гласи:

„Моја кћерка била је удата за Павла Татића, столара из Сремске Митровице. Она ми је 28. августа послала телеграм да одмах дођем

у Сремску Митровицу по децу, јер је „Павле тешко болестан“. Чим сам примио брзојав, ја сам се одмах упутио у Сремску Митровицу, где сам стигао 1. септембра. Тада ми је кћерка рекла шта је у ствари, тј. да је њен муж Павле затворен. Истога дана отишао сам на станицу да купим цигарете и тамо видео 4 напита усташе. То су били Влахотин, (Никола) Мијо Маровић, Матак механичар, и Антун Главан, сви из Дубровника. Знао сам их све добро, као и они мене. Питао сам их шта раде овде у Митровици. Они су ми одговорили где они долазе, тамо трава не расте! Са њима у друштву био је и Мишко Магдић, гостмоничар на жељезничкој станици који ми је рекао да је он с дотичним хапсио по Митровици. Након кратког разговора са њима, они су пошли са станице поздравивши ме са „Спремни“. Влахотин је завршио фратарску школу у Дубровнику и имао је велику матуру, а када је створена НДХ, отишао је у Загреб.

Мијо Моровић, исто је имао матуру, а у Дубровнику је био неко време таборник или логорник. Бркан је био полицијски чиновник у Дубровнику, а у Томићевој екипи био је усташки потпоручник. Ангун Главан је био по занимању механичар и по Дубровнику се говорило да је био један од првих који су у Рудинама код Дубровника стрељали Србе и Хрвате. Матак је такође био механичар у Дубровнику, а успостављањем НДХ постао је усташа, па је из Дубровника отишао у Загреб.

Дотични су ми у свом пијанству причали како су убијали у Сремској Митровици... Мој зет је том приликом био убијен, а моја кћерка, која је била школска другарица са Мијом Маровићем молила га је да јој спасе мужа, али он није хтео ни да чује".

То су, дакле били неки од Томићевих кољача на гробљу у Сремској Митровици. Ту не треба изоставити ни потпоручника Прпића, ни усташу Крегера из Винковаца.

Изјава Венделина Вилхамера

Хапшењем у Сремској Митровици и масовним стрељањем становника Шида 30. августа и великог броја становника из целог Срема започела је такзвана „Друга фаза“ масовних злочина Виктора Томића. О тим хапшењима постоје оригинална сведочанства на основу којих се може реконструисати ова злочиначка делатност окупаторско-квислиншке власти у Срему. Нарочито досијеа ухапшених немачко-усташких злочинаца и њихова саслушања откривају безброј појединости о којима се мало знало. Но, било је и других сведока, који су догађаје у Митровици видели из једног другог угла. Рекло би се

„имајући у виду прошлост и будућност“, а били су по пореклу Немци из ових крајева.

На саслушању пред нашим органима Венделин Вилхамер, дугогодишњи службеник једне фабрике у Сремској Митровици изјавио је дословно:

„Тек у ноћи од суботе на недељу (29. на 30. август 1942.), онда када је извршено масовно хапшење у Сремској Митровици, некако после поноћи зазвонило је звоно и на мојим вратима. Пред њима је стајала група од 6 до 7 лица. Међу њима сам препознао Мату Ципријановића и Милана Гашапревића, писаре код адвоката Гвоздића Тражили су градског сенатора Јову Мединца, али су погрешили адресу. Када су видели да су погрешили извинили су се и отишли. Тек сутрадан дознао сам за проведена хапшења. О томе ме је прва обавестила домаћица Светислава Антоновић. Она ме је молила да се заузмем за њеног послодавца и рекла да су у аутобусу, којим је одведен Антоновић, били такође Славко Месаровић, Славко Рајић и још нека друга лица. После ње, код мене је дошла супруга трговца Владимира Михајовића и рекла ми да је и њен муж ухапшен и одведен. Ја сам после тога, око пола 11, успео да уђем у усташки логор, где су се налазили др Јакоб Еликер, др Кин, саветник немачког посланства и још један човек у немачкој униформи. Иако нисам познавао никог другог осим Кина, који је код мене долазио у фабрику службено, ја сам одмах почео да протестујем против хапшења невиних људи у Сремској Митровици. Др Кин је на то повишеним гласом одговорио, да се не мешам у њихове ствари, да они врло добро знају шта раде и да ће ме, ако не престанем викати, ставити у концентрациони логор, или уза зид ... И Еликер је протествовао, али је Фердинанд Гаштајегер био пасиван. Мислим да сам у логору препознао и Јакшу Ковача и Андрију Крзмановића.

Ишлазећи из логора, срео сам једног немачког капетана, на вратима, који ме је питао зашто лармам. Рекао сам му о чему се ради. Онда ме је он питао ко сам и како се зovem. Кад је прочитао моје име рекао ми је да је добио собу на стан код мене, да ће доћи после подне да се одмори и да ће ме онда детаљно саслушати по тој ствари, па чак и пружити помоћ ако је то оправдано.

После подне око два сата дошао је Стиве и питао ме која су то лица која су невинно ухапшена. Ја сам исписао на комаду хартије име свих лица за која сам чуо да су ухапшена, а то су Славко Месаровић, Славко Рајић, Светислав Антоновић и Влада Михајиловић. Стиве (један од руководиоца Гестапоа у немачком посланству у Загребу) ми је обећао да ће се заузети. Стивеу је било име Карло и имао је око 30 година. Он је интервенисао код Томића, што знам по томе јер

ми је рекао да тог дана с њим има састанак, да ће још тога дана ствар уредити и да ће сви бити пуштени.

Како су се ствари даље развијале Вилхемер наставља: „Карл Стиве је преноћио тога дана у моме стану, а сутрадан је отишао у непознатом правцу. Вратио се после неколико дана с намером да код мене преноћи, али је из мени непознатих разлога предвече отишао Том приликом ме је питао да ли су моји пријатељи пуштени. Ја сам потврдио и захвалио се. После неколико дана, Стиве ме је назвао из Загреба и упитао да ли се у међувремену можда мојим пријатељима нешто десило. Рекао сам му да није, а он ми је објаснио да је хтео само да провери и да ће за неколико дана поново доћи у Сремску Митровицу”.

Јасно се из овога дела цитиране изјаве види да је утицај немачког лосланства и његових представника итекако био велик код усташких власти. То указује на неминовно постојање договора између немачке команде и усташке попиције.

„Видећи шта се даље ради — изјавио је даље Венделин Вилхамер — ја сам следећих дана отишао код „Ортскоманданта”, а мислим да се звао Ритенбергер, немачки виши официр, који ме је љубазно примио, али ми је рекао да ништа не може учинити, јер је сва компетенција пренета на официра за везу (Патберга) који треба да стигне. Тај је стигао, мислим сутрадан, па сам ја покушао да дођем до њега. Он је имао уредске просторије у апотеци Јоце Гргура. Покушао сам у више махова да дођем до њега, ла ми је то коначно и успело. Ја сам му рекао због чега сам дошао код њега и показао му листу имена чије ослобођење тражим. Било их је 21. Цело време он је био осоран, али како сам ја био упоран, он ме је запитао ко су ти људи и, најзад, рече да ће се заузети за Миленка Јовановића

Кад сам му ја рекао да се заузме и за два његова сина, он ми је одговорио да ће се за старога заузети, али за млађе неће, јер млађи уопште не могу бити пуштени. Ја сам тада интервенисао и за Панту Репација и он је био пуштен...”

Миленко Јовановић је у то време био књиговођа у истој фабрици у којој је годинама радио и Венделин Вилхамер. Мотив његовог ослобађања био је „неопходан за рад у предузећу”. Официр за везу, у ствари представник 1-стапоа прихватио је само „пословну неопходност” и обећао ослобођење тада педесетчетворогодишњег Миленка Јовановића, док за младе његове синове, Угљешу који је имао 23 и Милоша који је имао 21 годину, није могло бити ни говора.

Остаје чињеница да је официр — гестаповац интервенисао за оца, а за синове није. И када су оцу — Миленку Јовановићу саопштили да је слободан, он је одмах запитао шта ће бити са његовим сино-

вима. Усташки агент му је саопштио да му синови неће бити пуштени кући.

„Онда и ја остајем са њима!" — одговорио је Миленко Јовановић.

Сва тројица, Миленко и његови синови Угљеша и Милош, стрељани су на православном гробљу 3. септембра 1942. године. Умрли су достојанствено са хиљадама сремских родољуба.

Велике локве крви

Никола Годић, угоститељ, у време масовних убиства у Сремској Митровици 1942 био је управитељ тадашњег хотела „Викторија" (пре рата се звао „Српски дом", а после ослобођења „Хотел Парк") и имао је прилике да у ресторану види више функционера Покретног преког суда и с њима разговара. Његова изјава, коју је дао после ослобођења, је веома занимљива:

„Пар дана пре него што је почело хапшење у Сремској Митровици — изјавио је Годић — имао сам прилике да разговарам са тужиоцем код Покретног преког суда др Владимиром Вранковићем. Наиме, тих дана се осећало да се спрема нека акција, јер је у Сремску Митровицу дошло много усташа са стране и велик број аутобуса на којима је стајало да су власништво загребачке општине. Приликом обављања моје службе, запитао сам Вранковића да ми каже искрено, јер сам га од раније познавао као госта наше кафане, шта се то спрема. Он ми је на то одговорио: „Ја, драги мој, ништа се не бојте! Ништа вам се неће догодити чим докажете да сте католик!"

Из Вранковићеве изјаве било ми је јасно да се неће догодити ништа добра за нас Србе. Већ ту прву ноћ нисам мирно спавао, јер су аутобуси крстарили нашом улицом; лупало се на врата, викало и заповедало: „Отварајте врата!". Када је неко око 4 сата изјутра закуцао на моја врата и наредио „отварајте", у собу су упале четири усташе и један редар из полиције. Један од њих, који је у руци држао некакав списак, наредио ми је да одмах пођем с њима. Заједно са мном, ухапсили су и мог нећака од 15 година, стрпали у аутобус који је продужио до куће берберина Нешковића (Милана, стрељан на гробљу), па су и њега ухапсили. Дошли су до куће Јанковића, где су ухапсили Богдана Јанковића, дечака од 15 година, затим до Данила Марковића, Војина Радмановића и његовог сина Ненада (стрељани на гробљу), Стеву Агићеву, пекара (стрељан на гробљу), Тошу Поповића, фризера и друге. Одвели су нас у зграду полиције, где су нас постројили два по два и почели нас немилосрдно тући.

Ту су нам пописали имена, а у ходнику полиције чекали смо док нису покупили и друге Митровчане, а тада су нас све отерали у аутобусе. При изласку из зграде видео сам Виктора Томића... који је иронично добацио када смо пролазили поред њих: „Ево ти твога колеге!“ — показујући на једног старијег човека (Владу Игњатовића) који је некада био шеф полиције у Сремској Митровици. Пратило нас је 10 усташа у шлемовима и тукли су нас, добацујући „Хајде марво комунистичка!“. Поједине су терали да певају, а један од усташа извадио је бајонет и ударио Стеву Агићевића у лице да му је одмах сукнула крв.

Када смо стигли у казниону, опет су нас пребројавали, па су нас сместили у подрум. При уласку у подрум, са сваке стране стајале су четири усташе који су нас тукли ногама и кундацима. У подне су нас извели у двориште и поново нас пописали. Било нас је сто тридесет и девет, а приликом узимања генералија стално су нас питали да ли међу нама има неки Хрват, да ли католик или неког у усташама! По соби, на подовима виделе су се велике локве крви. Рекли су нам да је то од Шиђана. За све то време зградом је одјекивало потмуло ударање и псовке. „Цркни мајку ти српску“, или „Мајку ти комунистичку“. Чуо сам јаук и запомагање жене у порођајним мукама, која је викала „дајте ми бабицу!... Дајте ми воде! ..

Пребачен сам касније у једну другу просторију. И она је била сва у крви. После два дана, појавио се Виктор Томић, један усташки официр и много усташа и агената. Један је почео да чита списак имена Митровчана. Били смо подељени у две групе. Том приликом прочитао је око 60 имена. Одвојени су чекали до предној у ходнику Чуо се жагор и батинање. Ми други остали смо да чекамо судбину. Направио сам омчу од марамице да се обесим. Ту у казниони је био заједно са усташама и Стеван Кукољ, који је узимао генералије, а обишао нас је и свештеник Антун МариК који нам је говорио како нам се ништа неће догодити и да будемо без бриге. Осмог септембра отерали су нас неколико Митровчана да копамо нове и затрпавамо старе раке у којима су се налазили лешеви стрељаних".

Митровчани стрељаки од 2. до 8. септембра

На основу имена стрељаних на сремскомитровачком православном гробљу, или убијених у Казниони у Сремској Митровици, могло се утврдити да су на том списку били следећи Митровчани (сем оних 25 који су ослобођени): Стеван Бараксадић, Крста Баловић, Рада Беољански, Лазар Београдац, Аца Беољанин, Стева БелиК Павле Били[^], Гавра БогиК Ђорђе Богдановић-Карабан, Коста Брезовац, Јован Бу-

дошан, Стева Веса, Гојко Веселиновић, Персида Веселиновић, Стеван Вревић, Немања Вујадиновић, Александар Бујашковић, Вукашин Вуковац, Ненад Дабић, Стеван Даничић, Радивој Даничић, Милица Девећ, Трива Девећ, Милош Девећ, Стеван Девећ, Урош Девећ, Лазар Декански, Ђорђе Доронтић, Станко Дрекић, Урош Дрекић, Милан Друљин, Јован Дукић, Никола Ђаковић, Бошко Ђорђевић, Коста Живковић, Бранко Зерин, Ђорђе ЗариК Бранко Зорановић, Живан Ивановић, Влада Игњатовић, Ђока Илијин, ЈЂубомир Илијин, Сима Јанковић, Љубоја Јаношевић, Љубомир Јевремовић, Илија Јекић, Велимир Јелић, Гизела Јовановић, Павле Јовановић, Милан Јовановић-Исајлов, Миленко Јовановић, Угљеша Јовановић, Милош Јовановић, Паја Јовановић, Славко Јовичић, Лазар Кљајић, Сава Кнежевић, Никола Ковачевић, Милош Ковачић, Петар Ковачић, Лазар Константиновић, Стеван Кородић, Стеван Косанић, Славко Костић, Сава Костић, Ђорђе Крестић, Стеван Кристић, Милан Кулачанин (и његов шегрт чије име не знамо), Андра Лазић, Недељко Лазовић, Боривој Лазовић, Светозар ЛукиК Тоша Мандић, Стеван Марјановић, Бранко Мартиновић, Светозар Матић, Лазар Матић, Никола МатиК Бошко Матић, Никола (Миливоја) Матић, Јован Мединац, Велимир Мединац, Ђорђе Мијатовић, Лазар Мирић, Петар Мирковић, Бошко Мојић, Васа Ненадовић, Јован НенадовиК Милан Нешковић, Боривоје Нешковић, Сава Николић, Воја Николчић, Душан Николчић, Милорад Обрадовић, Милан Павловић, Милан Паклар, Драгољо Поледица, Павле Поповић, Милан Продановић, Гавра Продановић, Милан Пувача, Живко Радованов, Никола Радојевић, Петар Радојевић, Сава Радојевић, Обрад Ракић, Петар Ракић, Ђока Савић, Живојин Сегедски, Миленко Симоновић, Стеван Спајић, Стеван Сремчевић, Радивој Стајић, Немања Стојанови^, Паја Стојановић, Влада Стојковић, Жика Субић, Коста Теодорови^, Драгомир Теодорови^, Васа Тимотијевић, Војин Ђорић, Богдан Ђураковић, Стеван Увалић, Стеван Угарковић, Иван Црњаковић, Радослав Црњаковић, Миленко Шевић, др Сава Шијак, Влада Шијатовић, Петар Шимуновачки, Стеван ШишаковиК

Прво стрељање на православном гробљу извршено је 30. августа 1942. али је међу стрељанима тога дана мали број Митровчана. Они су углавном стрељани, као што ће касније бити изнето, каснијих дана. За то време, што ће се видети из цитираних изјава саучесника и очевидаца — затвореника који су преживели — сви су били подвргнути ужасним мучењима. У томе је предњачио лично Виктор Томић и његови иследници Стјепан Блажековић, Никола Францетић, Крешимир Шкуљо, Иван Вркљан, Бранимир Ђиковић, Никола Драженовић, Јосип Кнез, Јосип ИванагиК Јосип Хаић, Станко Кањух, Ивица Сарић, Божа Вернер, Иван Крмпотић и још неколицина агената.

У сваком случају наведена лица стрелзана у раздобљу од 2 септембра 1942. до 8. септембра 1942. на сремскомитровачком православном гробљу везе на „ледилама“, или убијана у казниони, нису имала никакве везе са „црвеном помоћи“. Ово масовно убијање је била само последица и захтев тајне директиве, коју је Павелић дао Кватернику и Томићу, на састанку у Загребу.

Хапшење и терање у логор Јаменчана

Јамена, село у шидском срезу, имало је пред други светски рат с око 2.500 становника, 80 одсто Срба и 20 одсто Хрвата. Злочини Виктора Томића и његових усташа захватили су и становништво Јамене. Захватили су га у почетном и завршном делу свога дивљачког махнитовања, али са највећом тежином и драстичношћу. Прво су похапсили и у логор Јасеновац отерали све јаменачке Цигане (Рома), о чему је већ било речи. Али кад је неупућени свет у Јамену помишљао да је с тиме ствар свршена и да је то хапшење уследило као последица четничког масакра над хрватским становништвом, којег је извршила један група четника из Босне, крвава драма је тек долазила. Немачко-усташка машина смрти, која је хуктала Сремом, приближавала се и Јамени. Вести о немачко-усташким злочинима у Срему, стизале су и у Јамену. Не може се рећи да је то Јаменчање изненадило. Ни Јаменчани се нису могли отети слутњи да и код њих може да се деси оно што се десило у Шиду, Босуту и многим другим ближним и даљим местима. Тадашњу атмосферу у Јамену доста верно су забележили аутори Монографије Јамене, Сениша Михајловић, Душан Солаковић и Сима Томенти. Они пишу:

„Био је то осми (у неким документима стоји 7.) септембар 1942. године, дан који ће преживели памтити по свирепости и мржњи...

Цео народ Јамене осећао се мучно, сви људи су били у суморном очекивању нечега страшног, неизбежног и незамисливог... Али нико се не склања, не бежи у неизмерно богатство шума. Сви слуте зло а ипак, крајичком свести, верују да се не може у бесконачност гонити недужни свет, часни људи, само зато што су друге народности и вере.“

Злочиначка банда Виктора Томића и у Јамени је поступила онако као и у многим другим местима, пре и после Јамене. Најпре је блокирала саму Јамену, па онда отпочињала са хапшењима и убиствима. У већ поменутој Монографији Јамене, аутори то овако описују:

„Такозвана домобранска „вражја дивизија“, до зуба наоружана пушкама, митраљезима и са два топа, као да полази на далеки источ-

ни фронт, а не против голоруког народа, заокружавала је у широком кругу Јамену. У помоћ им притицаше и усташе из околних села. И сва та крвава, нељудска, мржњом испуњена солдатеска, устремила се на народ који је мирно живео на свом прадедовском огњишту, обделавао поља, ту се рађао, ту му гробови предака..."

У овим хапшењима и блокади учествовале су и усташе из Јамене. Њима ништа није сметало што су пре рата, многи од њих, сарађивали, са онима које сад хапсе, у Удруженој опозицији. Штавише, они су те ноћи и направили спискове лица које ће сад ухапсити. Нарочито су се у овоме истицали усташки руководиоци у Јамени Јакша Матаковић, усташки таборник и његови заменици Андрија Дикшић и Никола Алексић. Најзад, Јамена је блокирана. На улазу у село од Рачиноваца постављена су два топа, а на осталим улазима митраљеви. У том моменту активирала се и усташка олштинска власт. Добошем је наредила становништву да сви мушкарци од 15 до 70 година морају доћи у црквену порту. Таква наређења у то време говорила су да је зло отпочело. Не зна се само какво и колико ће бити? Шапат по домовима: „Шта нас чека?" Али, није се на одговор морало дуго чекати. Трака злочина је отпочела. Не зна се само колико ће бити дуга! Већина становника је већ сазнала да су опкољени и то двоструко: оружјем и мржњом. У Монографији Јамене о томе је забележено:

„Недуго после наређења, у порту притицаше Срби и понеки Хрват, што је била јефтина и лукава замка за Србе јер, ето, и Хрвати долазе, неће се догодити ништа страшно".

Сакупљање становништва није дуго трајало, нешто више од једног часа. Порта се брзо напунила људима. Хрвате одмах издвојише и пустише кућама. Српски део становништва јака домобранска стража претерала је у зграду основне школе. Ту су провели целу ноћ. Сутрадан се метод окупаторских злочинаца нешто изменио. Домобрани су зашли по кућама и истеривали оне који се дан раније нису сами јавили. У случају да је неко сам залутао до школе, па макар и не био на списку усташе су га задржале. Нису се, при том, освртали ни на године старости. Ухапшених је било више него што их је било на списку. Најзад, дуга колона ухапшених, са изразима неверице и забринутости, под јаком пратњом усташа, кренула је из села. Из неких кућа се чуо плач и кукњава. Жене су доносиле торбе са храном и предавале их својима у колони. Колона је одмакла, а село је остало тужно и далеко више него десетковано.

Седам-осам дана касније, 17. септембра 1942. године, у Јамени су опет харали злочинци Виктор Томића. Опет скоро све исто као и 8. септембра. Због тога ово друго нећемо ни описивати. Било

би то понављање већ реченог. Уместо тога дајемо списак ухапшених и отераних 9. и 17. септембра:¹³¹

Анчић С. Стеван, рођен 1885. године, Анчић Р. Лазар, 1898, Анчић Л. Никола, 1922., Анчић Л. Иван, 1912., Борић М. Миленко, 1907., Борић Н. Славко 1922., Борић Н. Жарко, 1924., Борић Д. Томо, 1893., Борић Живан, 1897., Борић Ж. Сеја, 1898., Божић Т. Тривица, 1880., Божић Т. Чедомир, 1897., Божић В. Срета, 1898., Буковичанин Љубоја, 1882., Буковичанин Младен, 1880., Богдановић Љубоја, 1880., Богдановић Никола, 1900., Богдановић Н. Сава, 1925., Брмбота Б. Живан 1907., Вечић М. Илија, 1897., Вечић С. Сава, 1887., Вечић Илија, 1899., Вечић И. Милош, 1901., Вечић И. Лазар (Мико), 1903. Вечић Тимотије, 1880., Вечић Т. Љубоја, 1912., Вечић М. Љубоја, 1895., Вечић Д. Стеван, 1892., Вечић Цветин, 1889., Вечић Живан 1887., Вукић Ђ. Станко 1893, Вукић Живан, 1880., Вучичевић Н. Ђорђе, 1908., Витић Иван, 1876., Витић И. Иван мл., 1900., Вукмировић Милован, 1897., Вукмировић Д. Цветин, 1912., Вукмировић С. Ђорђе, 1927, Вукмировић Славко, 1902., Вукмировић У. Живан, 1901., Вешћ С. Цветин 1887., Векић С. Чеда, 1890., Векић Ц. Иикола, 1910., Векић Б. Јован, 1897., Векић Б. Иван, 1899., Векић Ј. Перо, 1925., Векић Б. Милан, 1911., Вечић Т. Никола, 1908., Горјански Мишко, 1886., Даниловић Ж. Душан, 1908., Даниловић Т. Сава, 1898., Даниловић С. Тома 1920., Даниловић Ђ. Панта 1908., Даниловић (грозд) Јован, 1899., Даниловић П. Стеван, 1899., Даниловић С. Драгомир 1927., Дрезгић Петар, 1896., Дрезгић Душан, 1908., Деспот Ц. Душан, 1908., Деспот Т. Милош, 1923., Даниловић М. Иван, 1901, Даниловић (грозд) Стеван, 1898., Богичевић Ј. Ангелина, 1895., Богичевић Ј. Мирјана, 1927., Божић Ј. Срета, 1913., Даниловић Вукица, 1923., Бајић С. Ката, 1904., Ђокић Бранко, 1895, Ђукић Митар, 1885., Ђукић М. Здравко, 1922., Ђукановић Ђорђе, 1885., Ђукановић Станко, 1924., Ђукановић Милан, 1926., Јовковић М. Обрад, 1910., Јовковић В. Петар, 1908., Јовковић М. Светислав 1909., Јовковић М. Цветин, 1890., Јовковић Ц. Вата, 1897., Јовковић Б. Смиља, 1923., Јовковић Р. Здравко, 1921., Јовковић Л. Митар 1909., Јовковић Л. Љубоја, 1912., Јовковић В. Милан, 1912., Јовковић В. Спасоја, 1907., Јовковић П. Маринко, 1878., Јовковић Г. Миливој, 1905., Јовковић В. боолко, 1902., Јовановић Мића, 1872., Јовановић м. Цветин, 1906., Јовановић Милан 1893, Јовановић Србислав (Јова), 1891., Јанковић Н. Илија, 1892., Јанковић В. Лазар, 1900., Јанковић П. Ђока, 1908., Јанковић Љ. Петар, 1900., Јанковић П. Цветин, 1914, Јовић Перо, Јовановић С. Зора, 1915., Јовановић М. Загорка, 1916., Ковачевић Грујо, 1890., Ковачевић Г. Бошко, 1910., Ковачевић Г. Лазар, 1915.,

13) Према подацима из Монографије Јамене

Ковачевић Г. Славко, 1924., Ковачевић (Панте) Стеван, 1878., Ковачевић С. Славко, 1903., Ковачевић Лазар, 1890., Ковачевић Л. Милорад, 1911., Ковачевић Милован, 1901., Кошарчић Душан, 1894., Кошарчић Миладин, 1908., Кошарчић П. Станко, 1888., Ковачевић Здравко, 1899., Ковачевић Павле, 1928., Кашански П. Никола, 1911., Кашански С. Станко, 1888., Корић Љ. Стеван, 1890., Корић С. Петар, 1911, Кузмановић Кузман, 1890., Кузмановић Урош, 1888., Кузмановић Стојан 1911., Кошарчић М. Катица, 1910., Ковачевић М. Смиља, 1905., Лазић М. Љубиша, 1905., Лазић Т. Миливој, 1882., Лазић* В. Триво, 1898., Лазаревић М. Ђока, 1922., Лемајић П. Душан, 1881., Лемајић П. Обрад, 1883., Лемајић О. Славко, 1901, Лемајић О. Влајко, 1915., Лемајић С. Ђока, 1893., Лаврња Т. Милош, 1892., Лилић Рада, 1895., Лилић Р. Момчило, 1926., Лемајић С. Стојанка, 1909., Милинковић Ц. Миле, 1898., Милинковић Ц. Иван — Брата, 1894., Михајловић М. Милорад, 1892., Михајловић Б. Сава, 1925., Михајловић М. Богдан, 1904., Михајловић Н. Живан, 1902., Митровић* С. Мирко, 1890., Митровић С. Маринко, 1888., Митровић М. Миливој, 1911, Маљик П. Илија, 1907., Маљик П. Митар, 1913., Мидановић Илија, 1907., Мандић Р. Ђока, 1901., Мандић Р. Илија, 1908, Марјановић Маријан, 1915, Колар С. Славица, 1923., Буковичанин Д. Меланија, 1911, Новаковић Милан, 1894., Новаковић П. Кузман, 1923, Новаковић Т. Пера, 1904, Новаковић Ч. Тома, 1882, Новаковић Ч. Мирко, 1888, Новаковић Ч. Милан 1894, Новаковић Рајко, 1895, Новаковић М. Никола, 1912, Новаковић М. Лазар. 1925, Ненадовић И. Цветин, 192-, Ненадовић Ж. Стана, 1905, Ненадовић Т. Милан, 1892, Ненадовић Иван, 1892, Ненадовић Љ. Милан, 1901, Ненадовић Л. Сава, 1899, Ненадовић Л. Милан, 1900, Ненадовић Љубоја, 1913, Ненадовић* М. Никола, 1899, Ненадовић М. Митар, 1907, Ненадовић Н. Милан, 1924, Иенадовић Н. Миленко, 1909, Николић Лазар, 1899, Његован Јован, 1895, Поштић М. Петар, 1900, Поштић М. Славко, 1898, Поштић М. Душан, 1888, Поштић М. Љубоја, 1886, Поштић* Љ. Ђорђе, 1904, Поштић Љ. Стеван, 1911, Поштић* С. Милан, 1923, Поповић Љубомир, 1914, Петковић Ц. Илија, 1908, Петковић+с Ц. Мирко, 1895, Петковић М. Живан, 1925, Петковић Драгић, 1886, Петковић Д. Божа, 1910, Потипарски Т. Митар, 1890, Потипарски Т. Живан, 1894, Потипарски Ж. Божа, 1921, Панић Милош, 1887, Подкоњак Влада, 1897, Подкоилк В. Миленко, 1922, Почуча Цветин, 1882, Перић Цветин, 1890, Перић* Ц. Обрад, 1909, Пинчић Сава, 1896, Пинчић Стојан, 1898, Пинчић Милан, 1874, Пишталовић Ђ. Мирко, 1892, Пишталовић П. Никола, 1912, Ристивојевић Ваца, 1912, Ристивојевић Урош, 1893, Ристивојевић Лазар, 1901, Радованов Г. Милан, 1904, Ранисављевић Милан, 1892, Ранисављевић М. Ђорђе, 1925, Радак Б. Илија, 1900, Радак И. Ика, 1926, Радак

Станко, 1880., Радак С. Никола, 1926., Ристић Васа, 1900., Стојановић М. Ана, 1890, Стојановић Љуба, 1890, Стојановић Душан, 1880, Стојановић Д. Стојан, 1902, Стојановић М. Иван, 1910, Стојаиовић Чеда, 1892, Стојановић Ч. Никола, 1918, Стојановић Цветин, 1888, Стојановић С. Славко, 1899, Стојановић С. Ра,ко, 1926, Стојановић Лазар 1889, Стојановић Перо 1882, Стојановић П. Миленко, 1900, Стојановић Ђока, 1890, Стојановић Ђ. Влада, 1921, Стојановић М. Никола, 1899, Стојановић Милош, 1880, Стојановић Урош, 1910, Старчевић Ж. Обрад, 1892, Старчевић О. Милош, 1923, Станишић С. Милико, 1912, Станојчић Ж. Славко, 1901, Станојчић Д. Зора, 1914, Старчевић Љ. Славко, 1913, Сосковић Ђорђе, 1907, Солаковић В. Мирко, 1880, Солаковић В. Стојан 1904, Солаковић Д. Стеван, 1923, Солаковић Д. Јела, 1903, Стјепановић Тома, 1893, Сладојевић М. Спасоја, 1909, Сладојевић М. Негован, 1906, Стефановић В. Милан, 1913, Тешић* С. Милан, 1902, Тешић* Ђорђе, 1926, Тешић М. Срета, 1907, Тешић Стеван, 1885, Тешић С. Сава, 1907, Тимарац В. Стојан, 1908, Тимарац Л. Спасоја, 1895, Тимарац В. Јован, 1910, Тимарац С. Стеван, 1908, Тимарац Л. Спасоја, 1881, Тимарац Л. Панта, 1885, Тимарац Мико— Милан, 1910, Тубић Л. Панта, 1878, Тодоровић М. Васа, 1880, Тодоровић В. Сава, 1915, Филиповић Милан, 1892, Цвијановић Ж. Рајко, 1894, Цвијановић С. Урош, 1903, Цвијановић С. Вид, 1898, Цвијановић М. Стеван, 1910, Цвијановић М. Душан, 1923, Цвијановић С. Мирко, 1880, Цвијановић Р Лазар, 1911, Цветиновић Панта, 1912, Чавић Мишо, 1881, Чавић М Јован, 1910, Чајић Д. Петар, 1899, Чајић Иван, 1924, Чубриловић Васа, 1910, Чаркић Паја, 1882, Утвић М. Стеван, 1892, Шарић Ј. Живко, 1890, Иконић И. Богданка, 1906, Лазић С. Ружа, 1905, Иконић Ж. Илија, 1900, Деронић Лазар, 1905, Јовковић М. Лазар, 1920, Ненадовић* Васе Никола, 1892.

Толико је прогнано лица из родних кућа завичајне Јамене, са свога родног прага и огњишта.

Хапшење јаменачких Рома

У селима шидског среза, па и у Јамени, било је подоста Рома, Цигана, како су се тада звали Међутим, то нису били Цигани-чергари, луталице од села до села. Ови људи су живели у својим кућама, као и други мештани. Једни су радили у пољопривреди, други су били музичари, а жене су се бавиле домаћинским пословима, у многим српским и хрватским кућама. Живели су мирно и радно. Скоро сви са много деце. И никоме није ни иа памет падало да их треба третирати другачије него друге људе. Али окупаторске власти су другачије мис-

лиле и радиле. Оне су у свој план уништавања читавих народних скупина ставиле и Цигане. Зато су се и Цигани нашли на удару злочина Виктора Томића.

Тако су Цигани бездушно похватани, сви од реда, најмлађи и најстарији, деца, жене, мушкарци, сви. . Мало је било таквих који су неким чудом избегли стравичан крај.

Уз асистенцију усташа изван Јамене Цигани су похватани и отерани у злогласни усташки логор Јасеновац, где су на свиреп начин поубијани.

Људи који су имали несрећу да буду усташки заточеници у њиховим мучилиштима горим од пакла, знају за јаде и трагедије, болести, умирања, глади и насилних смрти. Логори, логори, у чијим смрадним баракама је широко стојао прикачен транспарент са циничном паролом: РЕД, РАД, СТЕГА!

Није то могуће заборавити, патње, смрти и понижења... Историја ће проговорити једнога дана о усташким монструозностима... Јер усташе спадају у онај малобројни нељудски сој, који никада неће моћи спрати љагу са својих недела.

Прилажемо списак Цигана прогнаних у логор Јасеновац са годином рођења, јер и тај податак говори о усташким посувраћеним и злочиначким намерама.⁴⁾

Јоца Дорошки рођен 1890. године, Ђока Ј. Дорошки 1906, Нада Ђ. Дорошки 1908, Јела Ј. Дорошки 1892, Мито Јанкови[^] 1880, Марија М. Јанковић 1892, Мирјана М. Јанковић 1927, Здравко М. Јанковић 1926, Ранко М. Јованови[^] 1910, Јованка Р. Јовановић 1932, Милорад Р. Јовановић[^] 1934, Перица Ј. Јовановић 1938, Илија М. Јовановић 1916, Живка М. Јовановић 1920, Немања М. Јовановић 1938, Благоја М. Јованови^{*} 1914, Ева Е. Јовановић 1915, Жарко Б. Јовановић 1937, Жељко Б. Јовановић 1924, Зорка Д. Јовановић 1905, Војислав Д. Јованови[^] 1928, Стојан М. Јовановић 1910, Јованка С. Јоанови[^] 1912, Момчило Јовановић 1927, Сава Јовановић 1930, Ружица Јованови[^] 1934, Душан Јовановић 1876, Гавро Јовановић 1874, Јула Д. Јованови^{*} 1882, Стана Д. Јовановић 1924, Ангелина Јовановић 1906, Бора Јовановић 1909, Лела Јовановић 1908, Ика Т. Јовичић 1899, Даница И. Јовичић 1901, Миленко И. Јовичић 1921, Војислав И. Јовичи^{*} 1937, Милица И. Јовичић 1927, Душанка И. Јовичи[^] 1930, Станко Т. Јовичић 1884, Милоја С. Јовичић 1908, Марија С. Јовичић 1885, Јованка М. Јовичи[^] 1912, Витомир М. Јовичић 1936, Цветин С. Јовичић 1910, Сава Ц. Јовичић 1936, Бранка Ц. Јовичић 1920, Будимир Кнежевић 1930, Сеја Кнежевић 1888, Маринко Ч. Кнежевић 1902, Зорка М. Кнежевић

14) Према поменутој Монографији Јамеме

1906, Никола М. Кнежевић 1922, Јован М. Кнежевић 1925, Цвета Ч. Кнежевић 1898, Вида Н. Кнежевић 1928, Љубиша Н. Кнежевић 1936, Катица Кнежевић 1916, Бранка Кнежевић 1940, Нада Кнежевић 1938, Славко Кнежевић 1905, Лазар Кнежевић 1909, Лала Кнежевић 1925, Дака Кнежевић 1894, Шана Кнежевић 1898, Јоца Кнежевић 1899, Митар Кнежевић 1915, Аца Панић 1870. Криста А. Панић 1870, Дака Степановић 1903, Стана Д. Степановић 1904, Србислав С. Степановић 1921, Миливој Д. Степановић 1925, Никола Д. Степановић 1937, Влајко Степановић 1939, Војислав С. Степановић 1940, Мирјана С. Степановић 1920, Ката С. Степановић 1874, Савка С. Степановић 1898, Олга С. Степановић 1908, Будимир Степановић 1928, Милица Степановић 1925, Вукашин Степановић, 1929, Негован Степановић 1892, Ружа Н. Степановић 1894, Јеца С. Степановић 1897, Драгица Степановић 1920, Миленко Степановић 1921, Петар Д. Степановић 1894, Вата П. Степановић 1896, Жикица Степановић 1920, Мирјана Степановић 1926, Бранко Д. Степановић 1928, Милена Степановић 1931, Дана Степановић 1933, Јовица Степановић 1935, Обрад Степановић 1899, Миленко Степановић 1926, Јелка Степановић 1920, Миленко Степановић 1926, Богољуб Степановић 1938, Бранко Степановић 1904, Лепосава Степановић 1906, Спасоја Степановић 1932, Милош Степановић 1935, Ружица Степановић 1938, Споменка Степановић 1940, Перо Степановић 1925, Радојка Степановић 1902, Ленка Степановић 1876, Живка М. Стојановић 1895, Сока М. Трифунчевић 1911, Зора М. Трифунчевић 1932, Мира М. Трифунчевић 1934, Богдан М. Трифунчевић 1935, Богољуб М. Трифунчевић 1936.

То је жалосни списак Цигана отераних као бесловесно стадо у пакао и смрт јасеновачког логора.

Од стотину и петнаест лица, четрдесеторица су до петнаест година, од којих двадесет и двоје деце млађих од осам година. Има неколико деце од две, четири, пет, шест и седам година.

Хапшење Лаћараца

Хапшење Лаћараца дошло је на основу директива које је Еуген Ђурић, шеф полиције у Сремској Митровици, добио од Виктора Томича на састанку у Вуковару. По Лаћарку су колале приче да је до хапшења дошло на основу података које је усташама доставио Петар Коп, председник фашистичке општинеу Лаћарку, иначе познати предратни атлета. Међутим, колико год има оних који су у то веровали толико исто има Лаћараца који нису у то веровали. И они имају своје разлоге. Они кажу, што је и тачно, Коп је био фолксдојчер.а позна-

то је да се фолксдојчери и усташе у Срему нису баш тако подносили. Коп није давао много до усташа и њихове власти. Он је гледао у Трећи Рајх. И, штавише, у многима случајевима он је „штитио“ појединце у Лаћарку од усташких зулума. Но, било како било, а истини на вољу, у Лаћарку није требало много ни тражити ко је за народноослободилачки покрет. У овом селу је постојала од пре рата организација КПЈ и СКОЈ-а и њена активност је била добро позната тадашњим властима и месним фолксдојчерима. Није била никава тајна да је група скојеваца у априлском рату 1941. године, организовала 52 омладинца-добровољца који су се прикључили старојугословенској војсци у намери да бране земљу. Скоро да ништа мање није било познато и то да је око 30 Лаћараца у августу 1941. године прешло у Мачву и прикључило се Мачванском партизанском одреду. Преме томе окупаторско-квислиншким властима није било тешко дознати да је Лаћарак устаничко село. Још мање им је било тешко из таквог села одабрати двадесетак људи и ухапсити.

Иако је директиву за хапшење добио Ђурић, ипак, хапшење Лаћараца није извршио он већ домаћи фашисти Антон Полих и Јанос Киш.

Само хапшење, у први мах, било је усмерено на она лица за која су фашисти имали податке да су „прикупљала црвену помоћ“, како су они звали прикупљање материјалних добровољних прилога за народноослободилачки покрет. Неки мисле да је томе допринела и лаћарачка претерана отвореност у раду на организовању народноослободилачког покрета. Има података који указују да је до хапшења Лаћараца дошло и са „стране“. Наиме, Ђурић и његови агенти су имали у затвору у Митровици неколико омладинаца који су знали нешто и о раду народноослободилачке организације у Лаћарку. Они су знали и за неке везе скојевске организације из Митровице са скојевском организацијом у Лаћарку. Отуда су Полих и Киш, још пре хапшења Јована Шуљманца, покушали да ухапсе иеке омладинце. Када им то није успело ухапсили су Јована Шуљманца, трговца из Лаћарка. Фашисти из лаћарачке општине су посумњали да се преко трговачке радње Јована Шуљманца прикупљају добровољних прилози за народноослободилачки покрет. Зато су се оријентисали да сачине списак свих муштерија Јована Шуљманца, па је одмах после његовог хапшења дошло и до хапшења његових муштерија.

Сви ухапшени Лаћарци отерани су прво у затвор у Сремску Митровицу. Били су затворени у познатом сремскомитровачком затвору званом „Костудија хоместе“. Ту су их саслушавали, а више тукли и мучили, сремскомитровачке усташе, агенти и полицајци: Павле Пакић, Мата Ковачић, Јосип Мађа, Јошка Буагџија, Евица Марушић,

Стеван Рерих, Лука Филиповић, Пера Гушлаг, Мија Црнојевић, Иван Краљевић и Јоца Ковачић.

После краћег временаведеног у затвору у Сремској Митровици сви ухапшени Лаћарци су пребачени у усташки затвор у Вуковар. Тамо су стављени пред Покретни преки суд, којем је председавао Иван Видњевић па су сви осуђени на казну смрти и стрељани. Тачније, само неколико Лаћараца је осуђено од Покретног преког суда, а сви остали су стрељани као таоци. Према постојећим лодацима, што по пресуди Покретног преког суда а што као таоци стрељани су у Вуковару следећи родољуби из Лаћарка: Стеван Милошевић Маринко Влаовић, Живан Витасовић, Живан Нинковић, Милан Милић, Маринко Шуљманац, Илија Штрбачки, Живан Штрбачки, Андрија Нинковић, Радован Вулетић, Славко Писаревић, Миленко Веселиновић, Милош Новаковић, Јован Шуљманац, Живан Миленковић, Мијо Милинковић, Лазар Шуљманац, Обрад Нинковић и Обрад Свилокос.

Био је ухапшен још један Лаћарац-Живан Влаовић „Пирган“, али је он успео да побегне приликом терања на стрељање.

Хапшење Рачана

Пред сам рат у Сремској Рачи било је тачно 973 становника. Очито да Сремска Рача спада у мања сремска села, али када се рат завршио остало је само 457 становника. Дакле, више од половине становништва погинуло је које у самом селу, које у народноослободилачкој војсци, али ипак знатно више у окупаторским затворима, страштима и логорима.

За време дивљања Вишег редарственог повереништва са Виктором Томићем и Покретним преким судом, није остала мимоиђена ни Сремска Рача. Домобранске и усташке јединице вршале су овим крајевима, пљачкале села и водиле борбе са партизанима Босутске чете, која се на овом терену носила са усташко-домобранском чизмом и њеним злочинима. Тих дана дошло је до жестоких борби код Домускеле на Сави, а 17. августа Први вод босутске чете напао је на оружничку постају у Сремској Рачи. Била је то жестока борба, али непријатељ није могао да буде истеран из села ни после трочасовне борбе.

Скоро једновремено са хапшењем у Јамени, Вишњићеву и Босуту почело је хапшење и становника Сремске Раче. Хапшење у овом селу почело је 23. или 24. августа 1942. године и том приликом су ухапшени и отерани у логоре (највише у Јасеновац) следећа лица: Милован Миловановић, Јела Ковачевић, Рада Ковачевић, Ђорђе Ковачевић, Бора Ковачевић, Загорка Рајковић, Милан Рајковић, Са-

ранфинка Рајковић, Милица Рајковић, Миленко Рајковић, Дара Голић, Баја Голић, Мица Голић, Драгица Голић Гавра Косанчић Јагода Косанчић, Марко Рајковић, Гина Рајковић (и троје њихове женске деце), Јован Утвић, са женом и троје деце, Милан Мирковић, Иван Вучетић, Милош Станковић, Вукадин Петровић, Вида Петровић и три сина, Боја Петровић Маца Петровић, Бранко Петровић Иван Петровић (и двоје деце), Јока Петровић, Спасоје Петровић, Живан Јовановић, Јелка Јовановић, (и троје деце), Милан Јовановић, Мица Јовановић (и петоро деце), Стеван Голубовић, Милева Голубовић, Сибинка Голубовић, Сава Голубовић, Анка Голубовић (и троје деце), Славуј Голубовић, Сава Матић (и троје мушке деце), жена Марка Голубовића и троје женске деце, Ката Јовановић, Бошко Јовановић (и кћи од 5 година), Петар Јовановић, Илија Петровић, Михајило Голубовић, Тинка Голубовић (и троје мушке и двоје женске деце), Пера Голубовић Лазар Голубовић, његова жена и две сестре Голубовић, Љубоја Голубовић, Дара Голубовић, Драгица Голубовић, Вема Голубовић, Урош Јовановић, Јула Јовановић (и троје женске и троје мушке деце), Сеја Голубовић (и двоје деце), Ђока Голубовић, Јелена Голубовић, Бела Голубовић, Миленко Голубовић (и женско дете), Иванка Петровић (са двоје деце), Иван Петровић, Мица Петровић, Сава Петровић, Цвета Петровић (и једно женско дете), Милош-Тола Јовановић, Нада Јовановић, Стана Јовановић Славица Јовановић, Славко Јовановић, Ђока Петровић (са женом), Здравко Петровић (и кћи), Милан Петровић, Живка Петровић (и троје мушке деце), Давид Голубовић, Јела Голубовић (и двоје деце), Жика Петровић, Љубица Петровић (и једно мушко дете), Бранко Петровић, Јока Петровић (и троје деце), Даринка Банова Јовановић (и троје деце), Марко Петровић, Драгиња Петровић, Драга Петровић, Бојана Петровић (са троје деце), Љуба Петровић, Бошка Петровић (са двоје деце), Ева Петровић, Иса Петровић, Анка Јовановић (и три сина), Жика Голубовић (и четворо деце), Урош Петровић, Михајило Петровић, Благоје Петровић, Сока Петровић (и четворо унучади), Анка Петровић, (и четворо деце), Сеја Петровић Ђока Петровић (и кћи и троје унучади), Рада Ђурђевић (са женом и петоро деце), Ђока Ђурђевић (жена и четворо деце), Жика Петровић, Јелена Петровић (и син), Исак Симић, Рајко Миловановић, Душан Цветинчанин, Ђура Колошњак, Миша Вукојев, Срета Савић, Мита Голубовић, Марија Голубовић (и троје деце), Стева Јовановић, Дика Јовановић (и двоје деце), Сока Голубовић (са четворо деце), Сикан Петровић, Јеца Петровић (и петоро деце), Шандор Петровић, Жика Петровић.

С обзиром да је велик број људи у овом селу погинуо, међу њима и мале деце, а матичне књиге запаљене, то се имена великог бро-

ја деце нису могла утврдити. Због тога смо их навели само по броју, уз презиме или и име и презме родитеља.

Хапшење у Грку

У Грку (Вишњићево), селу у шидском срезу, које се налази у лотесу Босутских шума, поред Саве, памте се три хапшења у лето 1942. године. Ради се заправо о два бројнија хапшења, а треће је било „допунско“, односно, одвођење циганске деце у логор Јасеновац, где су се већ налазили њихови родитељи. Та хапшења остала су у сећану Грчанцима уз ммоштво детаља како су спроведена. Још крајем августа 1942. године селом се пронела вест да је у Сремску Митровицу стигла некаква казнена експедиција која хапси, убија и тера у логор. Поклапало се то баш са оним данима када је у Сремску Митровицу стигао Виктор Томић. Сазнавши за то, а и о хапшењу њихових суседа Босућана и Рачана, које се десило неки дан раније, осећај несигурности и злочина захватио је и ово село. Ништа добро нису могли очекивати. У то време у Вишњићеву је био председник општине неки Фрања Гиндер, а бележник Крунослав Херцег, заграбачки посластичар, који је као усташа дошао за бележника одмах по успостављању НДХ. Били су обојица непознати па је разумљиво што ниједан нису радо примљени у селу. Херецега нико у селу није познавао, а и он сам се није много дружио са људима. Дружио се само са неколико усташа у месту. Баш тих дана у општини су се одржавали састанци усташа и фолксдојчера. Тада се није знало шта се на овим састанцима расправљало. Нису то знали чак ни остали службеници у општини. Касније се сазнало да се састављао списак људи „које треба уклонити“ из села. Најпре су на списак стављени чланови партизанских породица, а онда и она лица за које су окупаторско-квислиншке власти сматрале да су руководиоци, организатори и сарадници народноослободилачког покрета и на крају најугледнији људи у месту, без обзира да ли су или не у сумњи да сарађују са народноослободилачким покретом. Они су требали да плате главом само због тога што су угледни у својој средини. Фашисти су такве обично називали „угледни Срби“. Баш због тога што су их сматрали угледним сматрали су их и опасним.

Посебан списак, и то не мали, имао је Гиндер на који је ставио све грчанске иигане. Они су, како см већ рекли, као народносна група стављени под удар окупаторско-квислиншке власти. Фашисти су их прогласили као штетне за друштво па су их као такве уништавали без икаквог изузетка. Фашисти су све Цигане третирали као Цигане-чергаре. Међутим, таквих Цигана је било врло мало. Многи од њих

нису знали ни цигански језик. Све то није вредело. Гиндер и његови сарадници су их једноставно укључили у списак оних које треба „уклонити“.

Седми септембар тек што је освануо. У раним јутарњим часовима, ретки мештани који су се нашли пред општинском зградом у Вишњићеву видели су једног домобрана како је ушао у општину. Тај домобран је затражио заставника Вујновића, водника домобранске јединице која је дуже времена боравила у селу. Добијао се утисак да је домобран неки војни курир. Да ли је домобрански заставник Вујновић, иначе родом из Подгајаца, унапред био обавештен да ће тог дана стичи курир, не зна се. Али, тог тренутка он се нашао у канцеларији бележника Херцега, који је дан раније отпутовао у Загреб неким „својим послом“, вероватно са намером да неупућенима изгледа као да он није имао никакве везе са оним што ће се тог и следећих дана догодити у Грку.

Нашавши Вујновића у бележничковој соби, курир је дао Вујновићу једно запечаћено писмо. Отворивши га, Вујновић је погледао у Васу Микуљана, општинског писара, родом из Сесвета крај Загреба, и уозбиљеног лица почео да чита. Тренутак касније, Вујновић се дигао са столице и рекао:

„Господине Микулзан, морам одмах блокирати село. Долази сатник Ковачић, са усташама и домобранима“.

Микуљан је био запрепашћен. Није знао прави разлог доласка домобрана и усташа у село. Очевидно да му Вујновић то није хтео рећи. Али је исто тако видљиво било да се Вишњићеву не пише добро.

Вујновић је то рекао и изашао из општине. При изласку је још добио Микуљану:

„Будите овде, јер бележника Херцега нема. Ви ћете га замењивати, ако буде требало нешто да се ради!“

Домобрански заставник није имао појма да је Васа Микуљан, већ у то време, био тесно повезан са сарадницима народноослободилачког покрета у селу. Чим је Вујновић изашао из општинске канцеларије, Микуљан је искористио прилику да потражи Луку Јовановића, организатора и руководиоца НОП у селу. Нашао га је и рекао му шта се у општини тог момента збило. Рекао је да не зна због чега долазе усташе и домобрани, али ваља претпоставити да ће да халсе или плачкају. У сваком случају треба очекивати најгоре. Све што је могао са сигурношћу да каже било је то да ће усташе доћи брзо.

Јовановић и Микуљан ису имали много времена на располагању. Требало је брзо одити. Договорили су се да Лука о томе одмах обавести активисте НОП а, како би се могли што пре склонити. После тога разишли су се свако на своју страну: Микуљан у општину, а

Јовановић у село на обавештавање. За кратко време обавестио је око тридесетак лица. Углавном оне за које су могли рачунати да ће их фашисти хапсити. Јовановић се сећа да је обавестио Васу Ошаповића, Славка Ждерића, Перу Настића и Вукадина Настића. Већина обавештених је успела да побегне из села, неки само који минут пре него што су усташе и домобрани поставили страже на улазима и излазима из села. Било је 10 часова, а у Грк је стварно упао усташки сатник Фрања Ковачић, са једном усташком и домобранском јединицом. Изгледа да су усташе припадале у усташкој бојни која је тада била стационарирана у Винковцима, а домобрани у једном од домобранских „здругова“. Зна се још и то да су дошли из правца Моравићке шуме. Грк је већ био блокиран и од стране домобрана који су припадали домобранској јединици Вујновића.

Дошавши у село, усташки сатник Ковачић се одмах упутио у општину. У њој је затекао председника Фрању Гиндера и писара Васу Микуљана. И драма отпочиње. Издато је прво наређење да се добошем продобује кроз село да сви од 10 до 70 година дођу у црквену порту и да собом понесу покриваче и храну за неколико дана. Лош знак! Сад некима паде на памет и одлазак бележника Херцега пре два дана у Загреб. Многи су убеђења да је цела ова акција његово дело. Тешко је рећи нешто конкретније о одговорности Херцега. Но у сваком случају, с обзиром на све оно што смо о организацији Вишег редарственог повереништва и Покретног преког суда напред рекли, сигурно се може тврдити да је Херцег, у најмању руку, био обавештен о доласку Томића и његових злочинаца у Срем, па наравно и о доласку ових јединица у Грк. Тим пре, кад се зна да су оне учествовале у Томићевим злочинимб у Срему.

Пренесећи наређење да се становници окупе у црквеној порти, добошар је објавио и то да ће бити стрељани сви они становници који се не одазову позиву и нађу код својих кућа. Из бојазни да не би били стрељани, становници Грка су се скоро сви окупили у црквеној порти. Мислили су да ће ићи на неки рад, па ће се после пар дана вратити кући. Ипак су се брзо уверили у своју наивност. Чим су дошли у црквену порту, усташе које су дошле са Ковачићем, почели су да одвајају најмлађе и најстарије. Раздвојили су их у четири групе. Највећа је била она у којој су се налазили мушкарци од 15 до 50 година.

За то време насред села била су постављена три тешка митраљеза, која су била окренута од центра према периферији. Око порте је, такође, било постављено неколико митраљеза.

Чим су усташе издвојиле најмлађе и најстарије становнике Грка, односно 4*>рмирали групе, сатник Фрања Ковачић је отишао у олштину и телефонирао неком да је блокирао село и похапсио све Грчан-

це. Коме је телефонирао не зна се тачно, али је било присутних који су чули како је рекао: „Скидао сма их чак и са храстова по шуми!”

Највероватније је да је сатник Фрања Ковачић обавестио своју претпостављену команду, али није искључено да је обавестио и Више редарствено повереништво у Митровици односно и Виктора Томића лично.

Одмах, чим је обавио телефонски разговор, Ковачић се вратио у црквену порту у намери да ухапшенима одржи говор. И у тренутку када је Ковачић почео да говори чула се бука мотора једног аутомобила. Тренутак затим приспела су још и три плава аутобуса. Ковачић је одмах прекинуо говор, притрчао групи митраљезаца и наредио им да изнад глава Грчанаца пусте један рафал из тешког митраљеза. Рафал је одјекнуо селом, а Ковачић је пришао аутомобилу у којем су седели усташки функционери. Нико од присутних није познавао те странце. Но, један је, ипак, био препознат. Очевици тврде да је међу усташким функционерима био и шумарски инжењер Кошћак. Зашто је он долазио са Томићевом екипом? Можда је био само позван да као становник овог села буде консултован о судбини похапшених Грчанаца, или нешто друго?

Одмах по доласку ових усташких функционера пуштени су кућама најстарији и најмлађи. Остали су постројени по четири у ред, утерани у аутобусе и одвезени преко Шида у Сремску Митровицу. Али Грчанаца је било сакупљено у порти толико да нису сви могли да стану у поменута три плава аутобуса, па је један број остао, под ведрим небом, у црквеној порти.

Са првом групом ухапшених отишла је и Ковачићева група усташа и сам Ковачић. У селу су остали само Вујновићеви домобрани, који су имали задатак да чувају преостале ухапшенике. Већ сутрадан депортовани су и остали ухапшеници. Они су возом отправљени за Митровицу, у два вагона.

Према неким подацима у Грку је за време хапшења, 7. и 8. септембра 1942. године, ухапшено око 360 лица. Но неки су већ из порте успели да се неопажено извуку. Један мањи број их је пуштен из Сремске Митровице, јер је установљено да су католичке вере. Остали, њих 354 нису се никада више вратили кући. Стрелзани су у Митровици, или отерани у логоре Јасеновац и друге. Међу њима је било и 132 Рома. Нешто касније усташе су покупиле и њихову децу, одвезли их у логоре Нову Градишку и Јасеновац и тамо их побили. Подаци говоре да је приликом овог злочина животе изгубило 354 становника Грка. То су:

Цветин Тумарић, Влада Шишмановић Рајко Чемерлић, Ваца Чемерлић, Трива Чемерлић, Гавра Шишмановић, Ђорђе Милановић, Јован Дворанац, Драга Дворанац, Живан Дворанац, Живан Борић,

Цветин МуриК Рајко Вуковац, Цветин Чемерлић, Урош Симић, Ђока Живковић, Душан Борић, Живан Борић, млађи, Јован Окановић, Јован Богдановић, Митар Радић, Стеван Ветеха, Богдан Вуковац, Бошко Чемерлић, Петар ПознановиК Милан Вотеха, Јован Настић, Ката Настић, Иван Вуковац, Вукашин Ноћајац, Милан Нешић, Илија Михаљевић, Душан Михаљевић, Станко Милановић, Радивој Милановић, Лазар Милановић, Славко Нешић, Душан Јанковић, Бранко Јанковић, Славко Мијатовић, Гавра Мијатовић, Васа Мијатовић, Ђока Павков, Милан Дамјановић, Милан Јовановић, Милош Цветиновић, Иван Бакић, Живан Бакић, Живан Мишић, Миливој МихаљевиК Недељко Лозанић, Марко Лозјанин, Станко Лозјанин, Милош Лозјанин, Урош Лозјанин, Живан Сандић, Бранко Ранисављевић, Никола Радакић, Иван Лозјанин, Васа Чемерлић, Борислав Миросављевић, Милош Георгијевић, Драга Георгијевић, Иван Георгијевић, Нега Чемерлић, Илија Цветиновић, Петар Цветиновић, Јован Чемерлић, Сава Лозјанин, Миленко Угрешић, Славко Угрешић, Гавра Лозјанин, Душан Лозјанин, Ранко Угрешић, Рада Угрешић, Бошко Дамјановић, Цветин РадекиК Петар Цветиновић, Веља Миладиновић, Сава ДамјановиК Цвеја Uaripnti, Душан Угрешић, Илија Томашевић, Драга Савић, Никола Савић, Гавра Дугошија, Тривун Копрић, Иван Ивковић, Марко Ивковић, Милован Војновић, Петар Војновић, Стеван Јовановић, Бошко Милановић, Милош Мијатовић, Совра ВојновиК Душан Сандић, Стеван Сандић, Цветин Лозјанин, Лазар Добрић, Божа Ивковић, Миленко Угрешић, Милован Цветиновић, Живан Угрешић, Живан Шапрић, Живан Познановић, Симеон Боговац, Јован Мурић, Душан Митровић, Славко Митровић, Младен Митровић, Ђока Митровић, Андрија Јовановић, Сава Мишкћ, Славко Шапрић, Ђока Перић, Сава Станишић, Веца Ивковић, Милинко Ивковић, Славко Ивковић, Стеван Вурдеља, Марко Митровић, Бранко Дамјановић, Рајко ИвковиК Милан Дамјановић, Лазар Станковић, Крста Докмановић, Живан Станојевић, Добра Комљеновић, Милан Парауснић, Васа УгрешиК Стеван Угрешић, Бранко Угрешић, Душан ДамјановиК Никола Сандић, Димитрије Сандић, Славко Сандић, Љубоје Гавриловић, Петар Сојановић, Бошко Гавриловић, Славко Лозјанин, Јован Џинђић, Иван Стојаковић, Јован Стојаковић, Милан Лозјанин, Љубоја Угрешић, Иван Дамјановић, Митар Грчанац, Драгољуб Кугачанин, Милан Дамјановић, Милан Даниловић, Живан Сезонтић, Драга Рајаковац, Војин Рајаковац, Сава Миловановић, Сава Свитлица, Душан Савчић, Живан Ивковић, Иван Јовановић, Илија Радишић, Драга Грбић, Гослава Нешић, Ленка Нешић, Васа Шапрић, Милош ЧемерлиК Митар Чемерлић, Добровој Пурић, Ружа Милак, Драга Леђиновић, Ђока Шатовић, Милош Марић, Лазар Стајкић, Божа Вранов, Трива Белић, Љубинка Познановић, Илија Познановић, Миленко Белић, Жива Вранов, Анд-

рија Мокаш, Миливој Ноћајац, Илија Милашиновић, Драгољуб Мачковић, Никола Мачковић, Цветин Стефановић, Станко Илић, Јова Пурић, Цветин Белић, Сава Грбић, Живан Лозјанин, Милован Лозјанин, Мија Мандушић, Никола Јовановић, Милан Пурић, Митар Обрадовић, Душан Радић, Влада Савчић, Никола Стојановић, Јован Милисавец, Срета Миласавац, Аћим Величковић, Јован Чавић, Марко Грчанац, Бранко Лозјанин, Лазар Лозјанин, Стеван Лозјанин, Радивој Лозјанин, Петар Лозјанин, Владимир Јеличић, Чеда Малушић, Младен Стефановић, Алимпије Угреша, Палко Жилавски, Лука Савчић, Милан Борић, Стеван Савчић, Стојан Свитлица, Зора Јовановић, Иван Рунтић.

Несрећа није мимоишла ни Адашевце

Адашевчани су имали прилике да неколико дана, пре него што ће у њихово место стићи група усташа да хапси, да виде велики број становника Вишњићева како их терају усташе у Сремску Митровицу. Предосећали су да их несрећа неће мимоићи и постали су опрезни.

Три дана пре доласка усташа у село добовано је да нико не сме напуштати своје куће нити одлазити из села. То је био лош предзнак, али је мали бoroј мештана могао да се склони на безбедије место. Рано изјутра 9. септембра 1942. године, Адашевчани су приметили да је њихово село блокирано. Селом су се зачули први пуцњи... Скоро једновремено са првим хапшењима. И овде су домаће усташе уз помоћ оних са стране зашле редом, по утврђеном списку од куће до куће. Није постајало дуго а на раскршћу, у самом центру Адашевца, почели су се прикупљати ухапшени родољуби. Ипак усташама није свуда полазило за руком да хапсе недужне људе. Неки су добро знали шта их чека и донели су одлуку да беже. Јован Комненовић је успео да пред кишом метака побегне... Жика Милошевић, је решио нешто друго. Да не би пао непријатељу у руке сам је себи одузео живот. Па ипак већину, од оних које су тражили, усташе су успеле да ухапсе. Тако су тога дана ухапсиле Тому Марића, Милана Грбатићића, Миливоја Туромана, Илију Џибарића, Србислава Шибарића, Илију Бомета, Илију Томића, Милана Бранковића, Живана Ковачевића, Војина Ковачевића, Милоша Машића, Жарка Машића, Милана Крајновића, Војина Ковачевића, Добривоја Шојића, Петра Јелесића, Миливоја Мајеновића, Бошка Мајеновића, Милоша Крсмановића, Радована Карагића, Илију Бабића, Павла Комненовића, Срету Перића, Јелену Перић, Бранка Вучичевића, Богдана Вурдељу, Војина Молдановића, Живана Стојановића, Петра Пражића и Милоша Котура. Неколико дана после хапшења мушкараца, у Адашевцима је ухапшено и

неколико жена. Међу њима су биле Загорка Кекић, Сока Кекић, Вука Перић и Јованка Милошевић.

Хапшење у Сремској Каменици

Томићева злочиначка махнитања, августа 1942. године, погодила су свом жестином и Сремску Каменицу. Велику одговорност за то сноси и Лаза Рат, таборник усташког табора у Сремској Каменици. Овај ратни злочинац се свим својим животињским бесом бацио на каменичко становништво. Он је и пре и после ове „Томићеве акције“ чинио најразноврсније злочине и по усташким „законима“, а и на своју руку. Сад му се само пружио прилика да сав свој злочиначки бес што више искали. Зато је 22. августа 1942. године, у рану зору, праћен са неколико наоружаних усташа, упао у кућу каменичког трговца Предрага Грковића и ухапсио Предраговог сина Војина. Заједно са Војином ухапшен је и Грковићев зет Гавра Бороцки, официр бивше југословенске војске.

У суседној кући Рат је ухапсио и другог Грковића, Предрага, брата од стрица ухапшеног Војина. Истог дана Рат је ухапсио и Фрању Херцега, власника биоскопа у Сремској, Каменици. Сва четворица ухапшених још истог дана пребачени су у затвор Среског суда у Ири-

Хапшење ово четворице Каменичана је био само увод у далеко крвавију драму која је тек долазила. Милош Лукић, у свом делу „Немирно огњиште“, хроничи Сремске Каменице, то овако описује:

„24. августа, после полицијског часа, Каменичани су се повукли у своје куће и нешто касније легли да спавају. Али, нису сви. Патроле месне усташке страже су крстарице по селу, а таборник Рат се спремао да са својом одабраном екипом крене у ноћне посете оним Каменичанима који су му били најсумњивији да су у вези са непријатељима НДХ. Одлучио је да крене тачно у поноћ. Прво је закуцао на прозор Мијајлу Михелчићу, који је једини од Хрвата ухапшен те вечери. Рат је знао да је Михелчић противник усташког покрста и да је за братство и јединство Срба и Хрвата, па га је сматрао издајником и антидржавним елементом. После Михелчића ухапсио је Бранка Вишњичког, Милана Вишњачког, Бранка Спасојевића и Ђоку Павловића.“

Похапсивши ове људе Рат их је отерао и затворио у жандармеријску станицу и продужио да хапси и друге. Око једног часа после поноћи, Рат је ухапсио још четворицу Каменичана: Митра Никетића, Светислава Новаковића, Милоша Руског и Саву Пештанца.

Ујутро,

око 5 часова, сви ухапшени Каменичани су били постројени пред општинском зградом. Дошао је и Рат и наредио усташама да

310

их прате на железничку станицу. Милош Лукић, у већ поменутој хроници, даје доста података о даљој судбини ових лица. Он пише да су они у пратњи Рата спроведени у Сремске Карловце, где су их предали карловачким усташама. Затворили су их у подрум зграде Карловачке патријаршије. Ту су отпочела и затворска мучења и злостављања. „Видећи како просторија изгледа — пише Лукић — дигла им се коса на глави. Зидови су били попрскани крвљу. На патосу је такође било трагова крви. Просторија је личила на клинику. Очекивали су најгоре. Најзад, после извесног времена, дошла су тројица усташа и узели су им податке, а затим почели испитивање, праћено шамарањем и бичевањем.“ Но, то је био само почетак. Право саслушање почело је тек касније, управо у 23 часа када је дошла група поднапитих усташа. Није тешко дочарати какво је то могло бити испитивање кад га врше полупијане усташе. Батине најразличитије врсте: мотком, песницом, ножем...

У сутерену Карловачке патријаршије Каменичани су остали до ноћи између 9. и 10. септембра. Тада су им везали руке на леђа и потерали их на железничку станицу. Тамо је било затвореника и из Буковца, Лединаца и других околних места. Нарочито је било много ухапшених и везаних Карловчана. Сачекан је и воз из Петроварадина. Из њега су изашли каменички ђаци који су ишли у Сремске Карловце у гимназију. Како је који сишао тако је био и ухапшен. Ухапсили су Предрага Грковића млађег, Лазу Ранина и Душана Илића, дечаке од 16 и 17 година. Сви ухапшени везани су дебелом жицом, потоварени у теретни воз, у сточне вагоне, и отпремљени у Казниону у Сремску Митровицу.

С обзиром на већ два извршена хапшења, а и на све оно што се тих дана дешавало у Срему, многи Каменичани су очекивали да и у Каменици може нешто још горе и теже да се деси. Управо онако како се то тих дана дешавало и десило у великом броју сремских села, вароши и градова. Неки су због тога били на опрезу, а неки нису спаваели код својих кућа. Међутим, како је време пролазило, а ништа се није дешавало, и будност је ослабила. Каменичани су се уверили да нико од ухапшених није издао. Ипак, и независно од тога, драма је дошла. Био је 10. септембар, у касно вече, а у горњи центар Каменице су стигла два мања аутобуса и већи број страних усташа. Било је и лица у цивилним оделима. Све је говорило да су то немили гости, тим пре кад су видели да им се придружио и Лаза Рат са својим усташама. Цело друштво свратило је у гостиону код Селира која се налазила на Змајевом тргу. Рат је седео за столом са *ВмсгруппМ* Томићем. Направили су план за халшење. По истом систему као и у другим местима, формирали су групе за хапшење. Свака група састојала се од по три до четири усташе странца, једног или два усташе

из Каменице и по једног цивила. Десио се и један мали инцидент, ко-
јег Рат није могао да предвиди, а који му није баш ишао у прилог
Милан Јуришић, Хрват, Каменичанин одбио је да хапси своје комши-
је и сељане и због тога је одмах послан у неку војну јединицу. По
плану, требало је ухапсити све мушкарце Србе од 17 до 50 година
старости. Хапшење је требало да почне у 12 а да се заврши у 3 часа
ујутро. Зборно место за сакупљање ухапшеника је гостиона Андрије
Селира.

Пред саму поноћ хапшеничке групе кренуле су на посао
Усташе, ревносније него што су им претпостављени дали наређења,
ухапсиле су и старије од 50 година, болесне такође.

Ухапшене, како су пристизали, уводили су у Селирову гостиону
где је вршен попис имена и презимена ухапшених, везивање руку
дебелом жицом, гурање у аутобусе који су стајали на тргу. Тада су
почели да севају и усташки кундаци по леђима, главама, рукама и но-
гама ухапшених, уз псовања и разна вређања. За све то време два чо-
века за једним столом, Виктор Томић и Лазар Рат испијали су ко зна
коју по реду „у покој душе ухапшених бандита“.

Усташког садизма и иживљавања било је тог момента напретек.
Наводимо само један. При уласку у аутобус иа вратима је стајао један
усташа и од сваког ухапшеника захтевао да га поздрави са усташким
поздравом „За дом спремни!“. Многи одухапшених нису хтели. Није
тешко погодити шта се с њима даље дешавало... У два мања аутобуса
стрпали су 127 људи. Простора је било мало и људи су се гушили. Си-
туација у Сремској Каменици никад није била тако тешка. Само је не-
колико српских породица те ноћи остало поштеђено. Углавном оних
који су радили у неком државном предузећу или се случајно те ноћи
нису нашли код куће. У кућама су остала уплакана деца, родитељи,
жене. А бројна стрељања која су тада вршена у Срему говорила су да
се од ухапшених ретко ко може вратити кући. Раније гласине да Вик-
тор Томић има задатак да истреби Србе и „непоћудне Хрвате“ у Сре-
му, постајале су сада стварност. Свакодневна масовна стрељања су
то потврђивала. Најзгд, два аутобуса, прелуна ухапшеника, кренула
су у зору према Петроварадину. Зауоставила су се пред зградом Ис-
поставе жупске редарствене области. Искрцавање из аутобуса уха-
пшеници су једва дочекали. Ако ништа друго, макар ће свежег вазду-
ха удахнути. Усташе по обичају дочекују ухапшенике, шамарају,
ударају, псују. У редарству су им одрешили руке, узели личне подат-
ке и све што су имали код себе од личних ствари. Потом су опет укр-
цани и одвезени на жељезничку станицу „Мајур“. Овде их је већ че-
као теретни воз. Утрпани су у сточне вагоне и кренули за Сремске
Карловце, где су стигли тек негде око 10 часова. На овој станици се
стајало доста дуго, скоро до подне. За то време у вагонима је наста-

ло несносно стање. Тај дан је био више него топао. Вагони су били пуни сточног ђубрета. Воде нигде. Неки су падали у несвест. Ако би неко од цивила који су се ту неким случајем десили и хтео да им донесе воде, усташе то нису дозвољавале. Са сремскокарловачке железничке станице воз је кренуо тачно у подне. До Инђије се и није тако дуго путовало, али у Инђији се чекало све до касно у ноћ. Жеђ је била толика да је потисла у страну и глад и бол и бригу. Неким од затвореника су поједини кочничари дотурили мало воде. У касне ноћне сате воз је кренуо са инђијске железничке станице. Ухапшени нису могли сазнати у ком правцу путују. Тек у рану зору, 12. септембра, видели су да се налазе пред излазом Казнионе у Сремској Митровици. Спроведени су у двориште Казнионе. Било је празно, али се видело да је пре њих ту морало бити много народа. На то су указивали многи отпаци, угаженост земљишта, преостали делови јоргана, јастука, разних крпа и личног пртљага. За ухапшенике је у овој несрећи ипак било најбоље то што су им руке одвезане. Дебеле жице, које су им секле руке, скинуте су. Око 7 часова из соба Казнионе је јурнула маса ухапшеника. Ту су видели и своје Каменичане који су раније ухапшени. И оне ђаке који су пошли у гимназију...

Шеснаестог септембра дошао је међу ухапшене усташки повереник Отмар Шилд, из Беочина, иначе фолксдојчер и заменик шефа Жупске редарствене области у Вуковару, са списковима у руци. У његовој пратњи је био и Стјепан Блажековић, онај за кога смо напред рекли да је био „стручњак за комунистичке ствари“ у Усташкој надзорној служби. Други пратилац Шилда остао је непознат. Поново су наредили груписање ухапшеника. Сви који су били теже болесни и који су имали више од 50 година, одвојени су у посебну групу и речено им је да остају у Сремској Митровици. Од осталих је формирана друга група, наравно много већа. Ова велика група је затим аутобусима пребачена до железничке станице где су укрцани у једну дугачку композицију сточних вагона, која је убрзо кренула у правцу Шиде и Загреба. Осванули су у Винковцима на железничкој станици и тамо остали цео дан. У вечерњим часовима воз је кренуо у правцу Загреба. Путовало се целу ноћ. Осванули су у Окучанима. И опет чекање. Топас дан, без капи воде, чинило је своје. Вагони се нису смели ни за тренутак отварати. Свашта се у таквој ситуацији дешавало. Један младић је мокрио у шаку и пио своју мокраћу. Почео је да халуцинира. После неколико сати, тек око подне, воз је кренуо за Новску. Ту опет чекање. Ту су их усташе истерале из вагона. По изласку из вагона видели су да је на вагонима било великим словима написано „ПАРТИЗАНИГ“.

Затворенике су постројили у ред. Усташе донесоше сто, и ставише спискове и отлочеше са прозивком. У том моменту стигао је

један усташа на коњу и почео да виче: „Шта ви то радите! Немојте тако! Дајте све натраг у вагоне. Све их треба побацати у Саву!”

Поново усташе потераше ухапшенике у вагоне. После кратке вожње воз се нашао на индустријском колосеку. Дознадоше да је то логор Јасеновац. Вагони се поново отворише, уз наређење за излазак. Постројавање и улазак у простор ограђен жицом. Усташе донесоше у једном зарђалом бурету прљаву воду. Око бурета је настала велика гужва, те је усташа просуо воду из бурета. После краћег времена усташе су почеле са прозивком. Све је то прекинуо страховити плушак. У ствари, затвореници су се нашли у једном овећем простору, ограђеном густо плетеном и високом оградом од жице. Са кишом је дошло и јако захлађење. Око ограђене жице налазиле су се стражарске куле. На њима су сијали рефлектори и вириле цеви митраљеза. Нигде лећи...

Прву храну су добили тек трећи дан, и то мало кромпира и воде. Тада су видели и друге логораше, који су били оковани у тешке ланце. Они су са лопатама ишли на насип на Саву. Биле су то праве авенти. Усташе су их пратиле уз тучу корбачима и моткама. Слабији су падали, а јачи су их придржавали и подизали.

После четири-пет дана нови логораша су добили нешто јачу храну. Нешто налик на хлеб. Поново су постројени и укрчани у вагоне, који су стајали на индустријском колосеку. Ипак је било нешто снош-Лзивје него када су долазили у Јасеновац. Воз је кренуо према Београду. После доста дуге вожње, али са мање задржавања на успутним станицама, воз је стигао пред сремскомитровачку казниону. Логораша су ту искрчани и поново се нашли у дворишту казнионе. Добили су и храну. То је била она храна која је остала иза стрељаних. Но, убрзо су стизали рођаци и пријатељи, који су дошли да их виде, а доносили су и храну. Осим њих било је и Митровчана који су сваки дан нешто доносили затвореницима. За неколико дана организована је и нека кухиња. Све је говорило да ће бити пуштени кући. Али са пуштањем ипак није ишло ни лако ни једноставно. Дан-два по доласку у Митровицу, једног јутра дошао је у Казниону један немачки генерал, у пратњи неколико немачких официра. Он је наредио да се одмах пуне на слободу лекари Лочки, из Бешке и Лацковић из Сремске Каменице. Остали Каменичани пуштени су на слободу после неколико недеља. Неки од њих, као што су Милан Кулашиновић Ђока Теодоровић и Милан Грмуша, подлегли су свему што су у овој тортурни преживели и по повратку из Јасеновца умрли.

И, најзад, дајемо и списак ухапшених Каменичана за време Томићевих злочина у Срему (22. и 24. августа и 10. септембра 1942. године). Милош Бабић, Славко Бајић, Стеван Берић, Павле Берић, Живко Блажић, Гавра Бороцки, Јоца Брајић, Воја Брковић Ђока Ва-

сић, Сава Вилић, Милан Вишњички, Митар Вишњички, Бранко Вишњички, Стеван Вишњички, Ђорђе Вукосављевић, Лазар Вукосављевић, Милорад Галетић, Илија Гајдошевић, Светолик Гргур, Душан Гргур, Урош Грмуша, Исидор Гложански, Војин Грковић, Предраг Грковић Предраг Грковић млађи, Јоца Дражић, Ђока Дражић, Никола Дреновчић Тодор Дреновчић, Светозар Дреновчић¹⁵, Милош Добрашевић, Петар Еђедић Фрања Ерцег, Душан Илић, Славко Илић, Петар Илић, Светозар Илић, Милан Игњатовић, Васа Иконић, Љубиша Јовановић, Светислав Јовановић, Милан (Мика) Јовановић, Лазар Јовановић, Рада Јовановић, Мире Јовановић, Светозар Јовановић, Стеван Јовановић, Жарко Јовић, Душан Јосимовић, Милан Јосимовић, Веселин Карановић, Жика Катић, Миле Керешевић, Жарко Керешевић, Митар Ковачевић, Петар Крстић, Светозар Крстић, Милан Кулашиновић, Петар Кулашиновић, Бора Лаушевић, Пера Љубојевић, Петар Мађарац, Јован Михајиловић, Радослав Михајиловић Михајло Михелчи¹⁶, Лазар Мирковић Мирко Мирковић, Светислав Марић, Петар Мирковић¹⁷, Милан Мишковић, Славко Мишковић Ђорђе Никетић, Лазар Никетић Миролуб Никетић, Стојан Никетић, Стеван Никетић, Ваја Никетић, Мире Никетић, Светислав Новаковић¹⁸, Милош Наодовић, Здравко Поповић, Лазар Половић, Ђока Павловић, Митар Павловић, Сава Павловић, Сава Пештанац, Душан Пушкаревић, Васа Радујков, Душан Радуловић, Ђока Ракић, Љубомир Ракић, Никола Ракић, Лазар Ракић¹⁹, Јосим Ранин, Тодор Ранин, Јован Репић, Милош Руски, Боша Савић, Емил Савић, Иван Савић Милан Савић, Влада Савић, Митар Савић, Бранко Спасојевић, Петар Стојковић, Ђорђе Станковић, Ђока Танкосић, Ђока Теодоровић, Милорад Теодоровић, Никола Теодоровић, Бора Ћирлић, Јован Ћирлић, Милан Ћирлић, Милан Ћирлић, Лаја Ћорић, Ђока Урошевић, Милан Узелац, Јован Хрговић, Петар млађи Кулашиновић, Сава Кулашиновић, Стеван Кулашиновић, Светислав Кулашиновић, Тодор Крстић, Давид Лаћарац, Мире Лаћарац, Сава Лаћарац, Лазар Хрњаковић, Митар Хрњаковић, Јован Цветић, Митар Цветић, Младен Павловић, Ђура Бајић, Драга Стојић, Миле Томашијевић Душан Томашијевић¹⁵¹

Хапшење Сремскокарловчана

Деветог септембра 1942. године, у касним поподневним часовима, авет злочина Виктора Томића и његове свите сручила се и на Сремске Карловце. Десетак аутобуса, који су се у овом градићу од-

¹⁵ За овај приказ користио сам, у нешто слободнијој интерпретацији књигу Мипоша Лукића, Немирно огњиште (Хроника Каменице), Нови Сад, 1967

једном нашли, најавили су становништву да му се нешто страшно спрема. Андрија Јуратовић, Бранимир Ђиковић^А и други агенти Виктора Томића нису имали лотребе да брину ко ће им у овом граду помоћи у злочинима. Већ раније смо рекли да је једна делегација усташа и фолксдојчера, негде у јулу или августу, била у Загребу и тамо интервенисала код усташког врховног руководства да се у Карловце пошаље казнена експедиција. Анкетна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Сремских Карловаца је, такође, утврдила да је тих месеци из Карловаца у Загреб послана и једна представка, а да се у самим Карловцима припремио и списак лица која треба ухапсити. Комисија је утврдила да су те иницијативе потекле од усташког табора и усташког логора у Сремским Карловцима. Најактивнији и најлукавији у целом усташком апарату у Сремским Карловцима био је, без сумње, Иван Шаловац, римокатолички жупник. Он је био духовни творац свих злочина у Сремским Карловцима. С њим су била још два римокатоличка жупника и катихете Вјекослав Вранчић и Фрања Теткић. Следили су их Карло Марас, логорник усташког логора, иначе у цивилству шеф железничке станице, Ђура Лацковић млађи, таборник усташког табора, Андрија Полужански, агент, Мирко Иванек, агроном, иначе тајни агент Усташке надзорне службе, Антон Хараста и још неколико усташких полицајаца и чланова усташке припремне бојне. Цело то друштво ставило се свим срцем и душом Јуратовићу и Ђиковићу на располагање.

Практично, хапшењем Сремскокарловчана руководио је Андрија Јуратовић, шеф УНС за Велику жупу Вука и град Земун. Јуратовић је, како је напред већ речено, у склопу Томићевих злочина у Срему, имао врло поверљив задатак. Он је, као што је напред већ речено, још пре Томићевог доласка из Загреба у Вуковар, радио-станицом УНС-е био хитно позван у Загреб на договор у „четири ока“. Договарао се са Еугеном Кватерником и био је један од ретких функционера тајне усташке службе, који је био упознат са „акцијом чишћења“ српског народа, планираном на састанку на Марковом тргу у Загребу. Касније, када је Томић почео са хапшењима и покољима, Јуратовић је само с времена на време долазио у Сремску Митровицу, Томићу на реферисање. О чему? Из тајне усташке архиве се види да су његови реферати били искључиво обавештајне природе. Он је, наиме, брижљиво прикупљао податке и састављао спискове са усташким „дужностницима“ у местима источног дела Срема. Посебно је имао задатак да припреми спискове „за чишћење“ у Сремским Карловцима.

По директивама које је добио од Кватерника, јасно се види да је најпре требало ликвидирати интелектуалце и друге у јавном животу истакнуте људе.

У првој половини, тачније првих дана септембра, Јуратовић је већ имао спремљене спискове, али његов задатак је претекла изненадна интервенција немачке војне команде из Загреба. Ставови сремских фолксдојчера, према Томићевим злочинима, почињу се мењати. Сам Зигфрид Каше, немачки посланик у Загребу, сматрао је „да та акција постаје више опасна него корисна за Немце“. У таквој ситуацији, после једнодневнoг боравка Томића у Загребу и краћег боравка Кватерника у Сремској Митровици, шефу ВРП-а за Срем почиње да се „жури“. Он је раније лично спроводио акције „чишћења“ и то ником није говорио. Но, почетком септембра он више није имао времена да лично изврши задужење које је примио од Павелића, па је акцију „чишћења“ у Сремским Карловцима поверио Андрији Јуратовићу и Бранимиру Ђиковићу.

Налог је био врло поверљив, а хапшење је требало извршити без икаквих салушавања. Наравно, те податке Јуратовић је добио много раније од усташког логорника Карла Мараса. Но, они нису били једини. Јуровић је имао у Сремским Карловцима организовану агентуру (Мирко Иванек) и није му требало да спроводи никаква саслушања приликом хапшења. Али, о тој „акцији чишћења“ у Сремским Карловцима нико није знао. Кватерник, Павелић и Томић, због повећаног притиска Немаца, хтели су да случај са Карловцима „убрзају“. Није се радило само о Карловцима, већ и о Каменичанима, Петроварадинцима и другима. „Акција“ је, међутим, била у закашњењу јер су истога дана када су Каменичани, Карловчани, Петроварадинци и Бешчани стигли у Сремску Митровицу, Немци у Загребу захтевали од Кватерника „да код хапшења становника из Сремских Карловаца не сме бити стрељања талаца. На основу тог захтева стигла је и једна депеша из Загреба 11. септембра 1942. године у 21,23 минута, којом се „свако стрељање пријеког суда обуставља“.

Депеша је стигла у последњем тренутку. Постоје подаци (на основу исказа очевидаца) да је и те ноћи (11 септембра 1942.) све било спремно за стрељање, али „да је у последњем тренутку када су бакље крај „Радиначке малте“ у Сремској Митровици већ биле запаљене, поред два приспела аутобуса, стигао је и један аутомобил, па су после тога бакље биле погашене, и аутобуси отишли“.

Пред полазак за Сремске Карловце Андрија Јуратовић и Бранимир Ђиковић затекли су Томића око 10 часова изјутра у једном несхватљивом психичком стању. Играње мишића око усана, лако замуцкивање у говору, уживање велике количине алкохола и сталне претње, скоро незадовољство „да је учињено мало“ одавале су одмах уочљиве патолошке настраности. Дан раније, 8. септембра, на митровачком православном гробљу Томић и његова екипа извршили су последњи масовни злочин. Томићу као да није било доста! Тог дана

стигао је и декрет о његовом унапређењу у чин капетана. Сваког часа у присуству Јуратовића, Ђиковића и Свјежића, он хвата за боцу пуну ракије... На тренутак говори о „швапским курвама које се мешају у његове послове“, а онда се хвата за џеп и показује „заповјед“ коју му је дао лично Еуген Дидо Кватерник. То је она директива о стрелчању таласа.

„То више не можемо___тавили су из Загреб да Немци врше велики притисак на Поглавника.“

Говор му је био испрекидан. Изгледао је као на рубу нервног слома али још увек говори о „послу“. У разговору помиње и телеграм којим је унапређен у чин капетана, о вечери која ће бити приређена те ноћи у његовом привременом стану...

„Вас двојица нећете моћи да присуствујете пиру“, одједном се обраћа Јуратовићу и Ђиковићу. Сва четворица ћуте. Тренутак потом се Томић опет обраћа једном од њих и рече:

„Брацо (Јуратовић-Д. Л.) и ти Ђиковићу, ви ћете још вечерас отићи у Хрватске Карловце... Дидо тражи акцију чишћења... ако их не можемо овде, ми ћемо завршити посао у Јасеновцу! Похапсите их што више. Уосталом, ти Брацо, знаш како смо се договорили. Можда ћемо стићи да обавимо све још пре наређења.“

Јуратовић га слуша пажљиво. Он је већ неколико дана раније реферисао Виктору Томићу о „акцији“ у Сремским Карловцима, али је чекао „прави дан“. Реч је тад узео Свјежић. Све је спремно, а Јуратовић и Ђиковић имају само да хапсе. Без икаквих саслушавања... Јер, то у овом случају није ни важно. Уосталом Јуратовић је већ имао „слику“ за Сремске Карловце! Све што Свјежић говори само је „техника“. Шефу Жупске редарствене области Ђиковићу и обавештајцу Јуратовић стоји на располагању цео Томићев апарат: агенти и усташе у униформи. Наравно и усташка припремна бојна у Сремским Карловцима. Баш онако како је договорено са усташким логорником Карлом Марасом. Време одласка усташке екипе за Сремске Карловце већ је одређено. Око пет часова после подне са Ђиковићем и Јуратовићем поћи ће и три аутобуса пуна усташа и агената међу и којима и Ивица Вркљан, Стјепан Блажековић и други. Јуратовић се баш не радује присуству Вркљана, али ћути. Било му је јасно да је Вркљан у Сремским Карловцима више контрола него помоћ. Тог тренутка он још није знао да се у Кватерниковом столу налази једно писмо чији је садржај био веома неповољан за њега.

За то време у Сремским Карловцима усташки логорник Карло Марас, са најпоузданијим усташама које смо на почетку овог написа навели, обавља припреме. Те ноћи у граду ће бити велико хапшење. На списку је око 500 Карловчана од 15 до 70 година. Свугде је исто; то је усташена Томићева пракса.

Јуратовић и Ђиковић напуштају Сремску Митровицу нешто касније а уз пут се и задржавају. Намера им је била да у Карловце стигну у сумрак дана.

Пред Карловцима аутобуси застају. Из аутобуса излази велики број усташа и блокада града почиње. Завршила се када је увелико папа ноћ. Али у граду још нико не слути шта им спремају усташе... Истина, мали број Карловчана видео је плаве аутобусе и неке усташе које су ушле у зграду Котарског предстојништва, али су претпоставке о њиховом доласку различите. Неки су, међутим, осетили одмах да нешто није у реду. При покушају да напусте свој дом враћени су од усташа. Речено им је да не смеју напуштати свој дом до дап>њег. За то време центар збивања се одигравао у канцеларији котарског предстојника. Одржавао се једаи састанак. Присутних није било много: Јуратовић, Блажековић, Ђиковић, Марас и још неколико домаћих усташких главешина. И овде је исти поступак. Усташе су подељене у групе, а са сваком је и по неколико агената. Чека се само тачно одређени час. Јуратовић и Марас су га тачно предвидели. Тачно у 1 час после поноћи. Улицама Сремских Карловаца одзвањају тешки кораци. Групе за хапшење су кренуле у првим поноћним часовима, 10. септембра, са списковима у рукама.

У Сремским Карловцима, стогодишњем граду-расаднику српске културе, домаћину „Карловачког мира“, родном месту „Ђачког радстанка“, домаћину и заштитнику Доситеја, Вука, Јакшића и других великана српске културе, граду „убавог белила“, Бранковог Стражилова, метрополи фрушкогорског виногорја, граду песме и весеља, како га је Бранко опевао, завладао је страх, бол, а уместо песме и вина пролива се крв, сузе и злочини какве човечанство још није доживело.

Бат усташко-агентских група није ишао насумце. Домаће усташе воде агенте на адресе наведене у списковима. Једна група је кренула према Доки, како се зове један крај на периферији Сремских Карловаца. На списку је већи број карловачких Срба, а међу њима је и Бранко Басарић. Домаћи усташа који води групу познаје лично Басарића и води агенте његовој кући. Но, иако изненађен, Басарић доноси одлуку да бежи. Тренутак касније ноћну тишину помутили су пуцњи... Усташе су отвориле ватру на Басарића и он је пао смртно погођен пред својом кућом. Иста судбина задесила је и Бранка Маринкова, иако он није ни покушао да бежи, погинуо је на средини улице... Усташе су га убиле из обести „да би застрашиле остале Карловчане“.

Већ пола сата касније усташке патроле су почеле да доводе прве ухапшенике у зграду Котарског предстојништва. Ту их је чекала екипа административаца, која је правила спискове ухапшених, узимала генералије и све оно што се нашло у њиховим џеповима. Но, нико није одвођен у затвор, а када је дан освануо сви ухапшени, пошто су им

руке биле свезане, утерани су у аутобусе и пребачени до жељезничке станице и тако је почела одисеја ухапшених родољуба из Сремских Карловаца. Најпре казниона у Сремској Митровци, а онда Јасеновац и логор, па поново повратак у митровачку казниону. Одавде су, као што се зна, постепено током следећих месец и по дана били пуштени кућама у 5 група.

Списак ухапшених Карловчана дајемо на крају овог списка.

У „врло тајној“ архиви УНС-е постоји и један документ који ће посебно занимати бивше карловачке ухапшенике. Он носи број ВТ 1359, а датиран је са 5. септембром 1942. године. Ради се о једном извештају Вишег редарственог повереништва за Велику жупу Вука које се у то време налазило у Сремској Митровици, упућеног у уреду УНС-е у Загреб, а потписао га је Октавијан Свјежић, заменик Виктора Томића. Датум доводи у заблуду јер је познато из документације да је масовно хапшење Карловчана, под руководством Андрије Јуратовића и Бранимира Ђиковића, извршено у ноћи између 9. и 10. септембра 1942. године. Но, вероватно се ради о групи Лединчана и Буковчана. Садржај тог извештаја, тачније речено, његова тачка 8, међутим, указује на оно што је ВРП одлучило да уради и са затвореницима из Сремских Карловаца. Та тачка извештаја гласи:

„Данас је стигло из Хрватских Карловаца 304 ухићеника као прва група и исти су већ пописани и групирани према почињеним дјелима. Током сутрашњег дана ђиће дјелимично пуштени, дјелимично стављени под Покретни приеки суд, а дјелимично ликвидирани као таоци.“

Јасно да су свеже ископане раке крај „Радиначке малте“ у Сремској Митровици биле намењене родољубима из Сремских Карловаца, Сремске Каменице, Чортановаца, Буковца, Лединача и Бешке. Октавијан Свјежић је унапред знао каква судбина чека затворенике. Случај је, међутим, хтео да је телеграм о обустави рада Покретног преког суда стигао у последњи час. Срећом за многе Карловчане и становнике околних места.

Догађаји у Сремским Карловцима у ноћи између 9. и 10. септембра 1942. године унели су немир и тугу међу становнике овог града. Нису били поштеђени ни ученици сремскокарловачке гимназије. И њих су усташе, доведене са стране, хапсили. Неки су сачекивани на жељезничкој станици, као они из Сремске Каменице, а неки — који су стигли раније — хватани су по парку и граду и легитимисани уз питање: „Које си вере? Православне или католичке?“ Наравно, сваки одговор сем изјаве да је католик, био је довољан за лишавање слободе.

Тог јутра допутовао је један ученик из Бешке. Звао се Лазар Зоркић. Ни он, као ни многи његови другови који су тог јутра допутовали

на наставу из околних села, није слутио шта ће се тог јутра догодити Његов разред био је пред матуrom, а све мисли биле су усредсређене на учење. Ево шта се тога јутра догодило ученицима ушразреда карловачке гимназије. Појединцима, а и целом разреду:

„Ја сам као ђак гимназије сваког дана путовао возом из Бешке у Сремске Карловце“, изјавио је касније Зоркић, „и назад. Те школске 1942/43. године настава у сремскокарловачкој гимназији почела је још у августу. Једног дана почетком септембра 1942. (10. септембар — Д. Л.), ујутру рано, пре 8 часова, тек што сам допутовао у Сремске Карловце, седео сам у парку са мојим другом Бошком Старчевићем. Тога јутра усташе су све ученике православне вере који су допутовали возом од својих кућа за Сремске Карловце хапсили на самој жељезничкој станици. Оне, који су раније стигли, хапсили су по граду и парку...

Пре него што је било време да пођемо у школу пристипио је мени и Бошку Старчевићу у парку један усташа који нас је питао које смо вере. Када смо одговорили да смо православци, он нас је ухапсио и спровео у среско начелство. Једна група усташа у начелству је извршила претрес, али ми нисмо имали ништа код нас што би нас могло компромитовати. То је рекпа и једна млађа усташа која је присуствовала код претреса. Ипак, усташе нас нису пустиле на слободу. Увукли су нас у једну собу и тамо су нам везали руке на леђа...”

Сви ухапшени ученици сремскокарловачке гимназије одведени су, још истог дана, у Сремску Митровицу, а оданде у јасеновачки логор, као и остали Карловчани који су те ноћи ухапшени.

За хапшење ученика брзо се чуло у граду, а ова вест погодила је пре свих њихове другове који су седели на својим местима у учионици. Немир је захватио цео VIII разред. Шапутало се о страшном догађају који се збио те ноћи у њиховом граду. Многи су чули вику, пуцање, а знали су да је било и жртава.

Часови су промицали у неком ћутању, лица омладинки и омладинаца била су тужна. А онда је на час „хрватског језика“, са свескама под руком, ушла једна професорица. На њеном лицу ни трага од нерасположења! Очити судар два психичка стан>а.

Писмени задатак? Да, професорица Ела Марош, разредни старешина VIII разреда те школске 1942/43. године, сматрала је да је после свега што се те ноћи догодило у Сремским Карловцима, потребно да се пише писмени задатак!

Професорица Марош је пришла школској табли. У рукама јој се нашла креда, а сама је написала „тему“!

Нешто се иза њених леђа догађало... У рукама ученика није било пера, а на клупама нигде мастила! А када се професорица окренула

и пошла да подели свеске дигла су се два младића озбиљна лика... Никола Штрасер и ђак чије је име било Фабијан. Устали су и рекли: „Госпођо, — рекао је Штрасер — молимо вас у име свих да одложите писмени задатак за други пут... Чули смо да су нам другови похапшени и одведени у логор!"

Потом је поглед младог Штрасера кружио по празним седиштима и клупама. Фабијан је био још енергичнији:

„Данас, госпођо, не можемо писати задатак! И сувише смо потресени... Видите да су нам другови похапшени!"

Марошева је љутито погледала ученике. Из ње је планула мржња. Ни једне лепе речи. Никаквог саосећања за похапшене ученика којима је била разредни старешина. Али на овоме се није завршило. То је било, спортским речником речено, само прво полувреме. Друго је настављено одмах. Ела Марош, професорица и логорница усташке женске лозе, није послушала своје ђаке. Чудно би било то од ње и очекивати. Усташки дух ју је прожимао целим бићем. Брзим корацима је пошла разредом, бацајући свеске на клупе. Али, ни њу нико није послушао. Цео разред остао је нем. У свескама није написано ни једно слово!

Нису сви ухапшени Карловчани пуштени кућама, као што је напред речено. Или, тачније речено, нису сви Карловчани преживели хапшења и мучења која су над њима вршена. Неки од њих су умрли од глади, било у самој Сремској Митровици, било кад су пуштени кући. Неки су умрли због нарушеног здравља, које им је хапшење донело. Тако су умрли: Борислав Брадваревић, Јован Јанковић, Никола Теодоровић, Ђока Чаковац, Никола Јаковљевић, Милан Поповић, Петар Таталовић, Стеван Стојадиновић и Петар Чакић. Радивоје Загорица је убијен у сремскомитровачкој казниони, онда кад је био пуштен кући и од усташе затражио да му врати златан сат који је од њега узео. Уместо враћања сата усташа га је убио.

Један број Карловчана је убијен у логору Јасеновац, а то су: Лазар Павловић, Живан Павловић, Живан Јанковић, Петар Нићифоровић, Коста Живановић, Пера Живановић, Јоца Веселиновић, Милан Војиновић, Кузман Петровић, Стојан Војновић, Милан Рајковић, Сава Страјнић, Јула Живковић, Илија Ракетић, Тодор Стојановић, Мила Стојановић, Десанка Николић, Драгица Павловић, Јулка Николић и Вида Николић.

СПИСАК грађана Сремских Карловаца, ухапшених 8. — 10. септембра 1942. г. и отераних у Сремску Митровицу и Јасеновачки логор: Аврамовић Богдана Симеон, Аничин Луке Васа, Апатовић Саве Љубомир, Апатовић Јована Васа, Апатовић Јована Петар, Апатовић Јована Никола, Апатовић Стевана Сава, Арсенијевић Илија, Атансијевић Ђуре Јован, Атанасијевић Стеван, Барбуловић Пере Ђорђе,

Барбуловић Ђоке Петар, Бакић Стеван, Бели[^] Лазара Живан, Белић Ивана Никола, Бељански Стевана Јован, Бери[^] Тимотија Славко, Богдановић Младена Танасије, Богичевић Танасија Лазар, Богичевић Радован, Божић Ђоке Митар, Бојановић ЦвејеЖарко, Сојандић Лука, Борчанин Ђоке Коста, Борчански Јована Аца, Васић Павла Урош, Фурна Марко, Васић Николе Алекса, Васић Николе Срета, Васић Уроша Милан, Веселић Лазара Глиша, Весковић Дмитра Славко, Вунић Давида Сава, Вуковић Матије Радован, Вуковић Станка Владимир, Вуковић Симе Лазар, Вуковић Станка Михајло, Вуксан Миленко, Врбашки Владе Светислав, Гајић Владимира Лазар, Глумчевић Луке Светозар, Глушица Саве Влада, Гајић Косте Владимир, Гајић Тале Сима, Галић Славка Васа, Геренчевић Павла Ђорђе, Георгијевић Јован, Граховац Јована Обрад, Грозданић Станка Сима, Грозданић Симе Станко, Данкуц Александра Драгиша, Димитријевић Лазе Илија, Димитријевић Урош, Димитријевић Никола, Дожић Живе Богдан, Драгојловић Јован, Драгомировић Мите Паја, Ердељан Лазара Тодор, Живановић Живка Лаза, Живкови[^] Саве Васа, Живановић Жарка Боровој, Живановић Жарка Јулка, Жакић Луке Зоран, Илић Илија, Илић Стеван, Илић Стевана Павле, Илић Стевана Ђорђе, Илић Павла Милан, Илић Паје Илија, Јанковић Ане Кузман, Јанковић Стеван, Јанковић Јован, Јанковић Стевана Милош, Јанкови[^] Мите Милош, Јанковић Петра Митар, Јанковић Јосима Крста, Јанковић Кузмана Петар, Јовановић Тодора Стеван.Јовановић Стеве Миле, Јованови[^] Милана Стеван, Јовановић Никола, Јовановић Сергија, Јовановић Тоша, Јовановић Стевана Петар, Јовановић Стевана Ђорђе, Јовановић Косте Бранко, Ковачевић Стевана Лазар, Којадиновић Николе Петар, Кнежевић Игњата Петар, Ковачевић Пера, Ковачевић Здравка Трива, Ковачевић Васе Трива, Коларевић Мите Стеван, Коларевић Николе Јован, Коларевић Станка Никола, Коларевић Стевана Паја, Коларевић Стевана Бранко, Калић Миливоје, Коларевић Луке Бошко, Коларевић Бошка Лука, Кољевић Стеван, Крстић Никола, Крстић Стевана Јован, Крстић Богољуба Милан, Кудић Стевана Душан, Кудић Душана Стеван, Кузмановић Стеван, Кунић Мила Милан, Лазић Мијата Станимир, Лазић Станимира Радмило, Лазић Петра Каменко, Лазаревић Јоца, Лазаревић Никола, Латкови[^] Пере Душан, Лупуров Пере Глигорије, Марчетић Митра Ђура, Марић Саве Цвеја, Марић Митра Васа, Матић Александра Дмитар, Марић Митра Никола, Марић Александра Дмитар, Марић Митра Никола, Марић Александра Петар, Малетић Боре Лука, Максимови[^] др Обрад, Масниковић Пера, Малешавић Тодор, Марковић Димитрије, Маширевић Ивана Лазар, Модинац Арона Васа, Милинов Каменко, Михајловић Ђорђа Радивој, Михајловић Александра Јелена, Михајловић Саве Милан, Михајловић Саве Душан, Михајловић Косте Здравко, Милинов Алексан

дра Јелена, Михајловић Саве Милан, Михајловић Саве Душан, Михајловић Косте Здравко, Милинов Александра Каменко, Милутиновић Симе Тоша, Милушевић Александра Павле, Момировић Милош, Муји^А Ђоке Живан, Мрдан Петра Стеван, Мучибабић Николе Лазар, Недељковић Естере Стеван, Недељковић Страхиња, Недељковић Петра Ђока, Недељковић Петра Живан, Недељковић Живана Никола, Ненадовић Светислава Јован, Ненадовић Милан, Несторовић Марка Душан, Несторовић Живана Сава, Несторовић Саве Ђорђе, Николић Аца, Николић Стевана Миленко, Николић Стевана Бошко, Николић Ђорђа Светислав, Николић Ђорђа Радослав, Николић Светозара Живан, Ни^Аифоровић Илије Урош, Ни^Аифоровић Стевана Никола, Обушковић Саве Милош, Остојић Ђоке Гавра, Остојић Мила Миле, Павлови^А Јоце Ђока, Павловић Саве Бошко, Павлови^А Јоце Дамјан, Павловић Лазар, Павловић Ђоке Живан, Павловић Ђоке Ђока, Павловић Раде Милан, Пејаковић Лазар, Петровић Мирко, Петровић Светозар, Павловић Дамјана Сава, Павловић Саве Јован, Парлаћ Мирка Јован, Пејиновић Петра Стеван, Петровић Станка Спасоје, Петровић Павле, Петровић Лазара Тома, Половина Милутина Здравко, Поповић Мана Јосип, Поповић Јосип, Попови^А Косте Ђока, Поповић Тривуна Никола, Поповић Стевана Тодор, Полови^А Марко, Радаковић Драгомир, Радуловачки Игњата Илија, Радојев Ђоке Стеван, Ракетић Томе Никола, Радосављевић Недељка Ђорђе, Ранковић Ђорђа Лазар, Ранковић Ђоке Глигорије, Сапунчић Глише Јован, Секули^А Лазар, Сомборац Тоше Лука, Сенежан Паје Никола, Смољановић Петра Илија, Сокић Лазара Симе, Сомборац Тоше Милан, Сомборац Тоше Бошко, Сомборац Тоше Васа, Сомборац Луке Марко, Станковић Ђорђа Јоца, Стефанови^А Милана Васа, Стефановић Васе Стеве Милан, Стефановић Илије Душан, Стефановић Милош Стефановић Павле, Стојшин Прокопија Прокопије, Сотјадиновић Стевана Јован, Стојадиновић Стеван, Стојановић Златоја Стеваи, Стојановић Петра Бранко, Сокић Лазара Илија, Стојановић Ђоке Дамјан, Стојков Сава, Стојадиновић Алексе Павле, Тамурчић Станка Душан, Теофановић Војислав, Тодоровић Пера, Тодоровић Лазар, Топољанин Марка Василије, Тошић Николе Петар, Ћирић Стевана Жарко, Уповић Јоце Прокопије, Филиповић Андрије Митра, Цриојачки Митра Александар, Црнојачки Александра Стеван, Црнојачки Лазара Тома, Цветић Бранка Јован, Цветић Лазара Коста, Цветић Лазара Аца, Цветић Петра Јован, Цвети^А Петра Трива, Цветић Триве Миле, Цветић Тодора Милан, Црнковић Душана Милош, Филец Паје Илија, Чобанић Глише Павле, Чобанић Глише Александар, Чобанић Павла Кузман, Чакић Петар, Чокић Симеоновић др Јосиф, Чубрић Ђорђе, Целабџић Петра Јован, Целебџић Петра Тоша, Шарановић Милоша Нестор, Шаранови^А Сава, Шарановић Павла Светислав, Шарновић Саве

Милош, Шарановић Милја Лазар, Шарановић Петра Нестор, Шијаковић Лазар, Шовљански Ђоке Георгије, Шовљански Ђоке Петар, Штрасер Стевана Паја.

Хапшење Петроварадинаца

Злочини Виктора Томића и његове руље нису мимоишли ни Петроварадин. У овом граду, са претежно хрватским становништвом, власт усташа је била слабија него што би се то могло претпоставити и него што је то, споља гледано, изгледало. За све време рата, власт у Петроварадину карактерише несигурност и велика опозиција унутар самог хрватског становништва. У политичком животу искристализовале су се две политичке групације. Једна која је била усташка, злочиначка и друга која је била умеренија, коју су називали „радићевска“, „мачековска“ и слично, а која је била национално толерантна и могло би се рећи југословенски оријентисана. Углавном, у општинском поглаварству учврстила се умеренија струја, а у усташком логору и полицији усташка струја. Тачније, то се тиче власти у Поглаварству она је прелазила из руку у руке, неколико пута. Зато се у Петроварадину и дешавало да су се те две групе сукобљавале. То се манифестовало и у конкретним акцијама. Најчешће и највидљивије у хапшењима. Обично, усташка група је хапсила и убијала, а умеренија је интервенисала, кад како, некад са мање некад са више успеха. Тако је на крају то било и у овом случају. У ноћи између 8. и 9. септембра у Испостави жупске редарствене области у Петроварадину направљени су спискови 50 Срба — талаца, како су их усташке власти означиле, које је требало ухапсити. По тим списковима хапшење је и извршено. Само хапшење је и овде спроведено као и у неким другим местима: заједно месне усташе, а нарочито редарственици (полицајци) и Томићеве усташе и агенти. Наравно, и у Петроварадину су се те ноћи појавили плави аутобуси из Томићевог возног парка, којег је он дотерао из Загреба. Петроварадинци памте ове аутобусе још и по томе што је на њима писало „Сљење“. Вероватно су били власништво неког предузећа или установе из Загреба, која је носила такво име. Према материјалима за Хронологију Петроварадина, у ноћи између 8. и 9. септембра ухапшени су: Витомир Симић, Богдан Србин, Душан Вулић, Иван Шименц, Станко Сучевић, Тодор Мишковић, Чедомир Крстић, Коста Аћимовић Миленко Папић Милан Марковић, Сава Станић, Алекса Комадинић, Петар Стојаковић, Јован Додос, Славољуб Колачек, Ђорђе Будић, Владимир Вишњић, Душан Вишњић, Тима Поповић, Александар Ђаков, Ана Живковић¹, Димтрије Радишић, Петар Костић, Вера Миодраговић, Смиља Бартовски, Ђура

Грчић, Драго Рањак, Коста Србин, Видоје Ољача, Емил Панчић, Милена Чапков, Терезија Ленхард, Илија Теофиловић, Ленка Велички, Иван Голдбергер, Јован Плавшић, Симеон Ђаковић и Живко Дотлић

Све ухапшене стрпали су прво у Испоставу жупске редарствене области, а затим, заједно саridoшлим ухапшеним Каменичанима у сточним вагонима отпремили преко Сремских Карловаца и Инђије у Казниону у Сремску Митровицу. Неколико ухапшених Петроварадинаца је саслушавано у Сремској Митровици. После пар дана проведених у Сремској Митровици, ухапшени Петроварадинци, заједно са ухапшеним Каменичанима, Карловчанима, Бешчанима, Буковчанима и другим отпослани су једном железничком композицијом у логор Јасеновац. После пет-шест дана боравка у Јасеновцу враћени су поново у Сремску Митровицу, а одатле после три недеље пуштени су кућама. Једино се није вратила Терезија Ленхард. По повратку кући сви су се морали свакодневно јављати усташким властима. Усташка власт је завела строгу контролу над овим лицима. Испостава жупске редарствене области је чешће пратила ова лица, правила заседе код њихових кућа, контролисала њихову пошту итд.

Пуштањем ухапшених Петроварадинаца на слободу у Петроварадину се тумачило интервенцијом градоначелника Томе Угренића. За њега се зна да се није саглашавао са политиком усташког табора, да је био велики пријатељ са великим жупаном Јакобом Еликером, да је по убеђењу био и остао члан Хрватске сељачке странке и да је и раније интервенисао за неке ухапшене људе. Што је најважније, у тим интервенцијама је мање више, и успевао. Но ипак је ово пуштање повезано са обусатавом целокупне злочиначке акције Виктора Томића.

Хапшење Бешчана

План Андрије Јуратовића обухватао је скоро сва села сремско-карловачког среза, па и Бешку. Ипак прве вести о томе да ће злочини Виктора Томића и његове руље, за које се знало да харају Сремом, обухватити и Бешку сазнали су Бешчани на несвакидашњи начин. Тих септембарских дана неколицина службеника бешчанске општине имала је прилику да чује један неуобичајен телефонски разговор. Данас се зна да је ондашњи председник бешчанске општине Хофман говорио са логорником усташког логора у Сремским Карловцима Карлом Марасом. Тај телефонски разговор није слутио на добро. Запрепашћени службеници схватили су одмах о чему се ради. У разговору је помињано неко „решчишћавање“ у Бешки и долазак усташа. Заиста, истог дана пред општинском зградом зауставила су

се два аутомобила. Присутни овом изненадном доласку усташа запамтили су имена двојице... усташког натпоручника Лешића и усташког агента Ивана Вркљана. Са њима су били непознати агенти, али и већи број усташа у униформи.

У Хофмановој канцеларији Вркљан и Лешић, са неколико речи, објашњавају председнику општине разлог њиховог доласка. Хофман се саглашава, али док они воде разговоре, у суседним канцеларијама где је радило неколико службеника — Срба усташки агенти почињу већ са хапшењем... Од једне канцеларије врата су се нагло отворила. Усташки агенти са врата подозриво посматрају службенике, а онда један од њих запита:

— Да ли је ту Берислав Старчевић?

Старчевић се јавио.

— Ухапшени сте! — добаци исти агент не дајући никаво образложење.

Старчевић, међутим, није био једини кога су усташе ухапсиле. Агенти су лишили слободе и све остале службенике — Србе. Али, тога тренутка ствари почињу да добијају драматичан обрт. Службеници општине, којима је саопштено да су ухапшени, не мире се с тим. У групи, пред донекле збуњеним усташким агентима, одлазе у канцеларију председника општине Хофмана.

— Не схваћам зашто нас хапсе! — рекао је Стрчевић. Ви сте ми лично, Хофмане, обећали да се не морамо ничег плашити.

— Хофман ћути... Сећа се да је, заиста, дао такво обећање, а онда се обраћа усташком поручнику Лешићу.

— Мислим да их не би требало хапсити!

Лешић се смешка... Очевидно је да ни Хофман не зна о чему се ради: „Акција чишћења“ није ствар нечије кривице, већ принципијелно питање усташке политике у Срему. Али изговор се мора наћи и усташки официр сасвим мирно објашњава Хофману:

— Па хапшење Старчевића не значи ништа страшно... Након саслушања биће пуштен.

Рафиниран одговор. Усташки официр врло добро зна о чему се ради и да нема ни говора о пуштању на слободу ухапшеника. Ипак лаж му је добро дошла. Трбало је да обмане не само ухапшене већ и фолксдојчерског председника општине.

Лешићеви и Вркљанови агенти ухапсили су тога дана 16 Бешчана. Апи психоза страха у селу је брзо још више појачана. Свега неколико часова касније стигли су у Бешку и плави аутобуси, или како су их још звали „аутобуси смрти“. За највећи број лица које су они тада превозили била је то последња вожња.

Пре него што су ухапшене натерали у аутобусе, усташе су их повезале жицом. Неке усташе „ревностно“ стежу жицу на рукама ухапшених док крв није процурила.

Изгледа да су усташе тога дана хапсиле и у другим местима. Јер, када су Бешчани утерани у аутобусе, нису били сами. У њима су затекли већи број познатих из околних села. С њима су биле и наоружане усташе. Изгледа да нису били из Срема. По говору се то дало закључити. Највероватније да су били негде из Славоније или Жумберка. Званично су они припадали у1Усташкој бојни, која се налазила у Винковцима.

Плави аутобуси, са ухапшеним Бешчанима, упутили су се право према Сремским Карловцима. Тамо су ухапшене сместили у простирије Среског начелства. Од цивилне управе у срезу није било никога. Дочекале су их усташе. Узели су им отиске прстију, све предмете и новац који су код себе имали. Усташе су зато и дозвољавале породицама ухапшених, док су још били у Бешки, да им доносе новац.

У аутобусима, по усташком обичају, ухапшени су били батинани и злостављани. Ипак, најгоре је тек дошло када су ухапшеници стигли у Среско начелство. Ту су усташе показале прави свој зверски нагон. Неким ухапшеницима су забадали жицу у очи. Ни то није било све. Појединцима су увртали полне органе, тако да су жртве урлале од болова. После свега овога ухапшеници су били везани и аутобусима пребачени до жељезничке станице, где су утоварени у сточне вагоне.

Код самог уласка у вагоне одиграле су се невиђене сцене. Чим су ухапшени почели да се пењу у вагоне, усташе су почеле страховито да их туку, и затварају до 60 у један вагон, остављајући их без воде. Композиција са затвореницима је ускоро отишла за Сремску Митровицу и затвореници су отерани у Казниону. На самом улазу затвореници су приметили да је двориште Казнионе подељено на два дела. „Граница“ је била једна дуга жица која се протезала као нека ограда целом ширином дворишта. Наоко сасвим безначајан детаљ, а у тадашњим приликама то је била граница између смрти и живота. Они који се буду нашли у првом делу дворишта немају више никаквих нада да ће остати у животу.

У тренутку када су се родољуби из Бешке појавили у митровачкој Казниони они још нису знали за ту „границу“. Но, код самог уласка приређен им је „усташки дочек“. Шпалир усташа наоружан дебелим штаповима почео је да удара по придобилим затвореницима. Наравно, није се пазило где ће ударац да погоди. И тај „дочек“ спадао је у оно што је Виктор Томић називао „психолошким експериментом“, са затвореницима унапред осуђеним да буду стрељани на сремско-митровачком гробљу.

Придошли Бешчани, премлаћени бездушним ударцима усташа, били су смештени у други део дворишта, не слутећи да се налазе у „предворју смрти“. Није требало дуго па да им ситуација буде јасна. Ту су дознали и стравичну истину да се стрелзања обављају сваке ноћи у 21 час.

Истог дана када су стигли у Казниону, Бешчани су били сведоци да „трака смрти“ тече онако како је желео Виктор Томић. Око 21 час група родољуба из „првог дела дворишта“ одведена је на стрељање. Сутрадан су се сами Бешчани нашли „у првом делу дворишта“. Усташе су их груписале и престојавале, а онда су Бешчани у групама одвођени у просторије које су се налазиле на првом спрату. Пред вратима су седеле три дактилографиње и узимале личне податке сваком од њих, а затим су сви утерани у ћелије. Који је то био дан? Највероватније 11. септембар. Али, према подацима којима се располагало одмах после рата, последње масовно стрељање у митровачкој казниони извршено је 8. септембра 1942. године. Истини за вољу стрељања су вршена и после овог дана, али веома прикривено и не више на сремскомитровачком гробљу, па су родољуби из Бешке 10. септембра увече видели једну групу затвореника која је стрељана, али на неком другом месту у околини Сремске Митровице. Њихова имена нису позната нити се зна одакле су били.

У казнионским ћелијама, препуним затвореницима владала је несношљива запара. Вазух је био загађен и многим је изгледало да ће их смрт затећи међу четири зида ћелије. Никаква помоћ се није могла тражити. Ко да им помогне тог тренутка када су сви били у сенци смрти? То осећање да им се смрт приближила уносило је немир међу затворенике. Ближио се страшни девети час ноћи.

Пажљиво се послушивао сваки корак у казнионском ходнику. Сада су и Бешчани, били они из „првог дела дворишта“. Али, по рачуну многих затвореника Бешчана, Карловчана и Крчединаца, девети час је већ одавно прошао, а усташе се нису појављивале. Није се чуо ничији глас, нити је неко пролазио ходником. Да ли је то било одгајање смртног часа? Заиста нешто се морало догодити! Шта, то затвореници тог тренутка нису знали. У таквом стању протекла је и цела ова ноћ. У раним јутарњим часовима, највероватније негде око 3 часа, напрегнут слух затвореника открио је неке кораке. Судаћи по бату корака стицао се утисак да је то само једна особа. И, заиста, тако је и било. Сазнали су то оног тренутка када се у брави окренуо кључ, отворила врата, и појавио кључар Фрања Салај. За већину Митровчана он није био непозната личност. Учествовао је и пре и за време Томићеве „акције“ у хапшењу људи, убијању и другим злочинима Касније је погинуо у борби против партизана, као усташки официр. Због тога

његове речи, изгозорене са прага тиенпје, скоро да су тог тренутка биле несхватљиве.

— Ко жели може слободно да изађе у двориште... Они који не могу да поднесу загушљив ваздух.

Затвореници су се погледали. Шта је ово требало да значи? Многи су помислили да се опет ради о некаквој усташкој превари. Многи су помислили да усташе хоће на тај начин да испровоцирају бекство и како би се који ухапшеник појавио на дворишту дочекали би га и убили. Због тога нису желели да у ноћи излазе у казнионско двориште. Они, који су се скоро гушили, решили су да изађу по сваку цену. Шта буде, нек буде!

Сутрадан су сви затвореници изашли из ћелије у двориште. И они су чули да је стигла депеша о обустави рада Покретног преког суда, Вишег редарственог повереништва и Виктора Томића. Практично то је значило обуставу стрељања. Неколико дана касније, 16. или 17. септембра, у трећем транспорту затвореника за јасеновачки логор били су и родољуби из Бешке. Њих је чекала иста одисеја као и затворенике из Сремских Карловаца: После неколико дана проведених у Јасеновцу враћени су у митровачку казниону. Ту су, опет, у присуству Андрије Јуратовића и Бранимира Ђиковића пописивани, пребројавани...

Неколико дана касније били су пуштени кућама, и кад су дошли кући дознали су неке податке који су могли утицати на то да им се смрт зауставила на прагу затворске ћелије. Ти подаци гласили су: Јелена Лочки, супруга лекара Лочког, одлазила је код неког немачког генерала и молила га да ослободи затворенике, међу којима је био и њен муж др Стеван Лочки. Без сумње да је овај податак упола тачан. Наиме, тачно је то да је супруга Лочког молила немачког генерала за интервенцију и ослобађање њеног супруга Стевана Лочког и људи који су са њим били затворени. Друго је питање да ли је то стварно и утицало на генерала и колико. То за сада није могуће одређеније рећи. Но, у сваком случају је интервенција ове жене свакако припомогла, или нешто убрзала, прекид злочиначке работе Виктора Томића и његове злочиначке руље.

И, на крају, ево списка лица која су у овој групи из Бешке била ухапшена. То су: Васа Грковић, Војислав Грковић, Велисав Старчевић, Здравко Груловић, Антоније Лежимирац, Панта Механџић, Јаков Марчетић, др Стеван Лочки, Бранко Бута, Сава Тунић, Бошко Старчевић, Стеван Старчевић, Лазар Зоркић, Мирко Поповић, Светозар Језеркић, Цветко Јовановић, Коста Сокић, Стеван Сокић а у међувремену су изгубили животе Крста Механџић и Живан Воркапа.

Хапшење Крчединаца

У Томићевом плану „чишћења“ источног дела Срема био је и Крчедин. То је била посебна „мисија“ коју је Виктор Томић поверио својим најуваженијим сарадницима Бранимиру Ђиковићу и Андрији Јуратовићу. Узгред речено, Ђиковић ће бити обилато и награђен за „ревност“ службу у овој злочиначкој руљи. По завршетку ове „акције“, он се неће више ни враћати у Загреб, још мање у Сарајево, већ ће бити постављен за управитеља Жупске редарствене области (шефа обласне полиције) за Велику жупу Вука, у Вуковару. Уживаће пуно поверење најекстремнијих усташких елемената.

Други Томићев изабраник поћи ће другим развојним путем. За тадашње прилике многим несхватљивим и невероватним. Јуратовић ће, убрзо, и сам посумњати у своју претерану „ревност“ усташком режиму и збуњено ће свом најближем сараднику саветовати „разборитост у поступцима“, о чему ће још касније бити речи.

Преживели Крчединци добро памте да Ђиковић није дошао у њихово место „негде крајем августа“, као што неки мисле, већ тачно 10. септембра 1942. године. Сећају се и како. Дошао је са два велика аутобуса и око педесетак усташа, сакупљених с брда — с дола, по целој усташкој НДХ, а највише из западног дела Срема и Славоније. У име месне окупаторско-квислиншке власти дочекали су га усташки „дужностник“ Фрања Шимић и општински бележник Лука Жилџар. Наравно, поред њих су били и најокорелији културбундовци Роланд Клар, Лука Нидан, Конрад Мерц и Вили Хаут. С врата општинске канцеларије почео је блџтав дијалог усташког „дужностника“ Шимића:

— Мајку им српску, и децу у колевци треба их побити!

Умешао се и Жилџар, скоро истим дијалогом. Смех, расположење и разузданост придошле усташке руље, сигурно је допринела овој „добродошлици“. Међутим, шта се даље разговарало, прекинуто је Жилџаровим затварањем врата општинске канцеларије. Али ту нема никакве дилеме. Седајући за сто Бранимир Ђиковић је био одмах „услужен“ списком угледних Крчединаца, које је требало „очистити“. За тај списак побринули су се још раније Жилџар, Шимић, Нидан и други фашисти из Крчедина. На то указује и чињеница да је разговор у Жилџаревој канцеларији трајао свега десетак минута, а онда су се пред општином појавили Жилџар и Клар. У рукама је сваки имао цедуљице са исписаним именима лица која треба ухапсити. Била је то, видели смо и раније, устаљена „техника“ Томићеве полицијске вештине, приликом масовних хапшења. Спискови су били састављени за сваку улицу посебно. Формиране су хапшеничке групе као и у другим местима, од по два фолксдојчера и по два усташе. Ни ово није дуго трајало. Једва да је прошло десетак минута и Томићеве хап-

санџије кренуле у Крчеднином. Ухапсили су: Жарка Ђуровића, Светозара Воркапића, Стевана Вуксана, Милоша Радиновића, Лазара-Гршића, Јована Гршића, Ђоку Дудића, Жарка Вујановића, Душана Бечејца, Светозара Јакшића, Бранка Ђуровића, Николу Тутека, Милоша Бугарског, др Душана Лацковића, Владу Недељковића, Радована Јакшкћа, Богољуба Бечејца, Стевана Тувегџића, Саву Тутека, Николу Гршића, Младена Радосављевића, Стевана Алексића, Славка Радиновића, Саву Радиновића, Стевана Јанчића, Ранка Обрадовића, Славка Ранитовића, Милоша Батинића, Павла Лазаревића, Жарка Маринковића, Митра Маринковића, Петра Трифуновића, Живана Радојева, Петра О. Вуксана, Славка П. Вуксана, Николу Иванишевића, Петра Даутовића, Милорада Божића, Матију Алмадија, Јована Тарбића, Јована Тувегџића и Живана Девића.

Међу ухапшенима било је 6 очева чији су синови били у партизанима и 6 активних сарадника народноослободилачког покрета. То указује да је неко ипак морао знати чији се синови налазе у партизанима и ко је активан сарадник НОП-а у селу.

Одисеја Крчединаца је слична, можда и иста, одисеји Карловчана. И Крчединци су осетили све „благодети“ подрума у сремскокарловачкој патријаршијској згради. Напоменимо само то да је из патријаршијског подрума пуштен Матија Апмади, као Мађар, а остали су пребачени у сремскомитровачку казниону, па оданде у Јасеновац. Ту их је затекло наређење да се врате натраг у Митровицу.

После 14 дана проведених у сремскомитровачкој казниони, из групе Крчединаца били су издвојени они чији су синови били у партизанима: Жарко Ђуровић, Стеван Вуксан, Милош Радиновић, Лазар Гршић, Јован Гршић Ђока Дудкћ, Жарко Вујанић Светозар Воркапа и омладинац, активиста НОП-а Душан Бечејац, и премештени у другу просторију. Касније су сви они стрељани, заједно са Боривојем Петковићем и Ранком Филиповићем, такође из Крчедина, који су били накнадно ухапшени, 15. септембра 1942. године. Остали су били пуштени кући. Међутим, пуштање је било постепено и трајало је пуних месец дана.

Карло Хелбих-злочинац у белом мантилу

Карло Хелбих, сремскомитровачки лекар и усташа, био је мрачан као човек и још више као лекар. Немогуће је разумети иједну његову психичку компоненту, нити је мотивисати „политичким побу-дама“. Читајући његову биографију, коју је сам написао, јасно се ра-забире да је у Краљевини Југославији живео животом добро ситуир-аног грађанина. Био је лекар и имао је добре приходе. Штавише,

може се рећи и привилегован. Ако ни у чему другом, а оно бар у томе што због својих шовинистичких иступа није позиван на одговорност. Напротив, био је чак и резервни капетан југословенске војске! Заиста је то била небудност старојугословенског система да Карло Хелбих, могло би се рећи чак и стварни усташа, буде капетан југословенске војске. По оснивању бановине Хрватске (26. VIII 1939.) ушао је и у Градско заступство, у групи са још 5 представника Хрватске сељачке странке. Био је најактивнији у заговарању најреакционарнијих и шовинистичких идеја и ставова. Са свом строгошћу и окрутношћу прогањао је млађе Хрвате који су били југословенски оријентисани. У својим шовинистичким иступањима ишао је дотле да је као лекар правио разлику код својих пацијената, по томе ко је Србин, а ко Хрват. Био је спреман да као лекар учини најгрозније ствари према пацијентима-Србима.

У вртлогу априлских збивања 1941. године Хелбих се нашао у старојугословенској војсци. Као такав је и заробљен. У Бихаћу је скинуо униформу југословенског официра и брзо се вратио у Сремску Митровицу. Настало је право време какво је Хелбиху одговарало. Усташе га брзо повлаче у Беочин. Званично је управник болнице, али то није био главни разлог његовог доласка у Беочин. Истовремено је постављен и за таборника усташког табора. Практично, он је организатор усташког покрета у Беочину. Наравно, да би то могао бити морао је и сам пре тога да положи усташку заклетву. Положио ју је пред Петрићем, усташким министром за народно здравље. Хелбих је у Беочину врло активан и у хапшењу родољуба, већ првих дана и недеља усташке власти.

Хелбих се није дуго задржао у Беочину, мада је, истини на вољу, усташама тамо добро дошао. Логор усташког покрета из Сремске Митровице затражио је његов повратак у Сремску Митровицу. Разлози су били и видљиви и јасни: нису били задовољни радом др Мана Будисављевића управника сремскомитровачке болнице, лекара из Вршца, који је био постављен одпуком из Загреба. Два најокорелија усташе, Андрија Крзмановић, логорник усташког покрета и Мата Ципријановић, таборник усташког покрета из Митровице, отпутовали су у Загреб и тамо издејствовали Хелбихов повратак у Митровицу.

Упорност и брзина интервенције усташког руководства за довођење Хелбиха у Сремску Митровицу није била ни случајна ни без плана. Усташком руководству је био крајње потребан Хелбих, на месту управника болнице, јер су имали одређених планова и са Хелбихом и са болницом. Све су то хтели да ставе у службу усташког покрета. А Хелбих је душу дао за такве ствари

Није требало да прође много времена ла да се жеље усташког руководства претворе у стварност. Почела је најмрачнија страница Хелбихова живота. Конкретно, почело је одмах још 1941. године, после офанзиве Немаца на Мачву. У сремскомитровачку болницу су доведена два тешко рањена родољуба. Требало их је лечити. То налажу сва могућа правила лекарске етике, а и сви међународни прописи о поступању са ратним заробљеницима. Хелбиху је то било сасвим добро познато. Шеф полиције Фрања Трухар, иако искусан човек, заиста се зачудио када је Хелбих затражио од њега дозволу да он убије та два родољуба. Трухар га је упозорио на лекарску етику, али је Хелбих једоставно одговорио: „То су најобичније глупости“ Тако је Хелбих потврдио почетак усташке каријере. У усташком логору Хелбих је био побочник логорника, одговоран за „усташку припрему“, осим тога контролисао је и рад чиновника, вршио утицај на њихова премештања, контролисао кретање становништва, вршио политичку пропаганду. Међусобни односи у усташком логору нису били тако идеални како је то спол>а могло изгледати. Свађа и разних подметања било је напретек. Хелбих се у таквим случајевима налазио на страни усташког логорника Андрије Крзмановића и усташког таборника Мате Ципријановића, двојице најокорелијих усташа. Истичемо то због тога што је блискост Хелбиха са Крзмановићем и Ципријановићем, Хелбиха брзо одвела у окриље усташке надзорне службе.

„За време рата — каже се у једној изјави о раду Хелбиха у болници — приметила сам у разговору с њим да је непријателски расположен према Србима, а нарочито према партизанима. Често је испитивао поједине болеснике из околних места, да ли је партизан, има ли у његовом месту партизана, а када су у болницу доношени домобрани или усташе Хелбих их је увек питао где се водила борба, како је почела, колико их је рањено и колико су партизана убили. Чак су се и усташе устручавале пред њим, знајући за његове везе са тајном полицијом.“

Хелбихова мрачна сенка надвијала се стално и злослутно над становницима Срема. Лебдела је у свакој прилици, а права прилика за Хелбиха указала се оног тренутка када је у Митровицу дошао Виктор Томић, са својим џелатима. Прилика за злочинца није могла бити боља. Он је саставио спискове лица која је требало стрељати и ставио их на располагање Томићу. Постао је најпоузданији Томићев човек, његов обавештајац. По наглашеном Томићевом наређењу само је он могао да присуствује масовним стељањима на православном гробљу. Дипломатским речником речено Томић га је акредитовао код масовних стељања. Да ствар одмах буде јасна, не превентивно

као лекара, већ као свог сигурног човека. Јер, лекара је у Митровици било још, али нису били присутни масовним стрељањима.

Чињеница на чињеницу, кроз позамашну документацију, открива, Хелбиха у правом светлу. Негирајући све што спада у лекарску етму, он се приближава патолошкој личности, чије се настраности испољавају и у обичним сусретима са људима. Постоји једно сведочанство о грозној личности овог убице: За време најжешћих стрељања у Митровици Хелбих је пресретао људе по граду и пријављивао их Томићу и његовим целатима. Ови су их одмах халсили и стрељали. Један такав пример је навела и сведокиња др Драгица Малдини, твда лекар у сремскомитровачкој болици. Ова жена је изјавила да је једном, тих дана излазећи заједно са њом из болнице Хелбих спазио Тошу Мандића, где стоји на вратима своје гостионе, на углу Шећер сокака и Старог шора, преко пута саме болнице, зачудио се и запитао:

„Зар је тај још жив?... Не може тако да буде... Не треба мени српски комшилук око болнице! Он мора још вечерас бити ухапшен... Ја ћу се за то побринuti!"

Заиста, Тошу Мандића су усташе још исту ноћ ухапсиле. Био је то 30. август 1942. године. 7. септембра. Тоша је већ стрељан, са осталим родољубима.

Хелбих је толико огрезао у крви да су му поступци бивали сваког дана све чуднији. Толико се саживео са стрељањима да се добијао утасак да без њих не би могао живети. Његов животни интерес био је сведен на стрељања и све што је у вези са тим. Рекли смо да је био „акредитован" од стране Томића да присуствује масовним стрељањима на гробљу. Он се тамо тако понашао да је био најприснији сарадник аскера Јозе Матијевића, усташе из логора Јасеновац. О његовом понашању у једном документу стоји забележено:

„Хелбих је 1942. године стално ишао на гробље да присуствује стрељању родољуба. Не знам да ли као лекар или из задовољства. Када је стрељана она група у којој је била Јованка Габошац (7. мај 1942. — Д. Л.) одмах после стрељања, Хелбих је дошао у болницу са крвавим мрљама на оделу. То је видела часна сестра Мирка и опоменула га..."

У другом једном документу, записнику датираном од 27. августа 1946. године, један сведок је изјавио:

„Године 1942. онога дана када је стрељан и Рендели (јануар 1942. — Д. Л.), заједно са групом Митровчана, дошао је до мене у берберницу око 16 часова др-Карло Хелбих да се обрије. Тада се упустио у разговор са Јашом Ковачом (власник Хотела и побочник усташког логора — Д. Л.) и између осталог рекао:

„Ова митровачка полиција није вешта у стрељању. Због тога Ђурић (Еуген, шеф полиције — Д. Л.) мора готово сваког стрељаног да дотуче својим револвером..." И даље:

„Због тога, — рекао је Хелбих — морам да стојим сасвим близу стрељаних да би констатовао смрт."

Показујући на своје одело Хелбих је додао:

„Ето због тога сам крвав!"

Чувши то сведок је бацио поглед на Хелбихово одело и стварно је видео мрље људске крви и комадиће људског мозга.

Ово што смо навели само је један мали делић о Хелбиховој злочиначкој делатности. Било је то време непријатељске „Велике офанзиве" на народноослободилачки покрет у Фрушкој гори, крај августа и први дани септембра 1942. године. Можда и неки дан раније. У сремскомитровачку болницу су сваког дана довожени рањеници. Међу њима је било и људи који су ухваћени у цивилним оделима, али су окупаторске власти тврдиле да су партизани. Тако је донет у болницу и Тоша Рајковић партизан, родом из Нештина, младић од 20 година. Неки дан касније донесен је и Милан Ђуришин из Старе Пазове. Чим је сазнао ко су рањеници Хелбих је, без икаквог устручавања, наредио једној лекарки: „Немојте им давати инјекције, јер ће и онако бити стрељани!"

Док је Тоша Рајковић лежао у болници, његов брат Степа био је мобилисан у домобране у Сремској Митровици, али је тешко оболео од маларије и био донесен у болницу. Неколико дана касније Хелбих је дознао ко му је брат — партизан, па је о томе одмах обавестио Стевину команду. Још исте вечери усташе су дошле у болницу, свеале Стеву и однеле га иако је имао температуру 40 стелени.

Ужасне муке, порад стравичне неизвесности, чекале су оболеле или рањене родољубе тек када су долазили у болницу. Хелбих их је третирао све, ако су били из села у којима је било партизана, као притворенике и наређивао да се затворе у собе самице, које су иначе служиле за смештај тежих душевних болесника. Нико их није смео посећивати или обилазити сем задуженог лекара. Њима су често давани лекови, а забележена су и три случаја када су болесници извршили самоубиство. Нису могли да издрже психичке тортуре у овим болничким ћелијама.

Сремскомитровачка болница, захваљујући у великој мери Хелбиху, заиста је постала место најгрознијих усташких злочина. У болничкој документацији, која је вођена за време рата, забележено је „да је 22. јула 1942. године кроз пријавницу (пријемно одељење) прошла и болесница — притвореник Лела Станојевић+Г. Хелбих је будно пратио долазак сваког болесника, а кад је чуо да је Станоје-

вићева примљена у болницу, позвао је др Драгицу Малдини и рекао: „Зашто лечити пратизане! Њих треба све уништити!”

Лекар — монструм није се зауставио на изјави, већ је наставио да наговара др Малдини да отрује болесницу, или да јој убризга тифусне клице! Онда се одједном замислио и рекао: „Не, немојте то, биће боље да јој дате ијекцију камфора у вену!”

Др Драгица Малдини није послушала. Згрозила се, али је још тог истога дана испричала својој колегиници какве чудовишне налоге је добила од управника болнице.

Наравно, та документација и данас се налази у архивском материјалу, у једној изјави датој после ослобођења пред нашим органима, који су водили истрагу о злочинима Карла Хелбиха у сремскомитровачкој болници.

Хелбих је свој обавештајни рад, настраност и човекоморство испољавао такорећи сваког дана на раду у болници. Ево још једног доказа о томе:

„Априла или маја месеца 1943... у болници су донети Светислав Миловановић, из Дивоша и Света Цветков из Раче... Хелбих је дозволио да су ти људи из партизанских места па је одлучио да их не треба лечити.